

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XX. SERİ — Sa. 2

MALAZGİRT SAVAŞINI
KAYBEDEN
IV. ROMANOS DİOGENES
(1068 - 1071)

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA, 1971

İ Ç İ N D E K İ L E R

Ö n s ö z	IX
-----------------	----

I.

IV. Romanos'dan öncesi.	1-13.
------------------------------	-------

Doğu Roma - Bizans İmparatorluğu; Onbirinci yüzyılda Bizans devleti; X. Konstantinos Dukas; İmparatoriçe Evdokia; Romanos Diogenes'in sahneye çıkışı; Evdokia'nın Patrik Xiphilinos'a oyunu; Kaisaros İoannes Dukas ve taraftarları.

II.

İmparator IV. Romanos Diogenes.	15-20
--------------------------------------	-------

Romanos Diogenes'in ailesi; Romanos ve Evdokia'nın evlenmeleri.

III.

IV. Romanos'un seferleri.	21-32
--------------------------------	-------

Romanos ve Saray'daki çevresi; Mikhael Psellos; Romanos'un ilk seferi (1068); Romanos'un ikinci seferi (1069); Romanos'un üçüncü seferi (1070); Bizans hizmetinde bir Selçuklu emîri.

IV.

Malazgirt meydan savaşı ve bozgun.	33-62
---	-------

Kumandan Manuel Komnenos'un ölümü; Savaş meclisindeki tartışmalar; Bizans ordusunun yanlış ve eksik istihbaratı; Türklerin Basilakis ve Bryennios'u bozguna uğratmaları; Alp Arslan'ın

son uzlaşma teklifi; Meydan savaşının tarihi; Savaş düzeni ve ilk panik; Romanos'un bir savaş hilesi; Bizans ordugâhı; Son çarpışma; Romanos'un esir alınışı; Alp-Arslan'ın huzurunda Romanos; İstanbul'a gelen ilk haberler.

V.

IV. Romanos'un dönüşü. 63-81

Türk - Bizans barış andlaşması; Türk zaferine Bizans'ın ilk tepkisi; Evdokia'nın idareden zorla uzaklaştırılması; Romanos dönüş yolunda; Amasya - Tokat arasında Romanos'un Konstantinos Dukas'a yenilmesi; Kilikya'ya inen Romanos'a İstanbul'dan gelen teklifler; Tarsus Ovası'nda Romanos kuvvetlerinin bozulması; Romanos'un teslim edilmesi.

VI.

IV. Romanos'un sonu. 81-96

Romanos'un esir olarak getirilişi ve zehirleme denemesi; Romanos'un gözlerine mil çekilmesi; Romanos'un Kınalada'ya getirilmesi ve ölümü; Evdokia'nın sonraki hayatı; Romanos'un yaptırttığı binalar; Bizans halkının duygusu; Romanos'un çocukları.

VII.

IV. Romanos'dan sonrası. 97-107

VII. Mikhael Parapinakes; İoannes Dukas'ın Romanos'u devirdikten sonraki tutumu; Anadolu'da Türkler; Bizans'ın Anadolu'da gerilemesi.

VIII.

IV. Romanos ve Evdokia'nın portreleri. ... 109-118

Romanos ve Evdokia'nın sikkeleri; Romanos ve Evdokia'yı tasvir ettiği sanılan fildişi levha; Skylitzes minyatürleri; bu devir ile ilgili birkaç kurşun mühür.

IX.

IV. Romanos ve devri hakkında bilgi veren Bizans kaynakları ve yazarları. 119-134

Esas kaynaklar : Mikhael Psellos, Mikhael Attaleiates;
Derleme kaynaklar : İoannes Skylitzes zeyli, Nikephoros Bryennios, İoannes Zonaras, Mikhael Glykas, İoel, Konstantinos Manasses; Malazgirt savaşı tarihine faydalı olabilecek Bizans yazarları : Leon'un Taktika'sı, Kekaumenos'un Strategikon'u.

X.

Sonsöz	135
Notlar ve açıklamalar.	141
Kısaltmalar	156
Resimler	159

“Sultan [Alp Arslan] : ‘Zelil düşen bir kavmin büyüğüne karşı merhametli olun’ [hadis’i] ile cevap verdi ¹. Onun, kâfir bir düşmana karşı bile gösterdiği bu şefkat, inancının kuvvetinden doğuyordu”.

A k s a r a y î

Malazgirt savaşında, Selçuklu ordusu karşısına çıkan ve burada yapılan çarpışmada yenilerek esir düşen Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes hakkında tarihlerimizde raslanan bilgiler çok azdır. Bu ufak çalışmamızda, Malazgirt savaşını kaybeden Romanos’un hayatı, şahsiyeti ve sonu hakkında genel bir derleme meydana getirmeği düşündük². Bunun için de Bizans kaynaklarından veya Bizans tarih ve medeniyeti hakkındaki yazı ve yayınlardan faydalandık. Aslında böyle bir araştırmanın bir tarihçi tarafından yapılması gerekirdi. Biz, ihtisas sahamızın dışına çıkarak, ihmal edilen bu konu üzerinde bir deneme yaptık. Bu küçük yayınumuz ne Bizans İmparatoru IV. Romanos’un tam bir biyografyası, ne de Malazgirt Savaşının askerlik bakımından

incelenmesidir. Biz burada sadece Malazgirt savaşını kaybeden IV. Romanos Diogenes'i genel bir şekilde tanıtmayı ve bu vesile ile bu olayın karşı taraftan yani Bizans'dan "görü-nüşünü" özetlemeyi düşündük.

PROF. DR. SEMAVİ EYİCE

I

IV. ROMANOS'DAN ÖNCESİ

Sınırları İngiltere'den Mezopotamya içerilerine kadar uzanan Roma İmparatorluğu, 395 de Doğu ve Batı olmak üzere iki parçaya bölündükten sonra Doğu Roma İmparatorluğu başlıbaşına bir varlık olarak, ömrünü daha bin yıldan fazla sürdürmüştür. Eski büyük Roma İmparatorluğundan, inanç, dil ve devlet idaresi bakımından yavaş yavaş farklı bir görünüş alan ve başkenti Byzantion (=İstanbul) olan Doğu Roma devletine, XIX. yüzyıl sonlarından beridir ki, Bizans İmparatorluğu adı verilir. Sonuna yani 1453'e kadar bu Devlet kendisini Roma İmparatorluğu olarak görmeğe devam etmiş, başındaki hükümdarlar kendilerini Romalıların İmparatoru olarak adlandırmışlar, yabancılar da onları bu ad altında

Doğu
Roma -
Bizans İm-
paratorluğu

tanınmışlardır. Nitekim dilimizdeki Rum adı da, Romai'in biraz bozulmuş şeklinden başka bir şey değildir. Bu İmparatorluk Avrupa'nın doğusu ile Anadolu'ya hâkim bir kuvvet olarak Ortaçağ tarihinde önemli bir rol oynamış, zaman zaman çok tehlikeli durumlara düşmesine rağmen o çağın ufak Dünyasının en büyük ve kudretli varlıklarından biri olarak görülmüştür. Onda, efsaneleşmiş Roma İmparatorluğunun kudret ve ihtişamının devamlılığı kabul ediliyordu. Başarılı ve kuvvetli İmparatorların elinde kudretli bir Devlet olan Doğu Roma, veya modern bilimin ona yakıştırdığı ad ile Bizans, bazen de zayıf idarecilerin elinde perişanlığa düşerek uzun yaşantısını sürdürüyordu. IX. ve X. yüzyıllardaki Makedonyalılar sülâlesinin parlak çağının arkasından XI. yüzyılda yine zayıf hükümdarlar devri başlamıştı.

XI. yüzyılın ortalarında Bizans'da durum şöyle idi: Bizans İmparatorluğu, bir bakıma bir kadınlar saltanatı olan VIII. Konstantin'in yaşlı kızları Zoe ile Theodora'nın devrini arkada bırakmış³ ve devletin idaresi VI. Mikhael (1056-1057) tarafından ele geçirilmiş, fakat Orta Anadolu'da etrafına hayli taraftar toplayan bir kumandan, İsaakhios Komnenos, İstanbul üzerine yürüyerek 1057 Ağustosunda sonlarında, ancak bir yıldır İmparator olan Mikhael'den İmparatorluğu almış bulunuyordu⁴. Kastamonu kalesi muhafızı, strategos İsaakhios Komnenos 1057 de İmparator olmuş, tamamen boşalmış halde bulduğu devlet hazinesini toplamak için bazı iktisadî tedbirler almağa teşebbüs etmiş, hattâ Balkanlar'da bir de sefere çıkarak Lovitz dağlarında taşkın halindeki bir ırmağı geçerken ordusunun bir kısmını kaybetmiş, altına sığındığı bir meşenin devrilmesinden canını zor kurtarmıştır. Bu talihsiz seferin sonunda zatürree

XI.
yüzyılda
Bizans
devleti

de olunca, iki yıl ve birkaç aylık saltanattan sonra, Gelzer'in bu yorgun ihtiyar'ı tahtını bırakmış⁵ ve kilisesi, fetihten sonra İmrahor camii olan İstanbul'da Yedikule yakınında Studios manastırına çekilmiştir. Tahtını önce kardeşine devretmek istemiş, fakat o kabul etmeyince dostu proedros Konstantinos Dukas'ı bu mevkie uygun görerek Bizans tahtını ona bırakmıştır. İsaakhios'un niçin tahtını bıraktığı hakkında çeşitli fikirler vardır. Bazıları kendisini dine vermek için, bazıları ise ayaklanan bürokratlardan çekindiğinden ve bir an önce idareyi almak isteyen Konstantinos Dukas'ın baskısı sonunda veyahut tedirgin olan toprak sahiplerinin zorlaması ile bu kararı verdiğini kabul ederler⁶. 1059 yılı Kasım ayı sonlarına doğru İmparator olan X. Konstantinos'un devri hayli buhranlı geçti. Dukas ailesinden olan Konstantinos bir yüksek devlet memuru, Gelzer'in görüşüne göre bir maliye dehası idi. Onun idareyi alması ile

X. Konstantinos
Dukas

de bürokratlar, retorlar ve âlimlerin hâkimiyet devri açıldı. 1066 yılı Ekiminde hastalandığında, devletin idaresini ikinci karısı imparatoriçe Evdokia'ya bırakmayı vasiyet ediyor, onu da altı çocuğu ile kardeşi İoannes ve Patrik İoannes Xiphilinos (1064 - 1075)'a emanet ediyordu. Konstantinos, bir daha evlenmemek şartı ile üç oğlu: Mikhael Andronikos ve Konstantinos'un başlarına karısı Evdokia'yı nâibe tâyin etmişti. X. Konstantinos 1067 yılının 22 Mayısında yedi buçuk yıllık saltanattan sonra altmış yaşında kadarken öldü ve cenazesi Yıldızlı kapı dışında Hagios Nikolaos manastırına gömüldü. Başta büyük oğlu VII. Mikhael olmak üzere, üç erkek çocuğu adına devlet naibeliği yapan Evdokia o sırada kırk yaşlarında kadar, "akıllı, bilgili, hattâ emsaline nisbetle oldukça üstün okur yazar" bir kadındı. Onun kaleminden çıktığı söylenen 'Ιωνιὰ (Menekşeler bahçesi) adlı mitoloji konulu şiirin gerçekten onun ol-

İmparatori-
çe Evdokia

madığı anlaşılmıştır. K. N. Sathas'ın görüşüne göre bu manzume Evdokia için Psellos tarafından yazılmıştır. Halbuki XVIII. yüzyılda Lebeau bunu Evdokia'nın kaleme aldığını ve bir seferden döndüğünde kocası Romanos'a sunduğunu yazıyordu. 1781 de Anse de Villosion tarafından yayınlanan bu manzum eserin, Bizans Edebiyatı hakkındaki büyük kitabında K. Krumbacher, Evdokia ile ilgili olmadığını ve bunun çok geç bir tarihte 1543 de Konstantinos Palaeokappa adında bir yazar eliyle çeşitli kaynaklardan derlenmek suretiyle meydana getirildiğini bildirmektedir⁷. Fakat kendisi başka hayli şiir yazmıştır. Evdokia Makrembolitissa olarak tanınıyordu. Kocasını "maliye dehası" Konstantinos, Bizans'da memurları, maliyecileri hâkim kılmıştı. Bu, sivillerin askerlere ve ordu kademelerinde önemli mevkileri tutan eyalet asilzadelerine karşı, merkez memurlarının tepkisi idi. İlk çalışmalar ordunun bütçesini kısıtlamak, hattâ

ordu kuvvetini azaltmak oldu. Bir taraftan ordu kadrosu azaltılıp, maaşlar kısılrken, silâh ve teçhizatın da ordu ambarlarında takviyesinden vaz geçiliyor, sınır kalelerinin tamiri ihmal ediliyordu. Gelzer, Bizans devletinin bu sıradaki durumunu 1897 de yazdığı şu cümle ile özetler : “Kı-sacası o devrin İstanbul’unda sadece halkın seçimi ile gelmiş bir devlet meclisi noksandı, o da olsa, bugünkü parlamenter devletlerin perişanlığı aynen mevcut olacaktı”⁸. Halbuki o sıralarda Bizans, her devirden fazla, kuvvetli bir asker İmparatora muhtaç bulunuyordu. Ne var ki imparatorluk, “...zayıf bürokratlar ve yazarlar tarafından güya idare ediliyordu.” Evdokia, Bizans tarihinde önemli bir yere sahip 1042 - 1059 yılları arasında Patrik olan Mikhael Kerullarios’un yeğeni idi. Kerullarios ortodoks ve katolik kiliseleri arasındaki ayrılığı (schisma) destekliyen, kesinleştiren politikacı bir kilise ileri geleni olarak tanınmıştır.⁹ Yaşının pek genç olma-

masına rağmen güzel bir kadın olduğu söylenen Evdokia, edebiyattan hoşlandığı kadar devlet idaresi problemlerine de vâkıf olmalı ki, devletin nasıl bir tehlike içinde bulunduğunu sezebiliyordu. Bürokratların yani maliyeci, şair, edebiyatçı ve yüksek memurların, uçurumun ucuna getirdikleri İmparatorluğu ancak sert bir asker, bir kumandan tutabilirdi. Bunun için de kendisinin bir askerle evlenerek onu devletin başına geçirmesi gerekiyordu. Fakat bunu önleyen bir husus vardı : X. Konstantinos, devletin idaresini ona vasiyet ederken, dul kaldığında kesinlikle bir daha evlenmiyeceğine dair ona bir senet imzalatmış ve senato üyelerince tasdik edilen bu senet Patrik İoannes Xiphilinos'a emanet edilmişti¹⁰. Evdokia'nın tehlikeyi gören zekâsı, hâkim durumda kalmak hissi ve nihayet yaşının biraz ilerlemiş olmasına rağmen dulluğu pek kabullenmeyen güzel kadın mizacı, bir koca aramasının elzem olduğunu ona duyurmuştu. Bu

sırada talih onun karşısına genç bir kumandan çıkardı. Konstantinos'un ölümünü fırsat bilerek bir ayaklanma teşebbüsüne girişen, fakat bir Ermeni tarafından ihbar edildiğinden Nikon kroniğine göre, Hadrianopolis (=Edirne)'de yakalanarak İstanbul'a getirilen¹¹ bir strategos yani kumandan yetkisine sahip vali ile karşılaştı. Bu kumandan, Romanos Diogenes otuz yaşlarında kadardı; ve Sredec'de Triaditza (= Sofya) strategos'u bulunuyordu. İstanbul'da muhakeme edilerek, hakkında verilecek kararı bekleyen Romanos'un güzellik ve yakışıklılığı kadar gözüpek bir insan oluşu da imparatoriçe üzerinde bir tesir yapmış ve kadın onunla evlenmeye derhal kararını vermişti. Romanos'un Sofya'daki askerî valiliği sırasında bir Bulgar kızı ile evlenmiş olduğu yolunda bir rivayet vardır. Hattâ sonraları, bu kadının erkek kardeşini, ordusunda görevlendirerek yanında bulundurmıştır. Bu ilk karısı herhalde 1068 den önce ölmüş ol-

Romanos
Diogenes'in
sahneye
çıkışı

malıdır. Muhalifleri, sadece bu yakışıklı erkeğin dış görünüşünün, Evdokia'nın seçiminde rol oynadığını ima eden bir ifade kullanırlar. Halbuki objektif bir şekilde muhakeme edilecek olursa, genç kadının Romanos'un sadece erkek görünüşünü değil, onun asker meziyetlerini de gözönünde bulundurduğu anlaşılır. Kısacası Evdokia, Romanos'u sadece kadınlık hisleri ile değil, kafası işleyen bir hükümdar kadının sağduyusu ile seçmiştir. Fakat bu kararın uygulanmasını önleyen bir duvar vardı :

**Evdokia'nın
Patrik
Xiphilinos'a
oyunu**

Patrik tarafından muhafaza edilen ve bizzat İmparatoriçenin imzaladığı hayatını yeniden bir erkekle birleştirmeme senedi. Burada Evdokia gayet ustaca bir kadın oyunu kullanarak bu tehlikeli vesikayı ele geçirmesini bildi: Memleketin durumunun endişe verici olduğunu belirterek, evlenmesinin belki doğru olacağını bir aracı Saray hadımı, primikerios Nikolaos vasıtası ile patriğe bildirirken, kendisine koca olarak patriğin kardeşini seçtiğini,

fakat bilinen vesika da ortada olduğuna göre, acaba Patrik hazretlerinin nasıl bir tavsiyede bulunacağını öğrenmek istediğini de sorar. Halbuki eski Senatör - Patrik Xiphilinos'un kardeşi Bardas, gerçekten bir devleti kurtaracak meziyetlerin hiçbirine sahip bulunmayan sonderecede kabiliyetsiz, üstelik de pek çapkın bir kimse idi. Bunu hiç hesaba katmayan ve beşerî zaafı üstün gelen Patrik, ailesinin dolayısı ile kendinin başına konacak bu devlet kuşuna, elindeki "manâsız vesika" ile karşı çıkmanın doğru olmayacağını düşünür ve İmparatoriçeyi kardeşi ile evlendirebilmek için senedi kendine geri verir. O da bunu yaktıktan sonra kararını bildirir : Romanos Diogenes ile evlenecektir. 1 Ocak 1068 de bu karar uygulandı ve Evdokia Romanos'un karısı oldu. Tabî bu durum ile başta ilk kocasının kardeşi İoannes Dukas¹² ile onun taraftarları, Patrik Xiphilinos ve nihayet genç VII. Mikhael'in hocası Mikhael Psellos¹³ gibi saray

Kaisaros
İoannes
Dukas ve
taraftarları

mensuplarını iyice kızdırmış oluyordu. Ayrıca sivil aristokrasi ve memurlar tekrar ordunun idareye geçmesine karşı cephe alıyorlardı. Romanos'a karşı olan partinin başlarından bulunan İoannes Dukas, kardeşi İmparator X. Konstantinos'un sağlığında Kaisaros ünvanını aldığından devletin ikinci önemli şahsiyeti olmuştu. Belki bir kolayını bularak birgün İmparator olmayı beklerken, birdenbire bir başkasının bu yolu kapmasını hoş karşılamamıştı. İoannes başlangıçta Evdokia'nın oldu-bittisini desteklemiş, fakat devletin birinci adamı olmaktan itilmeğe razı olmamıştır. Bunun için önce kendi iki oğlu Andronikos ve Konstantinos Dukas, sonra yeğenleri Mikhael ve diğerleri ve nihayet bürokrat ve "aydın"lar zümresinin başında olan Psellos ile birleşmiştir. İoannes, daima Dukas ailesinin menfaatleri için çalışmış ve XI. yüzyılın sonlarında Bizans iç politikasının en nüfuzlu şahsı olarak önemli bir yer almıştır. Patrik İoan-

nes Xiphilinos ise aslen Trabzon'lu idi. İstanbul'a yerleşerek senato üyesi olmuş, fakat bir süre sonra idarî hayattan çekilerek rahipliği tercih ile, Olympos dağı (=Uludağ)'ndaki manastırlardan birine kapanmış ve nihayet Patriklik makamına geçmiştir. Bizansın en yüksek dinî makamında bulunmasına rağmen Xiphilinos, bu eski sanatör politika ve monden hayattan tam olarak çekilmiş değildi. Bu grubun üçüncü şahsı Psellos'un politikası, karakteri ve tutumu ise bu yazının içinde etraflıca belirtilecektir.

II

İMPARATOR IV. ROMANOS

Malazgirt savaşının mağlûbu IV. Romanos Diogenes işte bu şartlar içinde İmparatorluğun başına geçti. Romanos, Bizans ordusu tarafından sevilen, Peçeneklere karşı savaşmış iyi bir kumandandı. Büyük bir cesareti ve düşmanın kudretini azımsayan bir kendine güveni vardı. Romanos'un ikinci adı, daha doğrusu lâkabı Diogenes'dir. Tarih bu İmparatoru hep bu ad ile tanımıştır. Attaleiates'e göre bu adın esası, Tanrı Zevs'den indiklerinden dolayı idi. İtalya'da yazılmış olan Robert Guiscard destanı (Gesta)'nda ise, bu adın duo geneion (δύο - γένειον)'dan geldiği ve çifte sakal anlamına gelen bu adın, sakalı çatal biçiminde, yani iki uçlu olduğundan dolayı ona verildiği bildirilmektedir¹⁴. Onun can düşmanı olan

Romanos
Diogenes'in
ailesi

Mikhael Psellos'un ifadesine göre Romanos sadece anne tarafından eski bir aileden idi; babası Konstantinos Diogenes ise pek önemli bir aileye mensup değildi. Psellos'un bu beğenmediği adam, III. Romanos Argyros (1028 - 1034) zamanında bir ayaklanmaya katıldığı ithamı ile yakalandığında, yüksek bir yerden aşağıya kendini atarak intihar etmişti¹⁵. Romanos Diogenes annesi tarafından, Zoe'nin ilk kocası Argyros'un küçük yeğeni oluyordu ve aslında Orta Anadolu'da Kappadokia'lı idi. Romanos'un annesi, İmparator III. Romanos Argyros'un kızkardeşi Pulkheria idi. Psellos'un Romanos Diogenes'i tasvir edişi, büyük idarecilerin etrafını saran zararlı akıl hocalarının karakterini belli eden bir örnektir. Evdokia'nın onunla evlenme kararını Psellos, şu cümleler ile haber veriyordu : "İşte kurtuluş günü geldi artık, işte bütün dertlerden kurtuluşumuzun alâmeti belirdi, işte artık yeni Roma'nın kudretine yeniden

Romanos
ve Evdokia-
nın evlen-
meleri

kavuşması ve kuvvetlenmesi ânı geldi. . . Artık bir İmparator görüyoruz, şanı ve icraatı ile gerçek bir İmparator'a kavuştuk. Bir dev gibi heybetli, geniş omuzlu, kuvveti ile titreten, silâhsızken bile insanı ürküten, silâhlı iken yenilmez bir hükümdar. Sadece dış görünüşü ile insan onda Dünyanın hâkimini teşhis eder. O, Davud Peygamberin yürekliliğine sahiptir.” Herhangi bir dalkavuşun, iktidarı ele geçirmiş bir şahsa kullandığı bu dil tabiidir. Tabii olmayan, bu cümleleri yazan Psellos’un pek meşhur Vekayinâme’sinde, artık Romanos ortadan kalktıktan sonra çok farklı cümleleri de sarfetmesidir. İmparatoriçe, devletin doğudan nasıl bir tehlikenin tehdidi altında bulunduğunu bilmektedir. Romanos’u koca olarak alacağını bildirdiğinde Psellos tutumunu şöyle açıklar : Bu söz üzerine şaşkınlıktan önce donup kaldım, sonra şunu dedim, “bu meseleyi yarın tekrar görüşürüz”. Fakat Evdokia şu cevabı verdi : “Hayır yarın değil, bu iş hemen şimdi

halledilecektir.” Bunun üzerine Psellos, kadına oğlu, tahtın sahibi Mikhael’in bundan haberi olup olmadığını sorar. Kadın, çocuğun biraz bir şeyler bildiğini, fakat teferruatı henüz öğrenmediğini bildirir. Bunun üzerine ikisi, çocuğun uyuduğu odaya çıkarlar burada, kadın oğlunun yatağının kenarına oturarak onu uyandırır ve ona bir üvey baba hazırladığını bildirir. Bu üvey baba itaatli olacaktır, zira annesi onu yazılı olarak, senet imzalatarak bağlamıştır. Bunun üzerine çocukla beraber, aşağıya İmparatoriçenin dairesine inerler. Burada bekleyen Romanos’u Mikhael kucaklar. Bunun üzerine çağırılan İoannes Dukas (Konstantin’in kardeşi) da eski yengesinin kararını sevinçle karşılar(!). Psellos bunun arkasından Romanos’u şu şekilde tarif eder : “Karakter bakımından bazen dürüst olmakla beraber genellikle sinsî ve farfara idi. Evdokia ona güvenmiş ve canını bağışlamakla onun kendisine bağlı kalacağını sanmıştı. Halbuki o, İmpara-

töriçeye önce itaatkâr gibi görünmüş, sonra esas hüviyetini ortaya koymuştur.” Psellos kendisine saygı göstermekle beraber onun akıl hocalığına yüz vermeyen bu İmparatoru kötülemek için böyle zehirli dilinin bütün ustalığını kullanır : Güya Evdokia “... onu avucunun içine alabileceğini sanarak evlenmiş, fakat Romanos az sonra ihtirasını açığa vurarak, canını hağışlayan kadına boyun eğmiyeceğini göstermiştir.....” der. Fakat bu tamamen kasıtlı bir değerlendirmedir ve Psellos bu adama karşı olduğunu açıkça ortaya koyar. Nitekim Romanos’un henüz tanınmamış bir şahısken, kendisine karşı “bir köle” gibi davrandığını, bu yüzden de menfaatlendiğini bildirir. Halbuki Romanos, yükseldiğinde bu iyilikleri unutmamış, Psellos’a, her yanına girdiğinde ayağa kalkacak derecede saygı göstermiştir. Ancak Psellos’u bu normal saygı tatmin etmemiştir. O, yıllardır pek çok imparatora akıl hocalığı ettiğini, eğer Romanos ortaya çıkmasa, yetiştir-

mesi olan genç Mikhael'in de yanında aynı işi sürdürebileceğini ve yıllardır en nüfuzlu ve en yüksek saray nazırı olduğunu daima hatırlıyor ve dizginlerin evvelce olduğu gibi yine kendi elinde bulunmasını bekliyordu.

Bu yeni rejimin başlaması ile tekrar eyalet kumandanları aristokrasisinin yıldızı parlıyordu. Bunlar arasında en önemli aile Komnenos'lardı. Hattâ derhal Saray'a koşan bu ailenin bekâr son kızı Romanos'un bir yakını olan Konstantinos Diogenes ile evlendirilmiş, bir oğulları Manuel'e Doğu ordusu Başkumandanlığı verilmiş ise de bu, az sonra Malazgirt seferi başlarında hastalanarak ölmüştür.

III

IV. ROMANOS'UN SEFERLERİ

Psellos'a göre, Romanos siyasî durumunu kuvvetlendirmek için bazı askerî başarılar kazanmanın elzem olduğuna inanmıştı ve bunun için de Psellos'un tavsiyelerine kulak asmaksızın, Türklere karşı sefere girişmiştir. Psellos Bizans yazarlarının çoğu gibi Türklere –İran üzerinden geldiklerinden– Persler yani İranlılar der. Bu büyük entrikacı saray memuru, her felâketten sonra her memleket ve her devirde, politikacıların kullandıkları sözleri ortaya atmakta yani tavsiyeleri dinlenmediğinden, fikri alınmadığından dolayı devletin mahva sürüklendiğini bildirmektedir. Psellos, Romanos'u zırhını kuşanıp bir cline bir kalkan diğerine bir mızrak aldığını tasvir ederken dahi onunla alay eder ve ordunun başında ne-

Romanos
ve Saray'da-
ki çevresi :
Mikhael
Psellos

reye gittiğini ve ne yapacağını bilmeksizin oradan oraya dolaştığını, hattâ yolunu şaşırarak, ordusu ile Suriye ve İran'da gayesiz dolaşıp durduğunu onu gülünçleştirerek yazmıştır. Dönüşünde ise imparatoriçeyi ihmal etmiş ve sadece kendi aklına güvenerek etrafından bütün müşavirleri uzaklaştırmıştır. İşte Romanos'un en affedilmez --Psellos'a göre-- suçu budur. Ve Psellos bu arada karanlık birtakım entrikalara girer. Halbuki anlaşıldığına göre, genç kumandan - İmparator bu tehlikeli ve kurt politikacıyı devamlı olarak idareye çabalamaktadır. Hattâ o kadar ki, Diogenes bir askerî harekâta onu da beraberinde götürmekten, herhalde İstanbul'da kalıp arkasından birtakım dolaplar çevirmesini önlemek için, kaçınmamıştır. Fakat gayet tipik bir "bizanslı" olan Psellos, İmparatorun aleyhindeki görüş ve düşüncülerinden vazgeçmemiştir. Çok gariptir, bu demagog, şair, yazar, edebiyatçı, felsefeci ve saray entrikacısı, kendisinin

mükemmel bir stratej olduğunu, ordu sevk ve idaresini, savaş düzeni ve harekât plânı yapmakta kendi üzerine insan bulunmadığını ve ne yazık ki Romanos'un onun tavsiyelerini dinlemediğini yine kendi kalemi ile yana yakıla anlatmak küçüklüğünden ve hattâ gülünçlüğünden de kendini alamaz.

1068 yılının Mart ayında Romanos ordusunu Bithynia'da toplamış ve Türklere karşı harekât hazırlıklarına girişmişti. Kuvvetlerinin büyük kısmı Balkanlardan devşirilmiş askerlerdi. Aralarında pek çok Norman ve Frank gibi Batılılar ve Uz, Peçenek gibi Türk ücretli askerleri de vardı. Frikyâ bölgesindeki kuvvetleri, yeni İmparator perişan halde buldu. Bunlar sayıca az olduktan başka, silâh ve teçhizat bakımından yetersiz, iâşe bakımından noksan ve bilhassa Bizans ordusunun devamlı yenilmelerinden moral çöküntüsü içindeydiler. Zaten Romanos'dan önce ordu, mabeyinciler, saray hadımları, hattâ keşiş ve

yazarlar tarafından kumandanları seçilerek terfi ettirilen, askerî meseleleri bu çeşit insanların kafalarında plânlanan acayip bir topluluk halini almıştı¹⁶. Çok değişik kaynaklardan devşirilmiş olan Bizans ordusunun, önceki anarşi devrinin ve “maliyeci bürokrat” imparatorların devrinde aç, çıplak, silâh ve teçhizatı yetersiz, disiplinsiz bir hale getirildiğine işaret eden Ch. Lebeau (1701-1778) Bizans ordusunun “çok şükür ki bu durumundan Türklerin haberi olmadığını” yazar. Bu ordu, koruyacağı araziye talan ederek karnını doyuruyordu. Türkler ise bir İmparator tarafından bizzat idare edilen bu ordunun çok kudretli olduğunu sanıyorlardı.

Romanos’un
ilk seferi
(1068)

Romanos’un bu ilk seferinde Türkler önce geri çekildiler, İmparator Kuzey-doğuya doğru ilerledi, sonra Sebasteia (=Sivas)’dan, yazı geçirmek üzere Lykandros (= Sarız - Göksun arası, Binboğa dağları çevresi)’a indi¹⁷. Niyeti Antiokheia (= Antakya)’yı kurtarmaktı. Romanos

ancak sonbahara doğru güneye inerken, yukarıda Türk akıncıları yeniden Anadolu içlerine yayılıyorlar ve eylül'de Neo - Kaisarea (= Niksar)'yı alıyorlardı. İmparator geri dönmek zorunda kalmıştı. Andronikos idaresinde ağırlıkları Sebasteia'da bırakan Romanos, süvari birlikleri ile Türkleri sekiz gün takip etmiş, eline düşen esirleri öldürmüştü. Aslında neticesiz olan bu sahte başarı o an için gözleri doldurdu. Türkler doğuya çekilirken Romanos da Sebasteia'ya dönmüş, üç günlük bir istirahattan sonra Suriye'ye doğru yola çıkmıştı. Melitene (=Malatya) üzerinden Halep'e oradan da Hieropolis (=Menbiç)'e ulaştı ve bu kaleyi kuşattı. Bizans ordusu önce burada yenilmişken, savaş talihinin dönmesi ile başarıya ulaşmış ve Menbiç kalesini ele geçirmişti. İmparator Antakya üzerinden Pozantı'ya geldiğinde hiç umulmayan bir haber kendisine erişti : Türkler Anadolu içlerinde Batıya doğru ilerlemişler ve Amorion şehrine gelmişlerdi. Amorion,

Bolvadin - Eskişehir arasında Emir-
dağı yakınında (13 km.) Hisarköyü
yerinde olan büyük bir şehirdi. Ro-
manos ancak 1069 başlarında, Ocak
ayı içinde İstanbul'a dönebilmiş ve
durum pek parlak olmamasına rağ-
men, elde ettiği bazı başarılar onun
büyük sevinç belirtileri ile karşılan-
masına yol açmıştı.

**Romanos'-
un ikinci
seferi
(1069)**

Romanos 1069 da yani ikinci yıl
yeni bir sefere niyetlendiğinde, Psel-
los'u da beraberinde götürmeyi uygun
görmüştü. Hattâ Psellos İmparatoru-
run büyük ısrarı karşısında daha fazla
dayanamayıp kabul ettiğini, ancak bu
ısrarın sebebini, kitabını özet halinde
yazdığından açıklamak istemediğini
bildirir. Bunun arkasından inanılmaz
bir kendini beğenmişlik gururu ile,
İmparatorun kendisinden strateji bil-
gileri kapmak isteği ile bu ısrarlı
teklifi yaptığını açıklar. Ömrü Bizans
sarayının entrika dönen salonlarında
geçen, o sırada yaşı elliyi geçkin bu
edebiyatçı ve felsefeci, tarihe ne kadar
gülünç bir portre halinde çıktığını

farketmeksizin şunları da sözlerine eklemekten kendini alamaz : “Benim harp taktığı bilgimin ne kadar derin olduğunu ve savaş, cephe düzeni, savaş makinelerinin yerleştirilmesi, şehirlerin kuşatılması velhasıl diğer askerî konuların hepsi hakkındaki bilgilerimin enginliğini fark edince bir taraftan bana hayran oldu, bir taraftan ise de beni kıskandı. Bu yüzden de beni kösteklemeğe ve hareketlerimi elinden geldiği kadar önlemeğe çalışıyordu.” Bu ikinci sefer de Psellos’a göre başarılı olmamıştır. İstanbul’daki sarayın rahatlığında kafa kafaya veren düşmanları, Romanos’u “eline kocaman bir kalkan aldı, bununla düşmanı önleyecek, diğer eline upuzun bir mızrak aldı, bununla da düşmanı dürtükleyecek” diye alay ediyorlar ve kahkahalar ile gülüyorlardı.

1069 yılı seferine çıkmadan Romanos orduya para dağıtmıştı. Bu sırada Bizans hizmetindeki Norman şövalyelerinden Crépin, Anadolu’daki Bizans köylerini soymakla meşguldü.

Hattâ vergileri toplayıp bunları İstanbul'a götüren memurları da yakalamış ve paralara el koymuştu. İmparator önce onunla uğraşmak zorunda kaldı. Sonunda onun suçunu bağışlamaktan başka çıkar yol bulamadı. Bu yıl içindeki Türk akınları Kappadokia istikametinde gelişirken, Bizans ordusunun hareket ağırlığı karşısında Türk atlılarının hafifliği ve dolayısıyla hızlık ve oynaklığı iki kuvvet arasındaki büyük farkı belli ediyordu. Roma çağındanberi Bizans ordusunun idaresi için askerî bilgi ve tavsiyeler veren **Taktik** kitaplarından İmparator VI. Leon (886-912) tarafından derlendiği kuvvetle sanılan bir tanesinde Türklerin savaş sistemleri tarif edilmekte, bu sisteme karşı nasıl davranılması gerektiği anlatılmaktadır. Leon'un "Türk"leri, Orta ve Doğu Avrupa'daki Türk asıllı milletler olmakla beraber, savaş usulü hep aynı idi. Yani bunlar da Turan veya Bozkır taktiği ile çarpışıyorlardı. Romanos, Türk kuvvetlerini Fırat'ın öteki

yakasına sürmeğe çalışıyor, bunun için de Doğuya doğru ilerliyor ve eline geçen esirleri merhametsizce öldürtüyordu. Kuvvetlerini ikiye ayırmıştı. Kendisi Van gölü kıyısında Ahlat'ı ele geçirmeğe çabalarken, diğer kuvvetlerin başındaki kumandan Philaretos, Kappadokia'da Türk kuvvetlerinin başka bir kolu karşısında bozguna uğramış, kaçmış, fakat Türkler onun takip etmekten vazgeçerek Ikonion (=Konya) kapılarına dayanmışlardı. “**Korkak askerler ve hece-riksiz kumandanların**” dağıttığı cepheyi düzeltebilmek için, bu kuvvetlerin arkasını kesmeği düşünen Romanos, Konya'yı yağmalayıp dönen Türkleri Toros'larda kısıtırmayı tasarlamış, bunun için de hazırlanmıştı. Halbuki Ikonion'dan güney'e doğru inen Türkler Silifke yolu üzerinde Ermenilerin bir pususuna düşerek büyük kayıplar vermişler, kurtulabilenler Halep'e doğru çekilmişlerdi. Halbuki Romanos onları Klaudiopolis (=Mut)'de bekliyor ve oradaki boğaz-

larda sıkıştırıp imha edebileceğini sanıyordu. İmparator IV. Romanos 1069 - 1070 kışı başlarken İstanbul'a dönmeği uygun buldu. Bu sırada Bizans kuvvetleri İtalya'da da çok zor bir durumda bulunuyorlardı. Daha 1068 de İtalya'nın güney - doğusundaki Hydros yani Otranto düşmüş ve Bizans'ın İtalya'daki başkalesi Bari kuşatılmıştı. Bu son köprübaşı, hayli uzun bir dayanmadan sonra 16 Nisan 1071 de teslim olmuş ve Bizans İmparatorluğunun Batı'daki hâkimiyeti böylece sona ermişti¹⁸.

Romanos'un üçüncü seferi (1070)

1070 de Romanos Doğu'da Türklerle karşı çarpışan kuvvetlerin başına, Manuel Komnenos'u başkumandan tâyin etmişti. Sonraları tarihde büyük bir ad bırakacak olan Komnenos'lar ailesine mensup ve Isaakhios Komnenos'un yeğeni olan Kuropalates unvanlı Manuel Komnenos'un bu seferi başarılı olmadı. Sivas'da yenilen Manuel, iki damadı : Melissenos ve Taronites ile Türk kuvvetlerine esir düşmüştü. Türkler bir defa daha Anadolu

içerilerinde Batıya doğru hızla ilerlediler, “Semavî melekler ordusunun başkumandanı” olarak kabul edilen Başmelek Mikhael tarafından “korunduğuna” inanılan, Denizli yakınındaki Khonae (=Honaz) bile Türk akıncılarının eline geçmişti. Diğer taraftan Türkler doğuda Manzikert yani Malazgirt kalesini de almışlardı. Manuel mensup olduğu kavmin keskin kurnazlığı ile, kendisini esir alan Türk beyinin, Selçuklulardan olmakla beraber, diğer Selçuklular ile birlik olmadığını sezmişti. Bizans tarihlerinin Khrysoskulos şeklinde adlandırdıkları bu Türk beyini ayartması zor olmadı. Onu Bizans İmparatoru ile birlik olduğu takdirde kolaylıkla Sultanlığı ele geçirebileceğine inandırdı ve beraberce İstanbul’a dönmeği kabul ettirdi. Gerçekten bu emîr Bizans’da hayli itibar görerek kendisine ünvanlar, mansıplar verilmiş ve o da Bizans’ın sadık bir kumandanı olmuştu. Bizans kaynaklarında Khysoskoulos (Χρυσόσκουλος) adıyla anılan bu Emîr,

Bizans hizmetine giren Selçuklu emîri

Iorga tarafından Kurt olarak teşhis edilmiştir¹⁹. 1136ya doğru yazılması biten **Urfalı Mateos Vekayinâmesi**'nde Cidric (Guédradj veya Kroudj) olarak gösterilen bu şahsın adını Dirimtekin Kurtcu şeklinde yazar. M. Halil Yınanç ise bunun Alp Arslan'ın eniştesi, Erbasgan (?) oğlu Kurtcu olduğunu ileri sürmüştür²⁰. J. Laurent'ın bir makalesinde, adı hususundaki bu tefsir ortaya konulmaksızın, bu eski emîrin Bizans'da **proedros** unvanını aldığı ve 1077 de hâlâ Bizans hizmetinde bulunduğu belirtilmiştir²¹. Gerçekten bu Selçuklu, Bizans'ı o derecede benimsemiştir ki, kendisinin milletine ihanet ederek karşı tarafa geçmesine önyak olan Andronikos öldüğünde her türlü ölçüyü aşan bir üzüntüye düşmüştür. İşte Kurtcu Bizans hizmetine girerken, Doğu'da Anadolu'nun kapısı durumunda olan Malazgirt kalesini alan Alp Arslan, güneye inerek Urfa'yı kuşatmış, sonra Halep önlerine gelmişti.

IV

MALAZGİRT MEYDAN SAVAŞI VE BOZGUN

IV. Romanos bu şartlar içinde 1071 yılı İlkbaharında son seferine hazırlandı. Bu defa, “ordu sevk ve idaresi” bilgileri kendi ifadesi ile “engin” olan Mikhael Psellos’u yanına almamıştı. Bu, Romanos hesabına çok büyük bir hata idi. Psellos’un askerlik bilgilerinden (!) yoksun kalacağından değil, böyle bir fesatçıyı emniyette, gözünün önünde bulunduramayacağından dolayı bu hatayı işlemiş oluyordu. Bu adamın İstanbul’da kalması, Saray çevresinde çevireceği dolaplar ile arkasında kuvvetli bir Türk ordusunun bulunması kadar kendisi için tehlikeli idi. Nitekim de öyle olmuştur. 13 Mart 1071 de Romanos beraberinde Manuel Komnenos ve Türk asıllı Khrysoskulos olduğu halde

Kumandan
Manuel
Komnenos'
un ölümü

İstanbul'dan ayrıldı. Son hazırlıkların tamamlanması için Hieria (=Fenerbahçesi) sahrasında bir kaç gün konakladılar ve nihayet ordu yola çıktı. Fakat Manuel fazla gidemedi, yola çıktıktan az sonra hastalandı ve Bithynia'da, Meryem adına yapılmış Alypos manastırına yatırıldı, bir kaç gün sonra da orada öldü. Bizans hizmetindeki Selçuklu asıllı Emîr Kurtçu (?), talihini bağladığı Manuel'in ölümünden, neredeyse kendi canına kıyacak derecede üzüntü duymuş, Anadolu eyaletlerinin toprak sahibi askerî aristokrasisinden Komnenos'lar ise bu ölüme rağmen, Romanos'un yanından uzaklaşmak istememişlerdir. Ölen oğlunun başucuna yetişen annesi Anna Dalassena, derhal en küçük oğlu Alexios Komnenos'u, o sırada Dorylaion (=Eskişehir)'da ordusunu toplayan Romanos'un yanına, ona hizmet etmek görevi ile yollamıştı. Fakat İmparator, bütün direnişine rağmen çocuğu, teselli etmek üzere annesinin yanına geri göndermiştir. Bu genç

Alexios, sonraları değerli bir kumandan olacak ve 1081 de, anarşi içindeki İmparatorluğun başına geçerek, Bizans devletini, hiç değilse bir süre için düzene sokacaktır ve bu arada Anadolu'ya artık iyice yerleşmiş olan Selçuklular ile pek çok karşılaşması olacaktır.

Bu eserimiz Türk-Bizans kuvvetleri arasındaki Malazgirt savaşının strateji bakımından bir tahlili olmadığından, Romanos'un emrindeki kuvvetleri nasıl idare ettiği hususunda burada fazla bir açıklamada bulunmayacağız²². İmparator bu kalabalık ordunun idarenin zorluğunu düşünerek bir kısmını dağıtmıştı. İaşe ve hareket güçlükleri hesaba katılırsa bu davranış doğrudur. Bizans ordusunda ayrıca Norman ve Frank ücretli askerleri ile Bulgar, Peçenek ve Uzlar gibi yabancılar da önemli bir kuvvet teşkil ediyorlardı. Bu dağılmış ordu, ayrıca ağır savaş araçları, bilhassa kuvvetli kaleleri kuşatmada kullanılan mancınıkları da

Savaş
meclisinde-
ki tartışma-
lar

beraberinde sürüklüyordu. Bizans ordusu, Kızılrmağı geçerek, *Basilika thermae* denilen yerde bir süre konakladı²³. Burada ordunun disiplinsizliği belirli bir şekil aldı. İmparator ordusunda disiplini kurabilmek için şiddet tedbirleri alıyor, bu da aleyhine cereyanların doğmasına sebep oluyordu. Romanos kuvvetlerini buradan Sivas'a doğru sevk etti²⁴. Sebasteia (= Sivas)'da kurulan savaş meclisinde çeşitli görüşler tartışılmış, İmparatorun doğuya ilerlemek istemesine karşılık, daha tecrübeli ve ihtiyath kumandanlar Theodosiopolis (=Erzurum)'den ileri gidilmemesini tavsiye etmişlerdi. Kendilerine güveni fazla ve dalkavuk mizaçlı olanlar, derhal Selçuklu Sultanına karşı ilerlemeyi ve ilk karşılaşılacak yerde savaşmayı istiyorlar, magistros Joseph Trakhaniotes ile Batı ordusu dukaşı Nikephoros Bryennios ise İmparator'dan bu plâna önem vermemesini, ekinleri ve yiyecekleri yaktıktan, çevredeki şehirlerin kalelerini

kuvvetlendirdikten sonra düşmanı bir yere çekmeği ve orada beklemeyi yalvararak kabul ettirmek istiyorlardı. Ancak bu olmadığı takdirde, Theodosiopolis'e kadar ilerleyip bu kaleye kapanılmasını ve yiyecek bulamayacak olan Sultanın bu kaleye saldırmasını beklemeyi ve çarpışmayı ancak Bizanslılara en uygun arazide kabul etmeği tavsiye ediyorlardı. Halbuki Romanos Doğu'ya doğru ilerlemeyi tercih etmiş ve Roussel de Bailleul idaresinde bir kuvveti Ahlat'ı ele geçirmeğe yollamış²⁵, kendisi de Türklerin aldıkları Malazgirt kalesine doğru ilerlemişti. Dağınık "barbar!" akıncıları olarak gördüğü Türk kuvvetlerine bin yıllık Roma kudretini isbatlayacağından emin bulunan Romanos, yolda eline geçen Türk esirlerini öldürtüyor ve Doğunun kapılarının kendisine açıldığını sanıyordu. Nitekim sahte bir haber Türklerin geri çekildiklerini bildirmiş ve Romanos buna inanmıştı. Halbuki çevresinde dağınık Türk kuvvetleri görü-

lüyor, seziliyordu. Güvendiği kumandanlardan Basilakis, “bunlardan bir avuç denecek kadar az sayıda”, bozgun artıkları olduklarını İmparatora inandırmıştı. Alp Arslan’ın barış tekliflerini korku işareti sayan İmparator bunlara çok haşın ve küstah edalı cevaplar veriyordu.

Tecrübeli bir kumandan olmasına rağmen Romanos bu derecede gafil nasıl olabilirdi? Bunun cevabını vermek kolay değildir. İmparator VI. Leon (886 - 912)’un daha eski savaş taktiği yazarlarından derleyerek meydana getirdiği Taktika’yı herhalde okumuş olmalı idi. Halbuki bu kitapta “Düşmanın tertibini bilmeden ve onun bütün imkânlarının neler olduklarını öğrenmeden katiyen savaşı kabul etmeyin, hattâ savaş hattı ile ortaya bile çıkmayın” deniliyor, Türklerin çok oynak ve hareketli, karşı tarafı yanıltan savaş usulleri anlatılıyordu. Romanos’un bir hatası da, kuvvetlerini dağıtarak, bunlardan bir kısmını güneye Ahlat kalesini

almağa göndermek oldu. Fazla bir güveni olmadığından yanındaki Selçuklu beyi Khrysoskulos (Kurtçu)'u geri göndermişti. Bu tutumunda haklı olduğunu Malazgirt savaşı sırasında Türk asıllı kuvvetlerin milletdaşlarına karşı savaşmayıp karşı tarafa geçmeleri olayı isbatladı. Leon Diabatenos adındaki bir Bizans idarecisi İmparatora yolladığı bir yazıda, Romanos'un geldiğini duyan Selçuklu Sultanının korkusundan Doğu'ya doğru kaçtığını, hattâ İran'ın ötesine doğru çekildiğini bildiriyor, Suriye ve Ermenistan'daki kuvvetlere kumanda eden ve bunları takviye olarak Bizans ordusuna getiren Basilakis ise Selçuklular hakkında işe yarar hiçbir bilgi vermiyordu. Romanos, Trakhaniotes'i Ahlat'ı Türklerden geri almağa göndermeğe bu şartlar içinde karar vermiş bulunuyordu. Üçüncü gün dağınık dolaşan Bizans suvarilerinin Türkler tarafından pusuya düşürülerek bazılarının öldürüldüğü, bazılarının da esir alındıkları

Bizans
ordusunun
yanlış ve
eksik
istihbaratı

haberinin gelmesi üzerine İmparator, Basilakis'den bu Türklerin kim olduklarını ve nereden geldiklerini sorduğunda, bu gafil kumandan, onların Ahlat kalesindeki Türk garnizonundan olduklarını ve etrafı yağma etmek için dışarı çıkmış olacaklarını söylüyordu. Dedesi, bu savaşta Bizans ordusunun bir kanadına kumanda eden tarihçi Nikephoros Bryennios bu acaip durumu şu cümle ile özetler : “İşte böylece, gelecek çarpışma için tedbirlerini almakta ve hazırlıklarını yapmakta olan ve Bizans ordugâhının hemen yakınında olan Sultan'ın kuvvetlerinin harekâtı İmparatordan gizli kaldı”. Halbuki Türk atlıları Bizanslıları savaşa çekmek ve zorlamak için onların yakınına kadar geliyorlar, sonra birdenbire kaçıyorlar gibi geri çekiliyorlardı. Neticede bu oyuna ilk olarak Basilakis kapıldı. Bunların gerçek Türk ordusundan değil, sadece Ahlat kalesi yağmacılarından olduklarını İmparatora isbatlamak isteyen Basilakis ya-

nındaki bir kuvvetle ileri atılmış, darmadağın bir halde yola çıkan Bizans suvarileri, önce kaçır gibi yapan Türk atlıları onları karargâhdan iyice uzaklaştırınca birdenbire tersyüz etmişler ve Bryennios'un yazdığına göre, peşlerine düşen Bizanslıları **“... bu felâketi geriye bildirecek tek bir haberci bile kalmamacasına ...”** yok etmişler, kumandan Basilakis ise Türklerin eline esir düşmüştür. İmparator, bir tedbir olarak Nikephoros Bryennios'u da Basilakis'in peşinden yollamıştı. Nikephoros arazide dost veya düşman hiç kimseye raslayamayınca bundan endişelenmiş, uzaklarda, bazı tepelerde Türk atlılarını farkedince bu endişesi artmıştı. Niha yet bir yerde Bizans ordusundan ölümler ile karşılaşmış ve henüz son nefesini vermemiş bir yaralı ona başlarına geleni anlatmağa çalışırken, Türkler Nikephoros kuvvetlerini sarmağa başladılar. Kumandan önce hücumla geçmeğe çalışmış, bunu başaramıyacağını anlayınca kuvvetini toplayarak

Türklerin
Basilakis ve
Bryennios'u
bozguna
uğratmaları

ordugâha ulaşmak istemiştir. Fakat Türk atlıları Bizans kuvvetini sarmışlar, Nikephoros Bryennios göğsünden mızrakla, sırtından da iki okla yaralanmış ve torununun yazdığına göre, bu halde müfrezesini toparlayarak, çemberi yarabilmiş ve esas ordunun yanına varabilmiştir.

Romanos durumun kendisi için ne derecede tehlikeli olduğunu bir türlü anlamamış ve ona göre de tedbirlerini almamıştı. Hattâ Bizans ordusundaki Uzlar, Peçenekler gibi, birbirinden farklı yazılışlar ile **Tourkopouloi** olarak adlandırılan Türk asıllı ücretli askerlerin²⁶, kendi dillerini konuşan Selçuklulara karşı savaşmayıp öte tarafa geçmeleri de Romanos'u uyarmamıştı. O sadece, son kalan Türk asıllı kitleyi toplayıp, kendisine sadakat yemini yaptırmayı yeterli buluyordu. Bizans İmparatorluğunun bütün savaş gücünü bir araya getirerek topladığı bu kuvvetle, yenilmez ve ebedî olduğu sanılan Roma İmparatorluğu'nun kudretini bir defa

daha bu düzensiz barbar atlıları üzerinde gösterebileceğinden emin bulunuyordu. Romanos karşısında büyük Türk kuvvetlerini görmeyi bekliyor, ve bu bekleyiş uzadıkça, onların çok kuvvetli bir “Roma” ordusunun başında bizzat sefere çıkmış, “Romalıların İmparatoru”ndan korktuklarını sanıyordu. Halbuki Sultan Alp Arslan inanılmaz bir hızla, Malazgirt yakınına gelmiş ve çevrenin hâkim tepelerini tutmuştu. Bir Elçi aracılığı ile Halife tarafından yapılan bir barış teklifini geri çeviren Romanos, barışın ancak Asya içlerinde Rey’de görüşülebileceği şeklinde bir cevap vermekten çekinmiyordu. O, bu düzensiz (!) Türk kuvvetlerini dağıttıktan sonra Asya’ya doğru ilerleyeceğine kendini inandırmıştı. Halbuki Lebeau gibi, bir hristiyan yazarın da belirttiği gibi, “Alp Arslan, Romanos’dan daha yiğit ve korkusuzdu, fakat o, ancak başka hiçbir çare kalmayınca kılıca sarılmanın lâzım geldiğine inanıyordu”²⁷. Bizanslılar za-

Alp Arslan’ın son uzlaşma teklifi

ten ufak bir kuvvet tarafından korunan Malazgirt kalesini Türklerin elinden kolayca almışlar, kalenin uzağında bir düzlükte ordugâhlarını kurmuşlardı. Bu ordugâh, öteden beri Roma ordusunda usulden olan etrafı siperle çevrili bir saha idi.

Meydan
savaşının
tarihi

Bazı kaynaklardan ve daha geç tarihlerden anlaşıldığına göre buradaki çarpışmalar üç gün sürmüş, sonuncu gün kesin sonuçlu meydan savaşı yapılmıştır. Genel olarak kabul edilen tarihe göre, 1071 yılının 26 Ağustos Cuma günü son çarpışma yapılmıştır. Halbuki bazılarınca Malazgirt savaşı, 19 Ağustos günü olmuştur. 26 Ağustos, öteden beri herkes tarafından kabul edilmişken, Laurent tarafından teklif edilen 19 Ağustos görüşü, son yıllarda Batılı tarihçiler tarafından tercih edilir olmuştur. 1059 - 1081 yılları arasındaki Bizans tarihinin kronolojisini yeniden tesbite çalışan D.I.Polemis de, bu hususta J. Laurent'ın 1913 de ileri sürdüğü tarihi benimseyerek, savaşın 19 Ağus-

tos günü cereyan ettiğini kesin bir ifade ile yazmaktadır²⁸. Bu görüşün başı olan Laurent'in kaynağı Arap yazarlarından XIII. yüzyılda yaşamış olan al-Makin'dir. Onun Hicrî 463 yılının 20 Zilkadesini verdiğini ve bunun da gerçekten, Milâdî 19 Ağustos 1071 Cuma gününü karşıladığını yazmaktadır. İslâm kaynakları Selçuklu zaferinin bir Cuma günü kazanıldığını bildirmekte birleşirler. 26 Ağustos da bir Cuma günüdür. Üstelik, çeşitli İslâm kaynaklarını karşılaştıran ve al-Makin'i herhalde Laurent gibi tercümesinden değil, fakat aslından okuyan M. Halil Yınanç (1900 - 1961) kitabını Sıbt'dan aktararak yazan al-Makin'de tarihin 27 Zilkade olarak verildiğini, bunun da karşılığının 26 Ağustos olduğunu yazmıştır. Bu büyük ve Dünya çapında bir harekete yol açan önemli tarihin, bütün dayanak ve imkânlardan faydalanılarak aydınlığa kavuşturulması ve böylece yabancı ilim âlemine de tanıtılması herhalde Türk tarihçilerine düşen büyük bir görevdir.

Bu savaşıla ilgili, aydınlatılması gerekli önemli meselelerden bir başkası da, iki tarafın kuvvetinin sayısıdır. Çeşitli kaynak ve tarihlerde bu hususta birbirinden o derecede farklı sayılar verilmektedir ki, açık bir neticeye ulaşmak çok zorlaşır. Türklere nisbetle Bizanslıların bir misli daha kalabalık oldukları muhakkaktır. Fakat Bizans ordusunun, Selçuklu kuvvetlerinin iki hattâ üç misli olması da mümkündür. Bunun bazı kısımları şuraya buraya gönderilmiş olmakla beraber, kalanı yine de Türk kuvvetinin çok üstündedir. Böyle bir ordunun iaşesinin nasıl sağlandığı da ayrıca araştırılmağa değer²⁹.

Savaş düzeni ve ilk panik

Malazgirt kalesinin dışında, adı eski tarihlerde Zahra, Zühre, Rehve, Zeho gibi değişik şekillerde okunan, hattâ daha da farklı yazılışları olan bir düzlükte konaklayan Bizans ordusu, burada savaş düzenine girdi. Dirimtekin'e göre bu, Hacıhan ile Hözdemir arasındaki düzlüktür ve evvelce burada Zehve adında bir köy

bulunduğu bilinir³⁰. Savaş düzenindeki Bizans kuvvetlerinin merkezine bizzat İmparator Romanos kumanda ediyordu. Sol kanadı Nikephoros Bryennios, sağ İmparatorun memleketlisi, Kappadokia'lı Alyattes idare ediyorlardı. İhtiyat kuvvet ise, İoannes Dukas'ın büyük oğlu Andronikos Dukas'ın kumandasına bırakılmıştı ki, bunun çok hatalı bir seçim olduğunu, olaylar göstermiştir. Attaleiates'e göre Türkler bir gece birdenbire belirmişler, ordugâhın dışında bulunan Bizans hizmetindeki Türkleri arkadan çevirmişler ve yıldırım hızı ile Bizans ordu iâsecilerini imhaya girişmişlerdir. Atları üzerindeki çevik hareketleri, yağdırdıkları oklar, insanı şaşırtan savaş çığlıkları, Bizans ordusunda "...ölüm ve dehşet ..." saçmıştı. Bizanslılar panik halinde ordugâhın içine, kaleye sığınmağa çabıyorlardı. Kargaşalık daha bu ilk hücumda öyle olmuştu ki, Türklerin, kaçan Bizanslılar ile birlikte kalenin içine girdikleri ve ordugâhın bütün

ağırlıklar ile ellerine geçtiği sanılmıştı. Bu baskın gece olmuştu. Mehtap olmadığından o kadar karanlıktı ki, “kimin kaçtığı, kimin kovaladığı, kimin dost, kimin düşman olduğu anlaşılamıyordu”. Hücüm eden Selçuklulardan farksız olan Bizans emrindeki Uzlar (Attaleiates bunlara İskitler demektedir) bu kargaşalığı daha da kolaylaştırıyordu. Bizans kuvvetleri etraflarını çeviren Türklerin savaş çığlıkları ve atlarının nal seslerini dinliyerek, gözlerini kırpmaksızın, kendilerini “...yaln bir kılıç gibi tehdit eden tehlikeyi düşünerek...” sabahladılar. Malazgirt kalesi önündeki çarpışma hiç değilse üç gün ve muhtelif dalgalar halinde sürdü. Bu üç gün Bizans ordusu yorgunluk ve açlıktan bitkin bir duruma gelmişti. Artık Romanos da Attaleiates’in de anlattığı gibi, her geçen saat tehlikenin büyümekte olduğunu anlamağa başlamıştı. Norman veya İtalyan bir şair tarafından 1088-1111 yılları arasında Normanların güney

İtalya'daki ve Robert Guiscard'ın Yunanistan'daki savaşlarını anlatmak üzere düzenlenen destanın (**Gesta Roberti Wiscardi**) üçüncü bölümünün başında, Malazgirt savaşı anılırken, başka hiçbir kaynağın bildirmediği bir hususa işaret edilmektedir³¹. Genellikle bu şair Malazgirt savaşını, herhalde buna katılan Batılı şövalyeler ağzından öğrenmiştir. Bu bakımdan bu olayın da gerçek olması kuvvetle muhtemeldir : Romanos, etrafını çeviren Türklerin dikkatlerini başka tarafa çekmek ve kendisini biraz toparlayabilmek için, yanlarında bulunan bütün para, değerli giyim eşyası ile teçhizat, altın ve gümüş kapacak gibi şeyleri toplatarak bunları ordugâhın içine yaydırmıştır. Böylece ordugâh düşecek olursa ganimet toplama hevesine kapılacak olan Türklerin Bizanslıları kovalamayı gözleri görmiyecekti. Fakat İmparatorun bu "savaş hilesi" tam fayda vermemiştir. Çünkü bu hazine, Bizans hizmetindeki paralı askerler ta-

Romanos'-
un bir savaş
hilesi

rafından kapışılmış ve bunlar alacaklarını alıp savuşmuşlar, "Türk asıllı olanlar ırkdaşlarının tarafına geçmişlerdi.

Kesin çarpışmanın olacağı son gün -ki bu bir Cuma idi- Sultan Alp Arslan askerlerine güzel bir konuşma yapmış, şehid düştüğü takdirde ne yapınları gerektiğine dair vasiyetini özetlemiş, ancak bundan sonra bizzat savaşa girmiştir (Bu hususta geniş bilgi, bu kitabın basıldığı serinin ilk cildinde bulunmaktadır).

**Bizans
ordugâhı**

Romanos'un savaşa, eski Roma Taktik kitaplarının tarif ettikleri yedi savaş düzeninden birincisi olan **dik-dörtgen** sisteminde girmek istediği sanılır. Halbuki daha Roma çağında bunları anlatan Vegetius, bu düzenin "...fazla uzun bir sahayı kapladığı için eşitsizliklere sahip olduğundan kolayca yarılma tehlikesine maruz bulunduğu..." gerekçesiyle tecrübeli askerlerce pek tutulmadığını yüz-

yıllarca önce bildirmişti³². Taktik bakımından Romanos'un savaş düzenini araştırmak bu eserin çerçevesi dışında kaldığından bunun üzerinde durmuyoruz. Yine eski Roma Taktik yazılarının tavsiyesine uygun olarak, İmparatorun ordugâhının etrafını, bir hendek ile çevirtmiş olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle bu siperler tehlikenin büyüklüğüne göre, 5, 7, 9, 11, 13 hattâ 17 ayak genişlik ve üçbuçuk ayak derinliğinde bir hendek şeklinde olur ve çıkan toprak ordugâh tarafına yığılarak, çakılan kazık ve dallardan bir çit örülerek bu toprağın akması önlenirdi³³. Romanos'un niçin Malazgirt kalesine güvenmeyip, Roma ordusunda bir gece konaklamak için kullanılan, bu hendekli ve toprak siperli, çitli istihkâmı tercih ettiği de merak uyandırır. Bizans İmparatoru ve Başkumandanının, Roma devri askerî yazarlarından Vegetius'un şu tavsiyesinden de haberi olmadığı anlaşılıyor : “Bir savaşta fırsatları kullanmasını bilmek,

kahramanlıktan daha faydalı bir hün-
nerdir. Kendi kuvveti ile birlikte düş-
manınkini de doğru olarak takdir
etmesini bilen bir kumandanın yenil-
diğine az raslanır”.

Türkler, savaş düzeninde toplan-
mış olan Bizans kuvvetlerini sarmağa
çalışıyorlar ve üzerlerine devamlı ok
yağdırıyorlardı³⁴. Bizans piyadeleri,
kendi suvarilerini, üzerlerine yağmur
gibi yağın oklardan kurtarmak için
hücuma geçince, Türkler ötedenberi
kullandıkları, Turan veya Bozkır tak-
tiği uyarınca kaçır gibi yapmışlar
ve peşlerinden gelenlere büyük ka-
yıplar verdirmişlerdir. İmparator pi-
yadesinin başında, sonuca ulaşacak
savaşı yapabilmek için Türk piyade-
sini aramak üzere ilerlerken, Sel-
çuklu atlıları aksine peyderpey dağı-
lıyorlar ve birdenbire geri dönerek,
Bizans ordusunun Alyattes idaresin-
deki sağ kanadını dağıtıyorlardı³⁵.
Romanos sol kanad ile birleşmeğe ça-
baladı ise, Türkler buna da imkân
vermediler. Bu sırada merkezi çem-

Son
çarpışma

ber içine aldıklarından, sol kanat da geri çekilmeğe mecbur kalmıştı. Romanos askerini arkaya kaydırıp, açıkta çarpışmak yerine, ordugâhının toprak istihkâmları gerisine sığınmayı ve burada ordusunu toparlamayı düşünmüş olmalı. Fakat İmparator bunu da başaramadı. Zaten Bizans ordusunun geriye doğru katlanması bir ricat olarak duyulmuş ve bu haber arkada ihtiyat kuvvetin arasında yayılmağa başlamıştı. Bu haberi ortaya çıkaran ve yayan ise, Romanos'un can düşmanı İoannes Dukas'ın oğlu, ihtiyat kuvvet kumandanı Andronikos Dukas idi. Tarihçi Bryennios bu olaydan bahsetmez. Bunun sebebini de anlamak hiç de zor değildir : kendisine Bizans sarayında yüksek bir mevki sağlayan kayınvaldesi, bu Andronikos'un kızıdır. Aile şerefi uğruna Bryennios, Andronikos'un bu ihanetini unutmüş görünmüştür. Artık dönüş imkânı kalmayan Romanos at üstünde, kılıcı ile çarpışmaya girişmiş, elinden yaralanmış, bir okla vurulan

atı yere yığılnca, kargaşalığın ortasında yaya kalmıştır. Bizans ordusunun toparlanması hayal olmuştu. Bozgun başlamış, canını kurtarmak isteyen kurtuluşu kaçmakta bulmuştu. Evvelce Ahlat'a gönderilmiş olan kuvvetlerin geri çağırılmasına çok geç olarak karar verilebildiğinden, savaş talihinin dönebilmesine imkân kalmamıştı. Bizans hizmetinde olmakla beraber, kendi başlarına buyruk davranışlardan kaçınmayan yabancı ücretli askerlerden, Frankları idare eden Roussel (Oursel) de Bailleul, Romanos'u Malazgirt önünde kurtarmağa gelecek yerde, Ahlat'dan batı yönünde kaçarak, Bizans topraklarının tehlikesiz bir bölümüne sığınmıştı. Halbuki Attaleiates'e göre, İmparator heyecan ve sabırsızlıkla onların yetişmesini beklemişti. Bryennios ise daha değişik bir bilgi verir : Ahlat'a yollanmış olan bu kuvvetin yardıma çağırılmasının sadece unutulmuş olduğunu bildirir. Romanos'un hiç değilse tehlikeyi görünce kuvvetinin bü-

yük bir kısmı ile Malazgirt kalesi içine niçin çekilmeğe çalışmadığı ve burada bir savunma savaşı yaparak en azından Ahlat'daki kuvvetin gelmesini beklemediği sorulabilir. Bu da, Malazgirt savaşının çözüm bekleyen meselelerinden bir başkasıdır.

Türkler Bizans ordusunu âdeta bir kısaç içinde sıkıştırarak imhaya başlamışlardı. İmparatorun nasıl esir olduğuna dair Bizans kaynaklarında etraflı bilgi olmayışı, bu hususta belirli bir haberin aksetmediğini gösterir. İmparator aynı Cuma gününün akşamı esir olmuştu. Attaleiates'in yazdığına göre Bizans ordugâhının Türkler tarafından yağmalanmasına başlandığından, birçok Bizanslı canlarını kurtarabilmişlerdir. Doğu kaynakları, ise Türklerin inanılmaz derecede ganimet elde ettiklerini, hattâ çevre halkının savaştan çok sonra bile hâlâ buradan değerli şeyler topladıklarını bildirirler. Böylece, Romanos'un yukarıda belirtilen, Kudüs'deki hristiyanları surlardan dışarı çıkmağa

zorlamak için sonraları Müslümanların da kullandıkları savaş hilesi, Bizans ordusunun bozgun artıklarının kaçabilmelerini sağlamak suretiyle bir dereceye kadar faydalı olmuştur.

Romanos'un
esir
alınışı

Malazgirt savaşından çok sonra yaşamış İslâm ve diğer Doğu tarihçileri İmparator Romanos'un esir alınışı hakkında bazı bilgiler verirlerse de, bunların doğruluk derecesini ölçebilmek çok zordur. Bir rivayete göre, üstünde altın yaldızlı zırhı ve başında miğferi ile görülmüş, başka bir rivayete göre ise, bitkin bir halde düşürülen ele geçmiştir. Doğu tarihlerinin birleştikleri bir nokta, talihin garip bir oyunu olarak Romanos'u bir kölenin esir aldığı ve başkalarına kaptırmamak için onu gizleyerek sabahı beklediği, ancak gün ağarınca Sultan'ın huzuruna götürdüğüdür. Bryennios İmparatorun zincire vurularak götürüldüğünü, Aksarayî ise boyuna tomruk geçirilerek huzura çıkarıldığını yazarlar. İlk olarak, getirilen bu şahsın gerçekten İmparator olup

olmadığının kesin teşhisi yapılmış, ev-
velce İstanbul'a gitmiş bir Türk'ün
bilgisinden faydalanıldıktan başka,
daha önce esir düşen Basilakis, Ro-
manos ile yüzleştirilmiştir. Kuman-
danın, İmparatoru görünce yere ka-
panması üzerine artık hiçbir şüphe
kalmamıştır. Alp Arslan'ın ona karşı
hiç umulmayan derecede iyi davran-
dığı bütün tarihçilerin birleştikleri bir
hususdur. Alp Arslan'ın yenilmiş İm-
paratoru tokatladığı, hattâ yere çalıp
tekmelediği yolundaki kasıtlı söylen-
tilerin sağlam dayanakları olmadığı
da gerçektir³⁶. Ahbar üd-Devlet-is
Selçukiyye'de Sultan'ın önünde esir
İmparatora yeri öptürmek istedikleri,
fakat onun bunu yapmadığı, Sul-
tan'ın da etrafındakilerin bu ısrarını
önleyerek "Bırakın, onun bu günü
görmesi dahi ona yeter" dediği bildi-
rilir³⁷. Eserini 1136ya doğru yazan
Urfa'lı Mateos ise Sultan'ın Roma-
nos'a önce dört tokat vurduğunu,
fakat arkasından onunla meşhur ko-
nuşmayı yaparak yanına oturttuğunu

Alp Arslan'-
ın huzurun-
da Romanos

ve hiçbir kötü söz söylemediğini belirtir³⁸. Aksarayî ise, Sultan'ın huzurunda iken, Sultan'ın imamı Kirman'lı Ebû'l-fazl'ın yerinden fırlatarak, esir İmparatorun ensesine bir defa vurması üzerine Alp Arslan'ın bu davranışı çok çirkin bulduğunu ve "Bu adam daha bugüne kadar ellibin kişiye kumanda ediyordu, ona böyle hakaret etmek yaraşır mı?" diyerek imamına ihtarda bulunduğunu yazmaktadır³⁹. Selçuklu Sultanı, en kötü niyetli Batılı tarihçilerin de itiraf ettiği gibi, Romanos'a şövalyece davranmış ve ona kötü muamele edilmesini önlemiştir. Kaynaklardan bu açıkça anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen, 1088 - 1111 yılları arasında yazılan destan (Gesta)'da da Romanos'a hakaret edildiğine dair hiçbir imada bile bulunulmadıktan başka, Sultan'ın çadırında onun yanında süslü bir koltuğa oturtularak saygı gösterildiği belirtilmektedir. Tanınmış İngiliz tarihçisi E. Gibbon (1737-1794) meşhur Roma İmparatorluğunun yıkı-

lış ve çöküşü hakkındaki eserinde bu hakaret olayını kısaca bildirmekle beraber buna inanmadığını kesin bir dille açıklar ve Alp Arslan'ın tutumunun “en medenî yüzyıllara bile örnek olacak bir seviyede” olduğunu ayrıca belirtir⁴⁰. M.S. 260 da Sasanî'lere esir düşen Roma İmparatoru Valerianus'un ölünceye kadar on yıl boyunca her türlü hakarete uğradığı ve hattâ Sasanî kralının daima atına onun sırtına basarak bindiği düşünülecek olursa, Alp Arslan'ın büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Neumann'ın da tek cümle ile belirttiği gibi, “Sultan İmparatorun şahsî kahramanlığına ve hükümdarlık haysiyetine saygı göstermiştir”. Yukarıda bahsi geçen destan (Gesta)'da, Attalciates'de ve bazı İslâm kaynaklarında anlatılan ikinci husus da esir İmparator ile Sultan Alp Arslan arasında cereyan eden konuşmadır. Bunda Romanos'un mağrur edasından vaz geçmediği dikkati çeker. Eğer savaş talih aksine olsa Alp Arslan'a ne yapacağını açıkça

söylemesinden sonra Sultan'ın ona nasıl davranacağını umduğunu sorması üzerine, Romanos Diogenes'in bana üç şekilde davranabilirsin dediği ve sözlerine şu açıklamayı da eklediği meşhurdur : “Ya beni şimdi burada öldürtürsün, veya zincire vurdurur, peşinde her gittiğin yerde dolaştırıp kudretini gösterirsin, veyahut da -ki buna ihtimal vermiyorum- beni bağışlar ve tahtıma dönmeme izin verirsin, böylece de sadık bir müttefik kazanırsın”. Selçuklu Sultanı esir İmparatorun yapılacağını en sanmadığı ihtimali benimsediğini bildirerek onu ordugâhında bir misafir gibi ağırlamıştır. Romanos için bir özel çadır hazırlatmış, onu sofrasına oturtmuş, giydirmiş, beraberinde götürmeyi istediği Bizanslı esirleri serbest bırakmıştır. Bizans ordusunun bozgunu sırasında, İmparatorun çadırı, hazinesi, Bizans tacına ait bazı taşlar ile “Öksüz” adı verilen pek değerli meşhur bir inci de ganimetler arasında bulunuyordu. Türk oklarından canlarını

kurtarabilen Bizans askerlerinin ise herbiri bir tarafa dağılmıştı. Savaştan birkaç gün sonra, felâket haberini getiren Bizans ordusu kaçakları İstanbul'a gelmeğe başlamışlardı. Fakat bunlardan iyi ve doğru bilgi alnamıyor, herbiri başka birşey anlatıyordu. Bazıları İmparatorun çarpışma sırasında öldüğünü, başkaları ise esir düştüğünü söylüyorlar, yaralı olarak yerde yatar durumda gördüklerini, zincire vurulmuş olarak esir götürüldüğüne şahit olduklarını anlatıyorlardı. Ötedenberi hükümdarların iyi ve kötü talihlerinin bir takım önhaberler ile belli edildiğine inanırdı. Bilhassa Roma İmparatorları için, Suetonius bu gibi bilgilere büyük değer vermiştir. Bizanslı tarihçi Kedrenos da, aynı geleneğe uyarak, Romanos'un bu yenilgisinin önceden bir takım kötü olaylar ile haber verildiğini iddia eder : Bir siyah güvercin İmparatorun başı üzerinde uçmuş, sefer sırasında çadırı zarar görmüş ve atlarının ahırı yanmıştır⁴¹. Fakat Bi-

İstanbul'a
gelen ilk
haberler

zans'da hiç kimse, bu yenilginin Bizans'ın geleceği için taşıdığı anlam ve değeri görmüyor ve duymuyordu. Çünkü "Tanrı'nın koruduğu" İstanbul'da değişmiş hiçbir şey yoktu ve tehlike çok uzak görünüyordu. Tarihçi E. Gibbon'un dediği gibi, Malazgirt'de kaybolan değerli bir taşın üzülen Bizanslılar, artık kesin olarak Anadolu'yu kaybettiklerinin farkında değillerdi!

V

IV. ROMANOS'UN DÖNÜŞÜ

Yenilen Bizans İmparatoru IV. Romanos, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın misafiri olarak Malazgirt savaş yerinde bir hafta (veya sekiz gün) konakladığı sırada aralarında sadece şeref sözüne dayanan bir dostluk anlaşması yapıyorlardı. Ne yazık ki bunun tam metni veya maddelerini doğru olarak özetleyen bir bilgi günümüze kadar gelmemiştir. Çeşitli kaynak ve daha geç tarihlerden derlenen bilgilere göre⁴²: iki taraf arasında ebedî (bazılarına göre elli yıl süre ile) saldırmazlık hususunda uyuşulmuş, İmparator kendi fidyesi olarak yüklü bir para (bazılarına göre bir milyon dinar) ödemeği kabul ettikten başka, Devleti adına her yıl 360.000 dinar ödemeğe de razı olmuştur. Türk esirleri geri verileceği gibi, Türkler tarafından

Türk -
Bizans barış anlaşması

alınan yerler ve kaleler de ellerinde kalacaktı. Ayrıca Sıbt ibnü'l Cevzî'nin XIII. yüzyılda yazdığına göre, gerektiğinde Romanos bir Bizans kuvvetini Sultanın emrine verecek, hattâ Malazgirt, Edessa (=Urfa), Hieropolis (=Menbiç), Antiokheia (=Antakya) gibi Bizans'ın geri aldığı yerlerin tekrar Türklerin eline geçmesine yardımcı olacaktı. Bazı tarihlerin bildirdiğine göre, Romanos ve Alp Arslan çocuklarını evlendirmek suretiyle aile bağları ile dostluklarını pekleştireceklerdi⁴³. Batı kaynakları, Alp Arslan'ın bir kızının Romanos'un oğluna verileceğini, İslâm tarihleri ise tersine, Romanos'un bir kızının Alp Arslan'ın oğlu ile evlenmesinin kararlaştığını bildirirler. Geleceği çok karanlık bir İmparatorun kabullendiği bu andlaşmanın uygulanması da aynı derecede şüpheli idi. Aynı yıllarda oğluna nasihat ve tavsiyelerini belirten bir kitap yazan kumandan (katakalon) Kekaumenos, ona eğer başını derde sokmak istemiyorsa “**daima, İstan-**

bul'daki meşru İmparatorun tarafını tutmağı tavsiye. . .” ediyordu. Çünkü “İstanbul’da olan daima sonunda başarıya ulaşırdı”. Bu görüş o sıralarda pek çok Bizanslı tarafından da benimsenmiş ve yenilen IV. Romanos, tahtı ele geçirmek isteyen bir gasıp, bir maceracı gibi görülmeğe başlanmıştı.

İmparator ve Sultan’ın bu andlaşmanın ne derecede geçerli olduğunu düşünüp düşünmedikleri bilinemez. Alp Arslan, cömert bir şövalye asaleti ile canını bağışladığı ve yurduna dönmeğe bıraktığı Romanos’a ne derecede güveniyordu? Bunun cevabını vermek şimdiki halde imkânsızdır. Romanos’un da bir defa Selçukluların elinden kurtulmağa bakmış olması ve durumunu sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz yeni kuvvetlerin başında Doğu’ya gitmeği düşünmediği de iddia edilemez. Fakat sonraki tutumu, İmparatorun Türk - Bizans çatışmasının tehlikelerini gördüğünü, bundan memleketini uzak tutmağa çalıştığını ve

nihayet Alp Arslan'ı güvenebileceği bir müttefik, bir dost olarak benimse-
diğini ve ona verdiği şeref sözünden
uzaklaşmamağa büyük gayret harca-
dığını belli eder. Alp Arslan sekiz gün
sonra esir Romanos'u salıverdiğinde,
yanına seçtiği esirleri almasına izin
vermiş, hattâ Bizans başkentine gi-
dinceye kadar yolda kullanması için
fidye taksidi olarak aldığı paranın bir
mikdarını ona geri vermiş ve yanına
Selçuklu Türklerinden bir yardım
müfrezesi de katmıştır. İmparator
Malazgirt'deki Türk ordugâhından
ayrılırken onu uğurlamaya Alp Ars-
lan da gelmişti. İki hükümdar at
üstünde yan yana bir süre yol almış-
lar, nihayet Alp Arslan'ın ayrılma ânı
geldiğinde, Romanos atından inerek
ona saygısını göstermek istemiş, fakat
Selçuklu Sultanı bu davranışı önlemiş
ve onunla at üstünde vedalaşarak
geri dönmüştür ⁴⁴.

Türk
zaferine Bi-
zans'ın ilk
tepkisi

Bozgun haberinin Malazgirt'den
Bizans'ın başkenti İstanbul'a neka-
dar süre içinde geldiği bilinemez. Her-

halde savaş hakkında ilk bilgiler en azından on gün sonra, yani Ağustos sonları ile Eylül başlarına doğru Saray'a ulaşmış olmalıdır. Bizans ordusunun bozguna uğradığının kesinlikle öğrenilmesi üzerine, herhalde 20 Eylül'e doğru, İstanbul'da İmparatoriçe Evdokia ne yapmak gerektiğini kararlaştırmak üzere acele eski kayınbiraderi İoannes Dukas'ı, avlanmakta olduğu Bithynia'dan çağırtmıştı. Durumu incelemek için yapılan bir toplantıda, İoannes, İmparatoriçenin büyük oğlu ile birlikte devleti idare etmesini uygun bulduğunu belirtmiş ve bu çözüm taraflarca kabul edilmişti. Fakat bu sırada bir taraftan da Saray'da çapraşık entrikalar başlamıştı bile. IV. Romanos yanındakiler ile Malazgirt'den ayrıldıktan sonra, önce Theodosiopolis (=Erzurum)'e çıkmış, burada bir kaç gün kalarak yaralarına baktırmış, sonra Batıya yönelerek, Koloneia (=Şebin Karahisarı?)'ya gelmişti. Buralardan bir yerden, kendi elyazısı ile karısına bir

Evdokia'nın
idareden
zorla uzak-
laştırılması

mektup yazan Romanos, ona başına gelen felâketi ve bunu takip eden inanılmaz durumu âdeta mucizeyi anlatıyordu. Bu mektup Sarayı karıştırmaya yetmişti. Patrik, Saray mabeyincisi Psellos ve İmparatoriçenin eski kayınbiraderi İoannes üçlüsü, Romanos'un Bizans tahtına geçmesini önlemeğe kararlıydılar. Her şeyden önce Romanos'un İmparator sıfatı ile yaptığı sözleşmeyi tanımadıktan başka, Psellos'un tavsiyesi ile yazılarak 1071 yılı Eylül'ünde bütün thema (=eyalet)'lara gönderilen bir fermanla, onun artık İmparator olarak karşılanmaması bildiriliyordu⁴⁵. Bu ferman henüz nâibe olan Evdokia'ya imzalatılmıştı. Kadın ancak 24 Ekim'e kadar İmparatoriçelik unvanına sahip olabildi. İoannes Dukas, Romanos'un İstanbul'a dönmesini önlemek için, onun tahtından uzaklaştırılmış olduğunu ilân etmiş ve her an kocasına dönmesi ihtimali olan Evdokia aleyhinde çalışmaya başlamıştı. Bunun için, Bizans sarayında ötedenberi mu-

hafız kuvveti olarak bulundurulan Vareg'leri elde etmişti. Bunlar eyalet askeri tarafından sevilen ve tutulan Romanos'a daha başındanberi düşmandılar. Avrupa'nın kuzeyinden gelerek Bizans hizmetine giren bu Barbarlardan, İoannes'in emri ile bir grup, Dukas'ın iki oğlu Konstantin ile Andronikos'un idaresinde, genç hükümdar Mikhael'in etrafını çevirerek onu, Sarayın bir salonuna sürükleyiyorlar ve burada onu devletin tek İmparatoru ilân ediyorlardı. Bu sırada İoannes'in idaresindeki ikinci grup Vareg'ler ise kalkanlarını ve kılıçlarını birbirine vurarak, kendi dillerinde vahşi bir savaş haykırışı çıkararak Evdokia'nın dairesine doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Bu gürültü üzerine korkusundan nerede ise ölecek hale gelen kadın, sarayın içinde saklanacak bir yer arıyor ve nihayet, Sarayın mahzeninde "... bir mağaraya benzeyen karanlık bir bodruma" sığınyordu. Vareg'lerin gittikçe büyüyen vahşi gürültülerini dinleyerek titreyen

kadının bu sırada yanına sokulan İoannes ona, Saraydan derhal çıkmasını ve bir manastıra sığınmasını tavsiye etmiş. Bu sırada Psellos da önce Evdokia'nın peşine takılmış, hattâ onun bu mahzene saklanışını o da görmüştür. Fakat yukarıda, gelecek için daha önemli bir insanın bulunduğunu düşünmüştür. Yetiştirdiği Mikhael tahtın tek sahibi olmuştur. Derhal onun yanına koşar. Seçilmiş kelimeler ile özenerek güzel konuşmaya meraklı, edebiyat ve teolojiden hoşlanan, askerlikten ise nefret eden bir insan olarak yetiştirdiği Mikhael'i "... çok akıllıca bir davranışla" annesinden uzaklaştırdığını öğrenme payı çıkararak yazan Psellos, kadının bir manastıra kapatılmasını genç İmparatora telkin ederek, bütün karşı koymalarına rağmen onu, annesi aleyhine bir davranışa zorladığını itiraf eder. Hemen VII. Mikhael Parapinakes (1071-1078)'in yanına sokulan Psellos, kendi ifadesi ile derhal "... devlet işlerini ele alarak bunların

bazılarını düzene koyarken, diğerlerini de idareye..." başlamıştır. Romanos'un tavsiyesi ile tahttan uzaklaştırılan Evdokia, başlangıçta sadece bir emniyet tedbiri olarak, bir *dragon* yani bir kadırgaya bindirilerek, Boğaz'ın denize açıldığı bir yerde olan ve İmparatoriçe tarafından Meryem adına kurulan bir manastıra götürülmüştü. Pek az sonra buraya gelen bir emirle, kadın saçları kesilerek rahibe olmağa zorlanmıştı ⁴⁶.

İstanbul'da 1071 yılı yazının sonları ve sonbaharında bu olaylar olurken, Romanos yanındaki ufak kuvveti ile Koloneia (=Karahisar?)'dan kesinlikle yeri bilinmeyen, fakat Erzurum ile Amasya arasında kayalık bir tepenin üstünde olması gereken Melissopetrion denilen yere gelmiş ⁴⁷, buradan da Amaseia (=Amasya)'ya yürümüştür. Durumunun kötüye gittiğini hisseden İmparator, bir taraftan etrafına yardımcı toplarken, bir taraftan da çevre halkından meşru hükümdar sıfatı ile vergi alıyordu.

Romanos
dönüş
yolunda

Romanos'un
Amasya -
Tokat ara-
sında
Konstanti-
nos Dukas'
a yenilmesi

Hattâ bazı yabancı kaynakların bildirdiklerine (Bar Hebraeus) göre, Alp Arslan'a verdiği sözü yerine getirmek kaygusu ile toplayabildiği iki yüz bin dinarı, bazı hediyeleri bir mektupla beraber, geri dönen Türk müfrezesi ile fidyesinin karşılığı olarak Sultan'a göndermekten de kaçınmamıştır. Romanos taraftarları ile Amaseia'ya kaplanmıştı. Bu sırada ona karşı İoannes Dukas'ın küçük oğlu Konstantinos Dukas idaresinde bir Bizans ordusu Amaseia önüne gelmiş, önce ufak çatışmalar olmuş ve elindeki yiyecekler yeterli olmadığından Romanos bu işi bitirmek için kaleden çıkmak zorunda kalmıştır. Bu, Romanos'un her zaman uyguladığı sistemdir : Bütün kuvveti ile düşmanın karşısına çıkmak ve böylece kesin sonucu almak. Fakat her defasında da talihi ters gitmiştir. İki taraf arasındaki esas çarpışma, Amasya dışında Dokeia'da olmuştur. Bazıları bu Dokeia'nın Tosya olduğunu ileri sürerler⁴⁸. Bu kanaatimizce mantıksız bir teşhistir.

Yenik İmparatorun ne için bu kadar kuzeye ilerlediği, sonra neden birden bire tam tersine döndüğü sorulabilir. Dokeia için muhakkak ki Tokat daha inandırıcıdır. Nitekim H. Grégoire da Dokeia'nın Tokat olduğunu evvelce ileri sürmüştür⁴⁹. Burada Romanos'a Kappadokia'lılar adına Theodoros Alyattes yardımcı olarak katılmıştır. Fakat, düşük imparatorun yanında olan Frank kuvvet kumandanı Crépin, burada kaçarak öteki tarafa geçer, hattâ onlar ile birlik çarpışmaya katılır ve Alyattes'i de ele geçirip gözlerini kör ederler⁵⁰. Bir daha yenilen Romanos, pek az kalan taraftarları ile kaçabilmiş ve Tyropoion adındaki ufak bir kaleye sığınmıştır. Romanos'un sığındığı Tyropoion kalesini teşhis daha zordur. Ramsay'e göre bu Kayseri'nin güney - batısındadır ve Tyriaion ile aynı yerdir⁵¹. H. Grégoire ise, bu Tyropoion - Trypia kalesini Malatya'nın batısında olarak kabul etmektedir⁵². Bu sıralarda, Antiokheia (=Antakya)'ya 1068 da strategos tâyin

edilen Ermeni asıllı Haçadur (Bizans kaynaklarında : Khataturios ve Khou-tatarios), Romanos ile karşılaşır. Bir rivayete göre Haçadur, ona karşı gönderilmiştir. Fakat Romanos'a büyük bağlılığı olan bu kumandan - vali, yanındaki kuvveti ile onun hizmetine girer⁵³. 1071 yılı sonbaharında, Haçadur'un tavsiyesi ile Romanos ve yanındakiler Toros'ların koruduğu Kilikya'ya inmeğe karar verirler. Burada para ve asker toplayarak hazırlanmayı düşünürler. Ayrıca burada dağlar Bizans'dan gelecek tehlikeden onları koruyabilecektir. Romanos'un ümidi Alp Arslan'dan gelecek yardımdadır. 1071 - 1072 kışında Romanos, batı istikametinde bazı akınlar yaptırır. Romanos Adana kalesine kapanmıştı. Gülek boğazının kendisine yeter derecede emniyet sağladığına inanıyor ve Haçadur ile birlikte kuvvet ve para toplamağa gayret ediyordu. Romanos'un Adana'da direnmesi uzun sürdü. Önce ona 24 Ekim 1071 de bir sulh anlaşması teklif edilmişti.

Kilikya'ya
inen Romanos'a İstanbul'dan
gelen teklifler

Hattâ Psellos'un rivayetine inanılırsa, anlaşmayı kabul ederse idare kısmen Romanos'a bırakılacaktı. Mikhael, dostça ifadeli bir de mektup yollamıştı⁵⁴. Fakat Romanos, hisseli olarak Devletin sahibi olmayı kabul etmemişti. Yine Psellos'un rivayetine göre, Mikhael üvey babasına karşı en aşırı dostça hislere sahipti, bunun için üç din adamına, Khalkedon, Herakleia ve Koloneia metropolitlerine bir mektup vererek onları elçi olarak göndermişti. Bu mektupla Mikhael, Romanos'a teslim olduğu takdirde vaadlerde bulunuyordu. Şu muhakkak ki İstanbul'dakiler Romanos'dan çekiniyorlar ve onu kandırarak ele geçirmeğe çalışıyorlardı. Belki de Romanos'un kuvvetini olduğundan fazla zannediyorlar, hattâ Türklerin ona yardım edeceğinden endişe ediyorlardı. Romanos bu dostluk ve anlaşma tekliflerinin tuzak olduğunu farketmiş olacak ki, bunları olumlu karşılamadı. Bu mektup ile birlikte Mikhael'in elçileri Romanos'a af edilece-

ğini de bildirince, düşük İmparator “... affa uğrayacak hiçbir suçu olmadığına göre bu teklifi bir küstahlık...” saydığını söyledikten sonra, ortak hükümdarlık teklifine de cevap olarak, İmparatorluk üzerindeki haklarının hiçbirinden vaz geçmedikten başka, kendisinin birtakım haksızlıkların kurbanı edilmek istenildiğini belirtti. Aynı günlerde Romanos’un taraftarı olarak bilinen Komnenos ailesine karşı da entrikalara girişilmiş ve ailenin büyüğü olan Anna’nın Romanos’a gizlice bir mektup yazdığı bahane edilerek, genç İmparator Mikhael ona karşı kışkırtılmıştı. Saray’da düzenlenen ve Mikhael’in de hazır bulunduğu bir mahkemede, ihtiyar kadın kendisini parlak şekilde savunmasına rağmen, oğulları ile İstanbul adalarına sürgün edilmeğe mahkûm edilmişti⁵⁵. İoannes Dukas ve taraftarları bu olaydan da anlaşıldığı gibi, Romanos Diogenes’i taraftarları ile birlikte yok etmeğe kararlıydılar.

Romanos Diogenes ve kuvvetlerine karşı yapılacak savaş ile bu defa İoannes Dukas'ın, Malazgirt'de Bizans ordusunda panik çıkarmak için geri çekilme haberini yayan, büyük oğlu Andronikos Dukas görevlendirilmişti. Bu işi küçük kardeşi Konstantinos kabul etmemişti. Entrikacı fakat iyi bir kumandan olduğu söylenen Andronikos emrindeki kuvvetler ile güneye indi. Bir taraftan da yolda asker topluyordu. Gaye Romanos'un Adana - Antakya bölgesinde kuvvetlenip, halktan vergi toplamasına meydan bırakmadan onu ortadan kaldırmaktı. Andronikos, karşı tarafın gözcü ve öncülerine görünmeden, ve inanılmaz bir hızla dağları aşarak kıyıya inmiş ve Adana üzerine yürümüşü. Bir rivayete göre de Romanos'un kontrol altında tuttuğu Gülek boğazından geçerek değil, fakat Isauria eyaletinden yani Konya - Karaman - Mut yolundan güneye inmişti. Düşük İmparator, Adana kalesine kapanmış, kendisine bağlı kal-

Tarsus ovasında Romanos kuvvetlerinin bozulması

miş kuvvetleri Haçadur idaresinde Andronikos'a karşı göndermişti. İki kuvvet Tarsus ovasında karşılaşmış savaşı düzenini henüz almağa çalıştıkları bir sırada, Andronikos'un yanındaki ücretli Frank askerinin başı Robert Crépin, kendisine bağlı atlılar ile birdenbire hücumla geçmiş ve derhal Haçadur'un kuvvetini bozguna uğratmıştı. Romanos taraftarları süvariler bozulunca, piyadesi de savaş meydanından acele çekilmiş ve canlarını kurtarıp kaçabilenler de dağılmıştı. Romanos'un son yardımcısı olan kumandan Haçadur'un durumu ise hem acıklı hem de gülünç olmuştu. Bir asker onu, atından ayrılmış, bir fundanın arkasına saklanmak isterken yakalamış, kim olduğunu bilmeksizin tam öldürecek iken, ağlamasına dayanamıyarak canını bağışlamış, fakat çırılçıplak soyarak bütün üstündekileri alıp götürmüştü. Az sonra gelen başka bir atlı, saklanmağa çabalayan bu çıplak adamı bulmuş ve onun isteği üzerine Andronikos'a götür-

müştü. Kumandan, Haçadur'un canına dokunmadı, o da şükranını belirtmek üzere, bir çalı dibine gizlediği, bilinenlerin en irisi olan bir taşın yerini Andronikos'a bildirmişti. Bu taş sonraları Andronikos tarafından VII. Mikhael'in karısı İmparatoriçe Maria'ya sunulmuştur.

Romanos hâlâ Alp Arslan'ın kendisine yardım edeceğini umuyor, bunun için Adana kalesinde beklemeyi uygun buluyor, bu arada yolladığı bazı casuslar ile Crépin'i kandırarak, Andronikos'dan onu ayırmayı deniyordu. Fakat bunlar artık bir fayda vermiyecek ümitsiz çırpınışlardı. Kapandıkları kalede aç kalma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan ve kendi başarılarını kurtarmak kaygusuna düşen Romanos taraftarları, artık ihanetlerini açığa vurmaktan çekinmediler. Sultan Alp Arslan'ın asil ve cömert davranışı, kendi vatandaşları tarafından felâkete sürüklenen Romanos'u o kadar duygulandırmıştı ki, toplayabildiği bir miktar parayı, fidyesi kar-

Romanos'un teslim edilmesi

şılığı olarak Tokat'dan değil, buradan gönderdiği de söylenir. Hattâ bu paranın kendi “âsi ve nankör milletinden” daha çok asil galibe lâıyk olduğunu da belirttiğı yolunda Lebeau tarafından yazılan bir de rivayet vardır⁵⁶. Romanos, Alp Arslan'ı boşuna beklemişti : Türk Sultanı 1072 de Doğı'ya, Asya içerilerine dönmüş ve az sonra burada, yolda bir suikaste uğrayarak şehid edilmiştir. Romanos'un başına gelenlerin haberini alan Alp Arslan'ın büyük üzüntü duyduğunu bazı tarihler yazarlar.

Önce Romanos'u tutuklayan yanındakiler, sonra Andronikos'a haber göndererek, şehrin kapılarını açarlar, içeri giren askerleri Romanos'un kapatıldığı eve kadar da götürürler. Bu ihaneti yapanlar, güya Romanos'a kötü bir davranışta bulunulmayacağına dair, önce Andronikos'dan söz almak inceliğini (!) de ihmal etmemişlerdir.

Elleri bağılı olarak Andronikos'un adamlarına teslim edilen Romanos'un

sırtına kendi isteği ile bir keşiş elbisesi geçirilir ve saçları tıraş edilir. Yenik İmparator bu suretle belki canını kurtarabileceğini ummuş olmalıdır. Bu halde Romanos, Andronikos'un karşısına gönderilir ve onun tarafından çadırında karşılanır. Fakat artık bu, talihsiz hükümdarın feci sonunun başlangıcıdır. Onun mahvında çok büyük hissesi olan yazar ve "aydın" Psellos, *Vekayinâme*'sinde bütün ölçüsüz cüretine rağmen bir vicdan huzursuzluğu ile kıvranmış ve dolambaçlı satırlar ile kendini ve yetiştirmesi olan genç Mikhael'in üzerinden sorumluluğu atmağa çalışmıştır. Durum çirkindir. Çünkü Mikhael, Romanos'la aralarında yazılı bazı anlaşmalar olduğunu bildirmişti. Andronikos, onu kötülük yapılmamak şartı ile teslim almıştı ve üstelik üç kilise büyüğü, üç metropolit Romanos'a kötülük yapılmayacağına dair garanti vermişler, kefil olmuşlardı.

VI

IV. ROMANOS'UN SONU

Bazıları 1072 yılını Adana'da geçirdiğini ve ancak 1073 başlarında teslim edilmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir⁵⁷. Fakat Polemis'in görüşüne göre –ki biz de buna katılırız– Romanos 1072 yılını Adana'da girmiş ve 1072 baharında veya yazı başlarında Andronikos'a teslim edilmişti. Esir İmparator ile birlikte Bizans'a dönen ordu, Adana'dan ayrılarak, kuzeye doğru çıkmış ve Koteion (= Kütahya)'da konaklamıştı. Bir rivayete göre, İoannes Dukas'ın emri ile Romanos'u daha yolda zehirlemeğe çalışmışlar, fakat bu teşebbüsler başarıya ulaşmadığından eski İmparator korkunç bir dizanteriye tutulmuştu. Romanos at üzerinde tutunamayacak halde olduğundan, bir öküz arabasına yatırılmış olarak yol alıyor-

Romanos'un esir olarak getirilişi ve zehirleme denemesi

Romanos'-
un gözlerine
mil çekil-
mesi

du. İşte Kütahya'ya bu halde gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Mikhael'in herhalde İoannes Dukas ve Psellos'un baskısı altında elinden alınan bir ferman Andronikos'a ulaştı. Psellos, bundan Mikhael'in haberi olmadığını, hattâ sonra İmparatorun bunu öğrenince çok "üzüldüğünü yazar". Bu fermana göre, düşük İmparatorun kızgın demir ile gözlerinin kör edilmesi bildirilmektedir. Bu haksız ve vahşi kararın sorumluluğunu üzerlerinden atmak için sonraları herkes bu kararı doğru bulmadığını bildirmiş ve taraftarları olan tarihçilere bu yolda cümleler yazdırmışlardır. Andronikos'un torunu ile evlenmiş olan Bryennios, Mikhael'e yakın ve Romanos'a düşman bir takım nüfuzlu kişilerin (yani Psellos ve benzerleri gibi), devlet idaresinde çok büyük bir yeri olan bir kişiye (yani İoannes Dukas'a) tesir ederek bu fermanı yazdırdıklarını ve Andronikos'un bu kararı duyunca inanılmaz bir üzüntüye kapıldığını, hattâ babasına bir mektup

yazarak, "...yaptıklarının bir gün Tanrı adaleti ile karşı karşıya geleceğini, bunun için de böyle bir cinayete aracı olmamasını..." istediğini yazmaktadır. Fakat Bryennios'a göre, Romanos'u esir olarak götüren Bizans ordusunda, bu emri yerine getirmeğe azimli ve Andronikos'un söz geçiremeyeceği bir takım kimseler vardı. Bu ne derecede gerçektir bilemiyoruz. Bryennios'un Andronikos'a yakınlığı dolayısıyla onun hatırasını temize çıkarmak istemiş olması da mümkündür. Bu devri yaşamış olan sayılı yazarlardan Attaleiates, Romanos'un bu kararı nasıl karşıladığını şu cümleler ile anlatır : "Orada hazır bulunan ve kendisine kefil olan metropolitlerin ayaklarına kapanan Romanos, kendisini kurtarmak için ellerinden geleni yapmalarını onlardan yalvardı. Gerçekten Khalke-donia (=Kadıköyü), Herakleia (=Ereğli) ve Koloneia (=Karahisar) metropolitleri orada bulunuyorlardı ve bunlar onunla anlaşma yapmış olan

kişilerdi. İmparator onlara yeminlerini ve Tanrılarının gazabına uğrayacaklarını hatırlattı. Fakat onlar, bütün kurtarmak isteklerine rağmen, merhametsiz bir takım adamlara karşı çaresiz kaldılar. Bunlar onu kaldırdılar ve kurban edilmeğe götürülen bir adak gibi sürüklediler”. Üç metropolitin zayıf direnişlerine aldırış edilmeksizin Kütahya’da Romanos’un gözlerine mil çekilerek onun bir daha Bizans tahtı üzerinde hak iddia edebilmesi ümidi ortadan kaldırıldı. Bizans’da usulden olan bu ceza bir yahudi cerrah eliyle o kadar vahşice veya acemice yapılmıştı ki, Romanos’un gözleri ve yüzü koca bir yara halini almış ve üstelik de, bu yara –İoannes’in emri ile– hiçbir bakım görmemiştir. Polemis’in kesinlikle tesbit ettiğine göre Romanos, Kütahya’da 1072 yılının 29 Haziran günü gözlerine mil çekilmek suretiyle kör edilmiştir⁵⁸. Manevî yıkıntı ile beraber, yaralarının ıstırabının çökerttiği Romanos, Andronikos tarafından Kütahya’-

dan İzmit körfezine kadar sürüklendi, burada bir gemiye konularak, doğrudan doğruya İstanbul karşısındaki Proti (= Kınalı) adasına gönderildi. Saray ve memur partisince, Devletin kurtarıcısı olarak alkışlanan Andronikos bu başarısının karşılığını derhal görmüş, 1073 yılı Şubat ayında yazılan bir ferman (**Praktikon**) ile, Miletos çevresindeki devlet topraklarından geniş araziler kendisine bağışlanmıştır⁵⁹. “Tilkiler” denilen bu arazinin içindeki Baris adındaki yerde olan çiftlik evi daha doğrusu sarayı, etrafı bağlar ve meyvalıklar ile çevrili bir bahçe ortasında bulunuyordu. Ortasında dört sütuna dayanan kubbeli bir kabul salonu vardı, bunun köşelerinde dört odası bulunuyordu. Çepeçevre etrafında mermer döşeli üstü açık bir teras dolaşıyordu. Ayrıca çevrede bir hamam, kubbeli büyük bir kilise ile daha küçük bir kilise vardı.

IV. Romanos Diogenes’e bu korkunç sonu hazırlayanların başında gelen Mikhael Psellos ise eski İmpara-

tora bir teselli mektubu yazabilmek için yeterli gönül rahatlığına (!) sahip bulunuyordu. Bu yazısında onu "... en cömert, en mükemmel insan ..." olarak vasıflandırır, yetiştirmesi VII. Mikhael'in, bu kör edilme olayından haberi olmadığına var kuvveti ile onu inandırmaya çalışır ve bu mektubu kendi "...gözyaşları ve kanı ile yazmayı" istediğini bildirir. Bu mektubun en garip cümlesi, Romanos'un kör edilişinin kendi eseri olduğunu unutan Psellos'un, onu bir martyr (din şehidi) sayması ve eğer, "... Tanrı onun gözlerini söndürdü ise, bunun onu ebedî ışığa kavuşturmak için olduğunu..." yazmak suretiyle sanki alay etmesidir.

Romanos'un Kınalı-ada'ya getirilmesi ve ölümü

Romanos, Proti adasında bir manastır kurdurmuştu. İltihaplanan yaraları feci surette kokan, hattâ kurtlanan ve âdeta bir insan enkazı haline sokulan eski İmparator bu manastıra getirildi. Evdokia rahibe yapıldığı manastırda, Romanos'un durumunu öğrenince onun yanında bulun-

mak için izin istedi. Nasılsa bu izin verildi. Kadın derhal Kınahada'ya gelerek can çekişen Romanos'a manevî bir destek oldu ve birkaç gün sonra da mikroplanan yaralarının tesiri ile öldüğünde, onu buradaki manastırın bir köşesine gömdürdü⁶⁰. Aynaroz'da Panteleimon manastırında 27 sayılı yazmanın vrk. 293 ündeki bitiş notu, bu kitabın 6580 yılının 10. **indiktion**'unda tamamlandığını bildirir. Bu notta aynı yıl : “**İmparator Romanos Diogenes'in gözlerinin kör edildiği ve Tanrısız (!) Türklerin geldikleri**” de eklenmiştir⁶¹. Bu kaydı, kronolojiye uydurmak isteyen F. Dölger, Romanos'un en geç olarak 1073 başlarında kör edilmiş olabileceğini ve pek az sonra da öldüğünü yazmıştır. Fakat bu kronoloji meselesini bazı küçük kayıtları bulmak suretiyle yeniden inceleyen Polemis, Paris'te bulunan Attaleiates elyazması (Coislin, 136)'ndaki bir kenar notundan (vrk. 204 r), düşük İmparatorun 1072 yılının 4 Ağustos'u günü öldüğünü

Evdokia'nın sonraki hayatı

ortaya çıkarmıştır. Böylece Romanos, gözlerine mil çekildikten sonra daha beş hafta hayatta kalmış olmaktadır ⁶². Karısı Evdokia, onu buraya, Zonaras'ın yazdığına göre, muhteşem bir törenle gömdürdükten sonra tekrar kendi manastırına dönmüştür. Kadın burada uzun süre yaşamış, ancak I. Alexios Komnenos devrinde, manastırdan çıkıp, şehirde bir sarayda oturmasına izin verilmiştir. Bir rivayete göre o, Alexios'un onbeşinci yılında, Romanos öldükten 25 yıl sonra, yani 1096 da hâlâ sağ idi. Halk tarafından bu kadına büyük bir önem ve değer verildiği tahmin edilebilir. Nitekim Mikhael'den sonra ordu ayaklanması ile Bizans tahtını ellerine geçiren iki şahıs, önce III. Nikephoros Botaniates (1078 - 1081), sonra Alexios Komnenos (1081 - 1118), bir an bu kadını manastırdan çıkarıp onunla evlenmeyi ve böylece kendilerine meşru bir hükümdar görünüşü vermeyi düşünmüşler ise de bu projeler gerçekleşmemiştir. İmparatoriçe

Evdokia'mın yaptırttığı ve içinde ömrünü tamamladığı Piperus manastırının İstanbul'un dışında ve yakın çevresinde olduğu tahmin edilmekle beraber, yeri tesbit edilememiştir. Bilinen tek şey, Boğazın denize açıldığı bir yerde Zonaras'a göre Propontis (=Marmara) kıyısında olduğudur. IV. Romanos Diogenes'in Proti veya Bizanslıların dedikleri gibi Prota yani Kınalıada'da kurdurarak, içinde son nefesini verdiği ve gömüldüğü manastır ise, bu adanın tepesinde bulunuyordu. Bugün burada görülen küçük Metamorphosis kilisesi ile yanındaki manastır çok yeni tarihlerde, eski ve tarihî binanın yerinde kurulmuştur. Bugün bu yapılarda Bizans çağına işaret eden hiçbir özellik görülmez. IV. Romanos'un mezarı ve mezartası da tabiatıyla ortadan kaybolmuştur⁶³.

Romanos'un yaptırttığı binalar

Anna Komnena, babası Alexios'un 1081 de Bizans tahtını ele geçirmek için Botaniates ile çarpışırken, İstanbul'un dışında, fakat şehrin

hemen önünde olan Aretas adındaki yeri işgal ettiğini bildirir. Bu Aretas denize ve etrafındaki düzlüğe hâkim bir tepe halinde, dört rüzgâra açık bir yerdi. İyi ve içilebilir suya da sahip bulunan bu yerin özelliği, hiçbir ağacın gölgelemediği çıplak bir tepe halinde oluşu idi. Temiz havası ve manzaralı yerinden dolayı burada Avtokrator Romanos Diogenes, kısa süreler oturmak üzere “hükümdarlara lâyük muhteşem binalar yaptırmıştı”. Böylece Romanos’un kısa hükümdarlığı süresi içinde, Proti (= Kınalıda) üzerinde bir manastırdan başka bir de şehrin dışında sayfiye sarayı yaptıрмаğa imkân bulunduğu anlaşılmaktadır. Aretas’ın neresi olduğunu çıkarmak çok zordur. Dr. Mordtmann, vaktiyle Litros denilen yerin bu Aretas ile aynı olabileceğini tahmin etmiş, Topkapı Maltepe’si veya Davud Paşa kışlası yerlerini uygun görenler de çıkmıştır. R. Janin ise, Aretas’ın denize de hâkim olduğunu düşünerek Hazine-

dar çiftliği batısındaki tepeyi teklif etmiştir ^{63a}. Biz bu tahminlere, bir yenisini katabiliriz : İstanbul istikametinde Büyükçekmece'yi geçtikten sonra yolun solundaki yamaç da uygun olabilir. Burada bugün hâlâ bir Bizans yapısının kalıntısı da görülmektedir. Hazinesdar çiftliğinde de son yıllarda pek çok Bizans devri işlenmiş parçası bulunduğu da bilinir. Kısacası IV. Romanos'un Aretas'daki sayfiye sarayının yeri kesinlikle tesbit edilmeyi beklemektedir. Şu husus ilgi çekicidir ki, IV. Romanos kısa saltanatı sırasında bazı binalar da yaptırtmağa imkân bulabilmiştir.

IV. Romanos'un ölümünden çok sonra yazılan bir *hicivnâme*'de onun anılması dikkate değer. **Timarion'un ıstırapları** adındaki bu yazının XII. yüzyılın ortalarına doğru Kappadokiya'nın bir şahıs tarafından yazıldığı tahmin edilir ⁶⁴. Çağının tedavi usulleri ve tıp bilgileri ile alay eden bu *hicivde*, Timarion adı verilen şahıs Selânîk'-

Bizans
halkının
duygusu

ten dönerken yolda hastalanıp ölür, böylece âhıret (Hades)'e inmek imkânını bulur. Burada hayattaki mevki-lerine göre ışıklandırılmış ölümler arasında başta hocası Smyrna (=İzmir)'li Theodoros olmak üzere Mikhael Psellos gibi pek çok tanınmış şahıs ile karşılaşan Timarion, bunlar arasında IV. Romanos Diogenes'i de görür. Romanos dev cüsseli bir şahıstır. Oyulmuş gözleri ile ağzının kenarından hâlâ zehir sızan eski İmparator, kendisine reva görülen işkencelerden şikâyet ederek, başına gelen felâketleri ona anlatır. Bu yazıda Romanos'a yer verilmiş olması, onun Bizans halkı nazarında haksızlığa uğramış bir insan olarak kabul edildiğinin güzel bir delilidir. Ağzının kenarından zehir sızdığının söylenmesi de, halkın onun zehirlendiğini bildiğini gösterir.

Romanos'un
çocuk-
ları

IV. Romanos'un Evdokia ile evliliğinden üç oğlu olmuştu. Bunlardan Konstantinos adında olanı ki, I. Alexios'un en küçük kızkardeşi

Theodora ile evlenmiştir, İsaakhios Komnenos'un kumandasında Antakya'da çarpışırken vurulmuştur. Bir süre sonra, Konstantinos Diogenes olduğunu iddia eden bir şahıs ortaya çıkmış, yakalanarak Khereson'a sürgün edilmiş, orada kumandanları kışkırtarak Bizans'ı uzun süre uğraştırmıştır. Romanos'un diğer oğulları Leon Diogenes ile Nikephoros Diogenes, VII. Mikhael tarafından her türlü hakları ellerinden alınmış, halk tabakası arasında yaşarken 1081 den sonra I. Alexios'un himayesi ile yükseltilmişler ve parlak birer savaşçı olmuşlardı. Çok cesur ve kuvvetli bir cenkci olan Nikephoros nihayet 1094 de İmparator I. Alexios'a karşı bir suikaste kalkışmış ve yakalanarak gözlerine mil çekilmiştir. Nikephoros arazisinde vaktini, kitap okutmak, şaşılacak derecede keskin olan zekâsı ile yeni bilgiler öğrenmek ve fırsat bulduğunda Alexios'a karşı başkalarını kışkırtmakla geçirirdi. Ro-

manos'un üçüncü oğlu Leon ise, Alexios'un yanında seferlerinde çarpışmış ve Peçeneklere karşı bir savaşta 1088 de vurularak ölmüştür⁶⁵.

VII

VII. ROMANOS'DAN SONRASI

Psellos'un var kuvveti ile kötülemeğe çalıştığı Romanos Diogenes devrini yaşıyan diğer tarihçiler tarafından çok değişik bir şekilde görülmüştür. Bir tarih yazmış olan Mikhael Attaliates, “başkaları gibi sarayının rahatlığı içinde hayatını sürdürmek yerine Anadolu'nun öteki ucuna kadar savaşmağa giden...” ve “... askerlerinin ihanetine uğramasına rağmen kahramanlığı düşmanının bile samimî saygısını çeken” bu adamın İmparator Mikhael tarafından bir baba olarak kabul edilmesi gerekirken bir katil gibi takip ettirilmesini asla hoş görmez ve VII. Mikhael'i itham eder. “Tanrının herşeyi gören gözü seni de elbet gördü ve O sana, senin kötü huylarına lâıyk sonu sağlayacaktır” der. Evdokia'nın X. Konstantinos Dukas'dan

VII. Mikhael Parapinakēs

olan büyük oğlu VII. Mikhael'in altı buçuk yıl süren saltanatı hiç de parlak bir devir olmadı. Ahlâk bakımından iyi bir şöhreti olmayan bu genç, gûya Psellos tarafından mükemmel bir hükümdar olarak yetiştirilmişti. Gerçekten ise sadece güzel cümleler yapmasını bilen, vezin düzen bir lâf ebesinden başka birşey olmadığı anlaşıldı. Psellos'un bu iftihar ettiği öğrencisi, aynen babası gibi askerliği lüzumsuz bir meslek sayan kötü ve kabiliyetsiz bir hükümdar olarak tarihe geçti. Sonunda, III. Nikephoros Botaniates'in zoru ile tahtını tacını ve güzel karısını bırakarak Studion manastırına keşiş olarak girdi; bir ara Ephesos metropolitliğine yükseldi, sonra tekrar keşiş oldu ve **"İmparatorluktan fazla keşişliğe lâayık olan"** ömrünü öylece sürdürerek 1091 de tamamladı⁶⁶. Güzelliği ile meşhur olan karısı Maria ise, tahtı elinden alan III. Nikephoros Botaniates'in karısı olmuştu. Nikephoros önce hayatını, Evdokia ile birleştirmeyi dü-

şünmüştü, fakat sonra kararını değiştirek, onun gelinini almıştı⁶⁷. Fakat yeni İmparator, Evdokia'ya saygı gösterdikten başka, onun kızlarına da çeyiz verdi. Nikephoros 1081 de tahtından uzaklaştırılınca, I. Alexios (1081 - 1118) bir an Evdokia veya Maria'yı almağı düşündükten sonra Malazgirt'te Bizans ordusunun bozgununa yardımcı olan, 1072 de de Adana'da Romanos'u esir alan Andronikos'un kızı, o sırada onbeş yaşındaki Eirene ile evlendi ve böylece Komnenos sülâlesini sürdürdü. Evdokia'nın yine ilk kocası Konstantinos Dukas'dan olan oğullarından Andronikos, tarihte hiç anılmadığına göre her halde çok genç ölmüş olmalıdır. 1060 da doğan en küçük üçüncü oğlu Konstantinos ise, ağabeyinin aksine enerjik ve cesaretli bir kimse olarak bilinir. Genç Konstantinos, İmparator III. Nikephoros Botaniates (1074 - 1081)'i 1079 İlkbaharında devirmeğe çalışmış, büyük bir ihtimalle İznik'i ele geçirmeğe çabalayan

İoannes
Dukas'ın
Romanos'u
devirdikten
sonraki
tutumu

Türklere karşı yollanan bir ordunun bir kısım askerleri tarafından İmparator ilân edilmiş, fakat ordunun diğer yarısı bu davranışa katılmadığından, Botaniates'e teslim edilmiştir. Konstantinos bir adadaki bir manastıra kapatılmış, buradan ancak I. Alexios devrinde çıkabilmiş ve 1082 de, Robert Guiscard'a karşı yapılan savaşta ölmüştür. IV. Romanos Diogenes'in aleyhinde çalşan partinin başında bulunan ve önceki İmparatorun kardeşi, devletin ikinci önemli şahsiyeti, Kaisaros İoannes Dukas⁶⁸, başlangıçta VII. Mikhael'i istediği gibi idare edeceğini sanmıştı. Fakat az sonra çok karanlık geçmişli, Nikephoritzes denilen bir adam İmparatorun yakını olmuş ve İoannes'i uzaklaştırmaya girişmişti. Bu sırada isyan etmiş olan Roussel de Bailleul'e karşı zorla bir sefere gönderilen İoannes, Doryleion (=Eskişehir) ilerisinde Amorion (=Hisarköyü) yakınında Zompi köprüsü yakınındaki çarpışmada, yaralanan oğlu Andronikos ile

birlikte Roussel'e esir düşmüş ve onunla beraber İstanbul karşısına kadar getirilmişti. Burada Roussel, İoannes'i İmparator ilân eder, fakat Nikephoritzes, Türkler ile birleşerek Roussel ve İoannes'i esir alırlar. Bir an İoannes, Romanos'a yaptığıнын kendi başına geleceğinden de korkar, fakat derhal saçlarını kestirerek keşiş olur ve Mikhael'in karşısına keşiş kıyafeti ile çıkar. Ağır yaralı oğlu Andronikos (Adana'da Romanos'u esir alan) ise uzunca süre can çekiştikten sonra İstanbul'da ölür (1077 veya 1078). Keşiş olmasına rağmen, İoannes Bizans sarayında arka plânda kalarak bilhassa evlilik yolu ile pek çok entrikalara devam etmiş, 1081'deki ayaklanmada torununun kocası olan Alexios Komnenos'un tarafını tutarak onun İmparator olmasını sağlamıştır. Bundan sonra da bir daha tarihte anılmadığından ne vakit, nerede öldüğü bilinmez.

Zenginlik ve ihtişam içindeki yaşamasına devam eden başkent 1071

de cereyan eden olayın Bizans imparatorluğu için ne ifade ettiğini anlamadı⁶⁹. Bir an için bürokratlara karşı çıkan bir asker İmparatoru, bu parti'nin gizli oyunları ortadan kaldırdıktan sonra, meydan yine onlara yani yüksek devlet memurları aristokrasisine kalmış oluyordu. Onlar, sözcüleri ve başları Psellos'un yazdığı gibi, Romanos'u yenen ve yakalayan Andronikos da "... İmparatorluğun şerefini kurtaran büyük kumandanı ..." alkışlayacak kadar dar görüşlüydüler. Pahalık artmış ve yiyecek sıkıntısı kendini göstermişti. Fakat bunun sebebini araştırmak pek kimseyi ilgilendirmiyordu. Bu pahalık, genç İmparator, edebiyat meraklısı VII. Mikhael'in Parapinakes lâkabı ile anılmasına yol açmaktan başka hiç bir tesir yapmamıştır. Aşağı yukarı Dörttebirci anlamına gelen bu lâkap Mikhael'e idaresi sırasında ekmeğin dört misli pahalılanmasından dolayı takılmıştı. Anadolu'dan buğday gelmediğinden, bir nomisma (al-

tın para) karşılığında evvelce bir **medimna** (ölçü) ekmek alınabilirken, artık bir **pinakion** yani **medimna**'nın ancak dörtte biri ölçüsünde ekmek alınır olmuştu ⁷⁰.

İstanbul halkı, meşru bir hükümdara baş kaldıran her şahsın perişan olacağına bir defa daha kendini inandırmıştı. Eyaletlerin durumu ise kimseyi ilgilendirmiyordu. Romanos'u bertaraf edip onun ölümünü sağlamakla Bizans, Selçuklular ile yapılmış olan andlaşmayı da geçersiz yapmış oluyordu. Bu, Türk kuvvetlerinin pek kısa bir süre içinde ilerleyip Khrysopolis (= Üsküdar)'e kadar gelmelerini sağladı. Nikephoros Botaniates'in yolladığı kuvvetler isyan ederek, çarpışmadan geri dönmüşler, Kutulmuş oğlu Süleyman Bey İznik'de yerleşmiş, evvelce Bizans hizmetindeki **Tourkopouloi** denilen kuvvetlere kumanda etmiş olan Çaka Bey, İzmir'i alarak burada Bizanslılara kendisi için bir donanma yaptırmıştı ⁷¹. Anadolu içlerinde şurada burada mer-

Anadolu'da
Türkler

keze bağı bazı şehirler ve kaleler kalmıştı. Hristiyan ahali, İorga'nın ifadesi ile belki evvelce vergi olarak İmparatora verdiklerinden çok daha azını en yakın Selçuklu emîrlarına hediye veya haraç olarak vermek suretiyle, eskisinden daha rahat yaşıyorlar ve başlarında İmparatoru görmeğe pek fazla bir istek duymuyorlardı⁷². H. Gelzer'in vaktiyle işaret ettiği gibi, Anadolu'da Türk yayılışı, Bizans köylüsünü, getirdiği yeni anlayış bakımından hoşnut da ediyordu. Evvelce Bizans idaresinde sadece serf durumunda olan Bizans köylüsü, Selçuklular idaresinde **Başvergisi**'ni ödediği sürece hür bir insan durumuna girmiş oluyordu. Bu, serfliğe nisbetle daha ileri bir sistemdi⁷³.

Bizans'ın
Anadolu'da
gerilemesi

Neumann ve Diehl'in görüşüne göre eğer VII. Mikhael'in gevşek idaresi olmasa bu bozgun, Bizans için çöküntünün başlangıcı olmayabilirdi. Fakat bu tahmine katılmak zordur. Artık bir Bizans ordusu kalmadığı gibi, Anadolu'da Bizans hükümran-

lığı da yok olmuştu. VII. Mikhael, Papa VII. Gregorius ile bir anlaşma yapmağa çalışıyor ve karşılığında iki kilisenin birleştirilmesini vaad ediyordu. Bizans hizmetindeki Batılı ücretli askerler her fırsatta ayaklanıyorlar ve İmparatorlukta karışıklık çıkarıyorlardı. Eski ordu idaresi taktik kitaplarında yazılan tavsiyelerin tam tersine olarak, ücretli askerler kendi milletdaşlarına karşı kullanılıyor ve bunların kumandanlarına yüksek rütbeler ve topraklar veriliyordu. Bizans bu yanlış tutumunun cezasını da çekiyordu. Malazgirt seferi sırasında Ahlat'a yollanan Frank birliğine kumanda eden Roussel de Bailleul, 1078 de VII. Mikhael'e karşı ayaklanarak, kendisine karşı çıkarılmışken eline esir düşen İoannes Dukas'ı İmparator yapmağa çalışıyor ve bu, ancak Selçuklular tarafından yenilerek esir alınıyor ve Bizanslılara teslim ediliyordu. 1078 de kumandan Nikephoros Botaniates, VII. Mikhael'e karşı isyan ettiğinde, en kuvvetli

desteği yine Selçuklular oluyordu. Bizans kumandanları, ileri gelenleri, veya o tarafın hizmetindeki yabancılar üst üste Türklere esir düşüyorlardı. Roussel de Bailleul, Amasya'da, bütün fesatların başı olan İoannes Dukas İzmit'te, İsaakhios Komnenos Antakya'da esir düşmüşler, fakat hepsi de Romanos gibi serbest bırakılmışlardı. Diğer taraftan Trabzon⁷⁴ ve Kilikia⁷⁵ bölgelerinde Bizans'dan ayrılan yeni devletçikler doğuyordu. 1080 e doğru ise İmparatorluğun her tarafında ayaklanmalar başlamıştı. 1081 de bir ihtilâl ile idareyi eline geçiren kumandan I. Alexios Komnenos (1081-1118)'un devri ile ancak, Bizans 1025 denberi süren anarşiyi önleyebildi. Fakat Akdeniz hâkimiyeti ile Bizans İmparatorluğunun bütün kuvvet ve uudretini sağlayan Anadolu'nun büyük kısmı artık kaybedilmiş ve Türkler Anadolu'ya sağlamca yerleşmişlerdi⁷⁶. Komnenos sülâlesi İmparatorlarının I. Alexios, II. İoannes (1118-1143) ve Manuel (1143-

1180)'in bütün dirayet ve gayretleri artık bunu değiştiremeyecek⁷⁷, Bizans Manuel'in ölümü ile başlayan yeni bir anarşi devresi ve onu takip eden Lâtin istilâsı (1204 - 1261) ile mukadder sonuna bir kademe daha yaklaşacaktır.

VIII

IV. ROMANOS VE EVDOKİA'NIN PORTRELERİ

İmparatorluğu üç yıl sekiz ay kadar süren IV. Romanos Diogenes'i portresi kestirilen sikkelerinde görülür. Bu sikkelerin bazılarında Romanos, Evdokia ve oğulları ile birlikte tasvir edilmiştir. Birçoklarında ise sadece Evdokia ile birlikte veya yalnız tasvir edilmiştir⁷⁸. Tabii bu sikke resimleri İmparator'un gerçek yüzünü pek zayıf bir benzerlik ile aksettirir⁷⁹. Modena'da **Biblioteca Estense**'deki elyazmada yazıların yanlarındaki resimlerde görülen Evdokia, Konstantin Dukas, Romanos Diogenes tasvirleri ise gerçeğe uygun birer portre olarak kabul edilemezler. Bu resimlerde bütün erkekler hemen hemen birbirlerine uygun yüz çizgilerine sahiptirler⁸⁰. Paris'de **Bibliothèque**

Romanos
ve Evdokia'-
nın sikke-
leri

que Nationale'de 3057 sayılı elyazmasındaki Evdokia'yı tasvir eden minyatür de gerçeğe uygun bir portre sayılamaz. Bu resimde, bir taht üzerinde oturan ince, zarif bir kadın görülmektedir⁸¹.

Romanos
ve Evdoki-
a'yı tasvir
ettiği sanı-
lan fildişi
levha

Fransa'da Besançon'da Saint Jean kilisesinde uzun süre İncil kapağı olarak kullanılan ve şimdi Paris'de **Bibliothèque Nationale**'de muhafaza olunan, fildişi bir levha üzerindeki kabartmalar da pek çok kitapda IV. Romanos Diogenes ile karısı Evdokia olarak tanıtılmaktadırlar. Herhalde 1230 - 1261 yılları arasında Dördüncü Haçlı seferi sırasında İstanbul'un işgali ve yağmalanması sırasında, Bizansın başkentinden Fransa'ya getirilen bir **triptikon**'un orta parçası olan bu fildişi levhacığın yan kanatları kaybolmuştur. Birinci derecede usta bir fildişi oymacısı tarafından, benzeri az raslanır bir incelikle meydana getirilen bu eser, 24 cm. yüksekliğinde ve 15 cm. genişliğindedir ve üzerine orta süslü

bir kademe üzerinde duran İsa olmak üzere, üç şahıs işlenmiştir. İsa, iki yana uzanan elleri ile bir İmparator ve bir İmparatoriçenin başları üstündeki taçları tutmakta, böylece onların kendi desteği ile hükümdar olduklarını ifade etmektedir. Aynı kompozisyonu, IV. Romanos ile Evdokia'nın bir sikkesi üzerinde de görmek kabildir. Her ikisi de son derecede süslü, kıymetli taşlar ve inciler ile bezenmiş tören elbiseleri ile giyimlidir. Bunlardan İsa'nın sağındaki (seyirciye göre soldaki) figürün başının üstünde üç satır halinde :

ΡΩΜΑΝΟC
ΒΑCΙΑΕΥC
ΡΩΜΑΙΩΝ

yani : **Romalıların hükümdarı Romanos**, yazısı okunur.

İsa'nın solundaki (seyirciye göre sağdaki) figür'ün başı üzerindeki boşlukta ise yine üç satır halinde :

ΕΥΔΟΚΙΑ
ΒΑCΙΑΙC
ΡΩΜΑΙΩΝ

yani : **Romalıların kraliçesi Evdokia**, yazısı okunmaktadır.

Böylece bu hükümdar çiftinin Romanos ve Evdokia'dan başkası olamayacağı açık olarak ortaya konulmuş gibidir. Burada bir hükümdar çifti bahis konusu olduğuna, erkeğin adı Romanos, kadınıki ise Evdokia olarak belirtildiklerine göre, başlangıçta bu çözümlenmesi hiç de zor olmayan basit bir mesele gibi görünür. Bizans tahtına geçmiş Romanos adlı dört İmparatorun eşleri şunlardır :

- I. Romanos Lekapenos (920-944) –
karısı : Theodora
- II. Romanos (959-963) – karısı: Theophano
- III. Romanos Argyros (1028-1034) –
karısı : Zoe
- IV. Romanos Diogenes (1068-1071) –
karısı : Evdokia

Bizans sanat tarihi hakkında ilk kitap yazanlardan Ch. Bayet, Bizans sanatının en başarılı ve güzel eserlerinden sayılan bu fildişi levha-

nın üzerindeki İmparatoru IV. Romanos olarak göstermekle beraber, hükümdarın yüzünün “tüysüz bir hadımı” andırdığını da hatırlatıyordu.⁸² Bütün tarih ve sanat tarihi kitaplarına IV. Romanos olarak giren⁸³ bu eser üzerindeki şüpheler G. Millet’in bir iddiası ile ortaya çıkmış⁸⁴, H. Peirce ve R. Tyler bunu yaymışlar ve yavaş yavaş bu iddia taraftar kazanmıştır⁸⁵. Buna göre, fildişi levhadaki İmparator, II. Romanos’dur. Gerçekten II. Romanos, tarihte tanınan Theophano ile evlenmeden çok önce bir başkası ile nikâhlanmıştır⁸⁶. Romanos’un ilk nikâhlısının adı aslında Bertha olmakla beraber, kız Bizans’a geldiğinde usul gereğince adı değiştirilerek Evdokia yapılmıştı. Paris fildişi levhasındaki hükümdar çiftini II. Romanos ve Evdokia olarak teşhis etmek isteyenler işte bu bilgiye dayanırlar. Gerçekten İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913 - 959)’un oğlu Romanos 944 yılında henüz beş yaşlarında

kadarken (doğ. 939 sonbaharı) politik sebeplerle, Langobard kralı Hugon'un aşağı - yukarı aynı yaşlardaki bir kızıyla evlendirilmiş ve kız, eylül ayında İstanbul'a getirilerek Evdokia olarak adlandırılmıştı. Konstantinos, Nisan 945 de oğlunu da yanında kendisi ile birlikte İmparator ilân ettirmiş, fakat Bertha-Evdokia İstanbul'a geldiğinin beşinci yılında 949 da yani 9-10 yaşlarında iken ölmüştür. İşte bazılarına göre Paris'deki bu fildişi kabartma levha, II. Romanos ile Evdokia'yı tasvir etmektedir ve dolayısıyla de 945 - 949 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Bu önemli eseri II. Romanos'un çocukluk devrine bağlayanların en kuvvetli dayanağı, fildişi kabartmada İmparatorun yüzünün sakalsız bir genç görünüşünde olmasıdır⁸⁷. Halbuki IV. Romanos Diogenes, tarihe iri yapılı bir erkek olarak geçmiş ve sikkelerinde de daima sakallı olarak tasvir edilmiştir.

Bu fildişi eserde, İmparator ola-

rak görülen şahsın yüzünde bir sakal fark edilmediği gerçektir. Şimdiye kadar yayınlanan çizgi resimler ve fotoğraflar bu durumu yeteri kadar aksettirmiyorlardı. Ortadaki İsa'ya nisbetle İmparator ve karısının yüzlerinde büyük ölçüde aşınma izleri görülüyordu. Bu eserimizi hazırlarken, meslektaşımız J. P. Sodini'nin aracılığı ile *Bibliothèque Nationale*'den getirttiğimiz ve iki şahsı da tam karşıdan detay olarak gösteren fotoğraflarda⁸⁸ gerçekten Romanos'un yüzünde bir sakal bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum da II. Romanos hipotezini desteklemektedir. Fakat her iki şahsın genel ifadeleri de, beş ilâ dokuz yaş arasındaki iki çocuğunkinden daha yaşlı tesiri bırakmakta ise de, bu, eserin IV. Romanos'a yakıştırılabilmesi için yeterli sayılabilecek bir dayanak olamaz. Bu eserde, Romalıların İmparatoru ve İmparatoriçesi ünvanları ile belirtilen şahısları, beş-on yaşlarında iki çocuktan çok, IV. Romanos Diogenes

ile karısı Evdokia Makrembolitissa olarak görmeği gönül istemektedir. Fakat şu da var ki, böyle bir teşhis bir tarih romantizmini tatmin etmekte ve bundan ileri gidememektedir.

Bu devrin Türk-Bizans savaşlarını tasvir eden birkaç minyatür ise, Skylitzes tarihinin Madrid'de bulunan elyazma nüshasında görülmektedir. Ne yazık ki, bu nüsha Malazgirt savaşına kadar gelmemekte, 1057 yılı olaylarında kalmaktadır⁸⁹. Türkler ile ilgili olan son resimler ise hiçbir şey anlaşılmayacak derecede bozulmuştur. Bu eseri süslemek üzere, bu elyazmanın minyatürlerinden birkaçını eklemeye uygun bulduk. Vatikan'daki Konstantinos Manasses (bk. son bölüm) elyazmasının da resimli olduğu ve bunda Malazgirt savaşından da bahsedildiğine göre, belki bizi ilgilendirecek minyatürlerin bulunabileceğini tahmin ederiz. Son yıllarda Bulgaristan'da da basıldığını öğrendimiz bu elyazmanın ne orijinalinden fotoğraflar elde edebildik, ne de bu baskıyı görebildik.

Bizans tarihi, bilhassa ünvanları hakkında çok değerli birer vesika olan mühür baskılarında da burada anlatılan olaylarda adları geçen şahıslara raslanmıştır. İstanbul'da, Beyoğlu'ndaki Rum Edebiyat Kurumu (Syllogos)'nda 1873 de verdiği bir konferansında Dr. A. Mordtmann, kendi koleksiyonunda bulunan ve üzerinde **Augusta Evdokia** yazısı okunan gümüş yaldızlı bir bronz mühürden bahseder. Tabii bu mühürün gerçekten XI. yüzyılda yaşayan İmparatoriçe Evdokia'ya ait olduğunu kesinlikle söyleyebilecek bir işaret yoktur. Fakat yine aynı koleksiyondaki diğer bir kurşun mühür kesinlikle Evdokia ile ilgilidir. Bunun üzerinde de "İsa'ya bağlı hükümdar (despoina) Evdokia'nın primikirios'u Nikolaos" yazısı okunmaktadır. Bir saray hadımı olan **primikirios** Nikolaos, Evdokia'nın Patrik Xiphilinos'a e-
lindeki senedi yok etmek üzere gönderdiği aracıdır. Venedik'de Ermeni Mekitarist'lerin koleksiyonundaki bir

Bu devir ile ilgili birkaç kurşun mühür

kurşun mühürde ise, Patrik Xiphilinos'un kardeşi Bardas'ın adı okunur. Unvanı **Patrikios** olduğuna göre oldukça önemli ve yüksek bir duruma sahiptir. Mordtmann'ın koleksiyonuna ait başka bir kurşun mühürde Romanos Diogenes'in yenilmesine yardımcı olan, sonraları da Adana'da onu esir alan Andronikos Dukas'ın adı bütün unvanları ile görülmüştür⁹⁰. Mordtmann İstanbul'da 1912 de öldükten sonra bu koleksiyonun ne olduğu bilinmemektedir.

IX

IV. ROMANOS VE DEVRİ HAKKINDA BİLGİ VEREN BİZANS KAYNAKLARI VE YAZARLARI

Genellikle bu devri anlatan kaynaklar iki gruba ayrılabilir. Bunların birincisinde, olayların içinde bulunan ve onların olmasına karışan kişilerin yazdıklarıdır ki, esas kaynaklardır. İkincisi ise bu devre yakın tarihlerde yaşamış olmakla beraber eserleri derleme (**compilation**) mahiyetinde olanlardır.

A. ESAS KAYNAKLAR

Mikhael PSELLOS

Bizans edebiyat tarihinin önemli adlarından olan Psellos 1018 de İstanbul'da doğmuş⁹¹, İmparator sekreteri olarak saray'da görevlendirilerek devletin idaresinde nüfuz sahibi bir insan olmuştur. Ayrıca İstanbul

Üniversitesinde dokuz yıl felsefe okutmuştur. 1055 de kısa süre Uludağ'da bir manastıra çekilmiş, İsaakios Komnenos ve X. Konstantin Dukas zamanında yine Saray'da nüfuzlu durumunu elde etmiş, fakat sonderecede güvendiği öğrencisi ve yetiştirmesi VII. Mikhael'in 1075 de gözünden düşmüştür. Genellikle kabul edilen görüşe göre 1096 - 1097 yıllarına doğru ölmüştür. Son yıllarda 1059 - 1081 yılları kronolojisini tesbite çalışan Polemis'e göre Psellos 1081 den az sonra ölmüş olmalıdır⁹². Psellos'un Vekâyiname'si 976-1078 yılları arasındaki olayları anlatır. Kitabında devamlı olarak kendi önem, bilgi ve zekâsını ön plânda gösteren Psellos kendini ve sevdiklerini haklı gösteren bir tutum takip etmiştir. Fakat olayların içinde bulunduğundan, hattâ bir kısmını kendisi yarattığından eseri birinci derecede değerli bir kaynaktır. Elyazma tek nüshası Paris'de olan bu kitap metni, fransızca tercümesi ile birlikte 1926-28 de Pa-

ris'de basıldığı gibi İngilizce tercümesi de A. Sewter tarafından 1952 de Leiden'de yayımlanmıştır.

Psellos, Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (967 - 1077),
yay. ve çev. E. Renauld, Paris
1927 - 28, 2 cilt.

Psellos, The chronographie of Michael Psellos, çev. E. R. A. Sewter,
Leiden 1952.

Mikhael ATTALEIATES

Lâkabından anlaşıldığına göre Mikhael, Attaleia' yani Antalya'lıdır ve 1030 - 1035 tarihlerine doğru doğmuş olmalıdır. İstanbul'da avukat olarak çalışmış, yükselmiş, IV. Romanos'un yanında onun harp divanı başkanı olarak seferlerine katılmış, aynı görevi VII. Mikhael zamanında da yapmış, III. Nikephoros Botaniates devrinde **Magistros** olmuştur. Mikhael büyük bir servet harcayarak İstanbul'da Panoiktirmon adında bir manastır ve Rhaidostos (= Tekirdağı)'da 1063

depreminden sonra aldığı yıkılmış bir mülkte bir düşkünlerevi kurdurarak bunları 1077 de vakfetmiştir. Bazılarına göre 1079 dan az sonra ölmüş olmalıdır. Halbuki Attaleiates hakkında etraflı incelemeler yapan Tsolakis'e göre hiç değilse 1085 Martına kadar hayatta olmalıdır. 1079 - 1080 e doğru yazdığı **Vakayinâme'si** 1034 - 1080 yılları arasındaki olayları anlatır. Mikhael Attaleiates bu olayları bizzat görmüş ve yaşamış olduğundan yazdıkları önemli bir kaynak teşkil eder. Genellikle en iyi ve gerçeği aksettiren kaynaklardan sayılır. Psellos'un bürokratlar zümresinin tutumunu aksettiren bir tarihçi olmasına karşı Mikhael Attaleiates asker aristokrasisinin düşüncelerini aksettiren bir tarihçi olarak değerlidir⁹³. Genellikle objektif olmakla beraber, yalnız Botaniates'den bahseden bölümlerinde bu İmparatoru belirli şekilde metheder. İki yazması bilinen (Paris ve Madrid) bu eserin lâtince tercümesi ile metni Brunet de Presle tarafından

1853 de Bonn serisinde yayınlanmıştır. İyi bir baskısı ve yaşayan dillere tercümesi mevcut değildir. Hayli süredir, Selânik’de E. Th. Tsolakıs (Çolakıs), Attaleiates’in bir tenkitli baskısını (edition critique) hazırlamaktadır.

Corpus Scrip. hist. byzantinac, Michaelis Attaliothae historia, yay. ve lat. çev. Brunet de Presle-I. Bekker, Bonn 1853.

B. DERLEME KAYNAKLAR ;

Ioannes SKYLITZES zeyli

Anadolu’da Thrakesion thema’sından geldiği ve kuropalates ve drungarios unvanlarına sahip bir yüksek askerî memur olduğu anlaşılan İoannes Skylitzes 811-1057 yılları arasındaki olaylardan bahseden bir tarih yazmıştır. Bazı elyazmalarda, bu tarihlere 1057 den sonraki olayları da katarak, 1079 a kadar ele aldığı görülür. Ancak, tanınmış Theophanes kroniğinin devamı olarak tasarlandığı

anlaşılan Skylitzes tarihinin bu 1057 - 1079 yıllarından bahseden kısmı, yani zeyli herhalde onun kaleminden çıkmamıştır⁹⁴. Pek çok sayıdaki Skylitzes elyazmalarından Madrid'de bulunan bir tanesi resimleri bakımından ilgi çekicidir. Ne yazık ki bu nüshada zeyl kısmı olmadığından, IV. Romanos'un hayatı ve sonunu aksettiren minyatürler bulamıyoruz. Önceleri Skylitzes'in, eserini iki ayrı redaksiyon halinde yazdığı sanılıyordu. Bugün artık bu zeylin, onun değil, anonim bir yazarın kaleminden çıktığı anlaşılmıştır. Bu meçhul yazar, Mikhael Attaleiates ile Psellos'un tarihlerini kullanarak, hattâ bunlardan ilkinin aynen özetliyerek aktarmaktadır. Selçuklular ve Malazgirt savaşı ile ilgili bölüm bu kısımda bulunmaktadır. Skylitzes ile zeylinin grekce metin ve lâtince tercümesi, Bonn, Bizans kaynakları serisinde basılmıştır. Bugünün yaşıyan dillerinde tercümeli baskısı yoktur.

Corpus scrip. hist. byzantinae, Georgius
 Cedrenus Ioannis Scylitzae, yay.
 ve lat. çev. I. Bekker, Bonn 1839,
 Anonim zeyil kısmı, s. 639-744.

Nikephoros BRYENNIOS

Küçük bir Tarih yazan ve pek
 şöhretli Bizans yazarı Anna Kom-
 nena'nın kocası olan Nikephoros Br-
 yennios'un, Malazgirt savaşında sol
 cenah kuvvetlerine kumanda eden,
 sonraları VII. Mikhael Dukas'a karşı
 bir ayaklanma teşebbüsünde bulun-
 duğundan 1078 de Alexios Komnenos
 tarafından gözlerine mil çektirilen ku-
 mandanın oğlu olduğu sanılıyordu.
 Son yıllarda Suzanne Wittek-De Jon-
 gh tarafından yapılan bir araştırmada
 tarihçi Nikephoros Bryennios'un, ku-
 mandan Bryennios'un oğlu değil, to-
 runu olduğu ve 1081 e doğru doğduğu
 ortaya konulmuştur. Talihin İmpa-
 rator yaptığı I. Alexios Komnenos,
 evvelce yendiği ve cezalandırdığı, Br-
 yennios'un torununu takdir etmiş ve
 1097 de kızı, meşhur yazar Anna

Komnena ile evlendirmiştir. Nikephoros Bryennios devlet idaresinde ve ordu sevkinde dirayetli bir şahıs olarak uzun süre çalışmış ve çok haris bir kimse olan karısının onu İmparator yapmak için yaptığı baskılara boyun eğmemiştir. 1137 den az sonra öldüğü sanılır. Kayınvalidesi Eirene (ki Andronikos Dukas'ın kızıdır) 'nin ısrarı ile yazdığı Kroniği 1070-1079 yılları olaylarını içine alır. Kitap daha çok bir aile tarihçesi karakterini de alıp tarihî olaylardan fazla Komnenos ailesinin hayatı ile ilgilidir. Malazgirt savaşı sıralarında yazar henüz doğmadığından eserinin ilk kısmında, olayları Psellos ve Skylitzes zeylini kaynak olarak kullanmak suretiyle yazmıştır⁹⁶. Kitabının II. - IV. bölümlerinde Attaleiates'i de kullanmıştır. Bu önemli kaynağın P. Possinus tarafından 1661 de kullanılan tek elyazması bugün kayıptır. Bonn serisinde 1836 da A. Meineke tarafından lâtince tercümesi ile metni basılmıştır. Fransızca bir tercümesi,

H. Grégoire tarafından 1953 de yayımlanmıştır. Bryennios vekayinmesinin Türklerden bahseden bir kaç yeri, dilimize de çevrilmiştir.

Corpus scrip. hist. byzantinae, Nicephori **Bryenni commentarii**, yay. ve lat. çev. A. Meineke, Bonn 1836.

Nicéphore Bryennios – **Les quatre livres des Histoires**, çev. H. Grégoire, “Byzantion” XXIII (1953), s. 469 - 530.

Nikiforos Vriyennios vakayinâmesi, çev. V. Y. Muçoğlu, “Türklük” sayı 11 (1940), s. 317 - 319, sayı 12 (1940), s. 367 - 368, sayı 13 (1940), s. 415 - 417.

Ioannes ZONARAS

Zonaras XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, önemli mevkilerde bulunmuş, sonra Hagia Glykeria adasındaki bir manastıra keşiş olarak çekilmiş ve orada 1118 yılına doğru eserini yazmıştır. Bu, dünyanın kuruluşundan

itibaren 1118 yılına kadar cereyan eden olayları anlatan bir genel tarihtir. Tesbit edildiğine göre yazar pek çok eski eser ve kaynaklardan faydalanarak, makbul bir eser meydana getirmiştir. Son kısımlar için Skylitzes ve zeylinden, Attaleiates ile Psellos'dan faydalanmıştır. Ayrıca günümüze kadar gelemiyen ve Kedrenos'un da kullandığı bir kaynağı görmüştür⁹⁶. Yedi yazması olan bir tarihin Modena'daki nüshasının resimleri de var ise de bunlar bir vesika olarak kabul edilemezler. Bizans İmparatorları bu minyatürlerde hepsi de birbirlerinin benzeri olarak tasvir edildiklerine göre bunlar gerçeğe dayanan birer portre sayılamazlar. Bonn serisinde lâtince tercümesi ve metni M. Pinder tarafından 1841 - 1844 de (cilt I, II) ve Th. Büttner-Wobst tarafından 1897 de (III. cilt) basılmıştır. Zonaras tarihinin fransızca tercümesi J. Millet de S. Amour tarafından Lyon'da 1560 da ve Paris'de 1583 de basılmıştır. Yazar, IV. Ro-

manos devrini yaşamış olmakla beraber, tarihi başkalarından derlemiş olduğundan orijinal bir kaynak değerini haiz değildir.

Corpus scrip. hist. byzantinae, Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri

XIII, yay. ve lat. çev. Th. Büttner-Wobst, Bonn 1897. (Malazgirt savaşı ile ilgili bölüm bu cilttedir).

Chroniques ou Annales de Jean Zonaras..., çev. J. Millet de S. Amour, Lyon 1560 (az değişik bir başlık ile, Paris 1583 de tekrar basılmıştır).

Mikhael GLYKAS

Tahminlere göre Mikhael Glykas Korkyra adasındandır, hayatı hakkında hiç bir bilgi yoktur. 1159 yılında mahiyeti anlaşılamayan siyasî bir entrikaya karıştığından gözlerine mil çekilmiş ve hapsedilmiştir. Kuruluşundan itibaren dünya tarihini, 1118

yılına kadar anlatan eseri, diğer kaynaklardan derlenmiş ve olaylar ölçüsüz surette işlenmiştir⁹⁷. Çok önemli bazı olayların hiç anılmamasına karşılık, tabiat hâdiseleri ve teolojik bilgilerin uzun uzadıya işlenmiş oluşu gariptir. Eser halk tabakasına hitap eden popüler ve orijinal hiçbir tarihî değere sahip bulunmayan bir kitap olarak kabul edilir. Lâtince tercümesi ile metni I. Bekker tarafından 1836 da Bonn serisinde yayınlanmıştır. Yaşayan batı dillerinde tercümesi yoktur.

Corpus scrip. hist. byzantineae, Michaelis Glycae annales, yay. ve lat. çev. I. Bekker, Bonn 1836.

IOEL

Şahsiyeti hakkında hiçbir şey bilinmeyen Ioel'in tarihi'nin kendi başına hiçbir değeri yoktur. 948 e kadarki kısmı Monakhos'dan, arkası 1204 e kadar olan parçası Skylitzes'den aktarılmıştır. Yazar herhalde XIII. yüzyılda yaşamış olmalıdır⁹⁸.

Corpus scrip. hist. byzantinae, **Ioelis chronographia compendiaria**, yay. ve lat. çev. I. Bekker, Bonn 1836.

Konstantinos MANASSES

Naupaktos metropoliti olarak 1187 e doğru ölen Manasses manzum bir tarih bırakmıştır. Bunda 1081 e kadar olaylar anlatılır⁹⁹. Son yıllarda, bu tarihin Vatikan'daki minyatürlü elyazma nüshası, resimli olarak Bulgaristan'da basılmıştır. Bugüne kadar bu baskıdan bir nüsha elde etmek mümkün olmamıştır.

Corpus scrip. hist. byzantinae, **Constantini Manassis breviarium historiae metricum**, yay. ve lat. çev. I. Bekker, Bonn 1837.

C. MALAZGİRT SAVAŞI TARİHİNE FAYDALI OLABİLECEK BİZANS YAZARLARI :

İmparator LEON'un Taktika'sı

İmparator VI. Leon (886-912) tarafından yazıldığı kuvvetle tahmin

olunan **Taktika** adlı askerî bilgiler kitabı da, Bizans ordusunu tanımak bakımından önemlidir. Bu esasında eski askerî yazılardan faydalanılarak yazılmış bir toplamadır. Bu eserin uzun süre III. Leon (717-740) tarafından yazıldığı sanılmış ise de, bunun VI. Leon'un elinden çıkmış olduğu üç kuvvetli delilin yardımı ile anlaşılmıştır. Burada pek çok Antik askerî yazıdan başka kumanda bilgisi ve askerlik hakkındaki Onosandros ile Maurikios'un eserleri de kullanılmıştır. Tuhaf olan husus şudur ki, **Taktika** bu sonuncuyu aynen kopya etmesine rağmen onun adını vermez¹⁰⁰.

Taktika'da çeşitli yabancı milletlerin savaş usulleri de belirtilmekte, bunlar arasında Türklerden uzun uzadıya bahsedilmektedir. Fakat burada anlatılan Türkler, bu kitabın kopya çekildiği esas kitaplardaki Turanî kavimlerdir. Pek çok yazması bilinen **Taktika**'nın metni Meursius tarafından 1612 de ve Migne tarafından 1863 de yayınlamış, fransızcaya Joly de

Maizeroy eliyle çevrilerek, 1771 de Paris'de yayınlamıştır. Bu tercüme **Bibliothèque militaire** serisi içinde 1839 da tekrar basılmıştır. Son yıllarda A. Dain bu eserle ilgili pek çok da araştırma yapmış ve yeni bir baskısını hazırlamıştır.

Leonis Imperatoris Tactica, yay. ve lat. çev. R. Vari, Budapeşte 1917 (görülemedi).

L'empereur Léon le Philosophe, Institutions militaires, çev. Joly de Maizeroy (**Bibliothèque militaire**), Paris 1839.

KEKAUMENOS'un "Strategikon"u

Kekaumenos taşra aristokrasisine mensup bir şahıs olup XI. yüzyılda yaşamıştır. Belki de 1038 de Protospatharios olan, 1048 - 1049 da Selçuklu ve Peçeneklere karşı savaşan, 1050 - 1053 de Peçeneklerin elinde esir kalan, 1056 da Isaakhios Komnenos'un ayaklanmasına katılan, kumandan (= Katakalon) Kekaumenos ile aynı-

dır. 1071 e doğru veya az sonra yazdığı Strategikon adı verilen eserinde, oğluna askerlik ve devlet hizmetinde dikkat edilmesi gerekli hususlarda tavsiyelerde bulunur. Tek yazması Moskova'da olan bu ilgi çekici eserin yazarı hakkında pek çok araştırma yapılmış ve çeşitli dillerde makaleler yazılmıştır¹⁰¹. Almanca tercümesi H. G. Beck tarafından yapılarak 1956 da Graz'da yayınlanmıştır.

Vademecum des byzantinischen Aristokraten, Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos, çev. H. G. Beck, Graz-Wien-Köln 1956.

X

S O N S Ö Z

Türklere Anadolu fetih yolunu açan 1071 Malazgirt savaşını tahlil eden Batılılar Bizans ordusunun çözümlmesinde, bozguna uğramasında, suçu bazen Psellos'un gerçekleri yanlış aksettiren satırlarına inanarak, IV. Romanos'un kendine çok güvenen tabiatına yüklerler, bazen de Bizans ordusu içindeki Türk kuvvetlerinin ırkdaşlarına karşı savaşmayıp karşı tarafa geçmelerinde ararlar¹⁰². Fakat burada göz önünde tutulması gerekli olan hususlar daha fazla şunlardır :

1. Bizans idaresinin uzun yıllardır bozulması ve ordunun yeteri kadar ilgi görmemesi, hattâ lüzumsuz bir kuvvet sayılması.

2. Bu ordunun kendi topraklarına bağlı insanlardan değil, bu top-

raklara yabancı, çok uzak ülkelerden devşirilmiş yabancılardan kısmen meydana gelmesi. Bu yabancılar fırsat buldukça ihanet etmişler veya menfaat buldukları şekilde davranmışlardır.

3. Bizans sarayında Dukas ailesinin ve ayrıca Psellos'un çevirdiği entrikalar. Bu fesat şebekesi, idareyi ele geçirecekleri sırada ortaya çıkan IV. Romanos'u ortadan kaldırmak için, Devleti tehlikeye atmaktan kaçınmamışlardır.

4. Türklerin kuvvetini küçümsemek, onları önemsiz bir çapulcu sürüsü olarak görmek ve onların nasıl bir topluluk olduklarını anlamağa çalışmamak.

5. Bizans emrindeki Türk kuvvetlerinin kendi dillerini konuşan milletdaşları karşısında hislerinin ne olabileceğini tahmin edememek.

6. Bizans idareci ve kumandanlarının kendi menfaatleri için ihanetten çekinmemeleri. Gelzer ve Neu-

mann'ın da vaktiyle yazdıkları gibi :
 “Bizans ordusunun karşısında yepyeni
 bir hızla ileri atılan Türkler varken,
 arkasında da Devlet geliri ile beslenen
 ve askerin itibar kazanmasına büyük
 bir kıskançlık ile karşı koyan bir
 bürokrat ve Saray mensupları grubu-
 nun bulunması”¹⁰³.

7. Bizans ordusu istihbaratının
 sıfır denilebilecek bir durumda oluşu,
 ve bazı haber ve görüntüleri değer-
 lendirmekten âciz kalmaları.

8. Bizansın daima insan gücü ve
 yiyecek bakımından ambarı olan Ana-
 dolu'nun önemini azımsaması ve bu
 toprakların kaybının kendisi için ve-
 rebileceği kötü sonuçları hiçbir vakit
 görememesi. Tanrı tarafından korun-
 duğuna inandıkları İstanbul'un her
 tehlikeden kurtulacağına emin bulun-
 maları¹⁰⁴ ve bunun da devletin yaşa-
 ması için yeterli olduğunu sanmaları.

9. Anadolu'nun Bizanslı köylü-
 sünü bezdiren anarşinin yerine daha
 emin ve daha adaletli bir Türk idare

sisteminin geldiğinin anlaşılması. Bizans köylüsünü serf durumuna sokan, büyük toprak sahiplerinin hâkim olması ve Devletin toprak sahiplerinden çok yüksek vergiler alması karşısında, Türklerin daha adaletli bir sistem getirmeleri.

10. Bizans elindeki kuvvetleri İtalya gibi çok uzak yerlerde harcar ve yorarken, Anadolu içerilerinde, Konya, Amorion, Denizli gibi yerlerde Türklerin at koşturmasını yeteri derecede endişe verici bulmamaları.

11. Eski taktik kitaplarının yazdıklarına bile dikkat edilmemesi ve Türklerin savaş sistemini anlamadan onun atlı kuvvetlerinin oynaklığı karşısında, Bizans ordusunun ağır ve çok eski usulde bir sistem ile savaşı kabul etmesi.

12. Bir genç kavmin Batı istikametinde ilerlediğini Bizansın fark edememesi. Bunu geç te olsa acı bir deneme ile anlamış tek insanın, IV. Romanos'un görüşlerine değer verilme-

yip, onun bu genç kavim ile dost olma çırpınmalarının önlenmesi.

Malazgirt'in Tarih içindeki yeri henüz gerçek değeri ile tesbit olunmuş ve öğrenilmiş değildir¹⁰⁵. Yeni inceleme ve araştırmalar bunu ortaya koymağa yarayacak malzemeyi sağlamaktadır. Bu parça parça incelemeler birgün bir araya getirilip sentezi yapıldığında, Malazgirt'in, tarihin sayıları pek çok olan meydan savaşlarından çok daha farklı olduğu görülecektir¹⁰⁶. O, Türklerin Anadolu'da yerleşmeleri, Batı istikametinde yayılmaları, Haçlı seferlerinin başlaması ile bağlantılı büyük bir olay ve yeni bir çağın doğmasına yol açan âmillerin başlangıcıdır¹⁰⁷.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

Bu notlarda bazı lüzumlu referanslar ile bazı konulardaki özel araştırmalara işaret edilmiş, veya çözümlenmesi gerekli hususlar üzerinde durulmuştur. Malazgirt savaşı ile ilgili Bizans kaynakları belli ve sayılı olduklarından, not sayısını arttırmamak için her olay için bunlardan referans gösterilmediği gibi, İslâm ve Doğu kaynaklarından da ancak bir kaç hususda faydalanılmıştır. Notlarda kısaltılmış olarak işaretlenen bazı kitap veya makale adlarını tamamı, en sondaki kısaltmalar listesinde bulunabilir.

¹ Bu cümle, hadîslere ait koleksiyonlarda bulunmamasına rağmen birçok yerde hadis olarak gösterilir.

² Bin yıllık ömrü içinde yüzden fazla İmparatorun idaresini gören Bizans devletinin bu hükümdarlarının pek çoğu hakkında monografyalar yayınlanmıştır. Halbuki çok önemli bir tarih olayının kahramanı olan IV. Romanos Diogenes için böyle bir araştırma yapılmamıştır. Çok yıl önce, rumca olarak basılan bir monografiya ise, hiçbir bibliyografyada anılmadığına göre, herhalde ilim değeri olmayan, basit bir kitap olmaktan ileri gidememiştir, kşl. P. Karolides, *Ho autokrator Diogenes ho Romanos 1068-1071*, Atina 1906. Çok etraflı bir biyografiya, yine rumca bir ansiklopedide bulunmaktadır, kşl. S. I. Boutyras, *Lexikon historias kai geographias*, İstanbul 1888, VI, s. 369-386. İki tarafın Ortaçağ içindeki yerlerini belirten bir özet olarak bk. Ş. Baştav, *Alp Arslan ve Romen Diogen*, "Türk Kültürü", sayı 34 (1965) s. 698-707.

³ Bu kadınların devri hakkında bk. G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle III, Les Porphyrogénètes: Zoé et Théodora (1025-1057)*, Paris 1905.

⁴ H. Mädler, *Theodora, Michael Stratiotikos, Isaak Komnenos, Ein Stück byzantinischer Kaisergeschichte*, Plauen i.V. 1894.

⁵ Gelzer, *Abriss*, s. 1006.

⁶ Çeşitli sebebler hakkında bk. Laurent, *Byzance et les Turcs*, s. 56; Vasiliev, *Histoire*, I, s. 464.

⁷ Lebeau, *Bas-Empire*, XIV, s. 476, kşl. s. 512 deki not; ayrıca bk. K. N. Sathas, *Documents inedits relatifs à l'histoire de la Grèce*, VII (1888), s. XI; ve K. Krumbacher, *Literatur*, s. 578 vd. Bu kitapda Evdokia ve eseri hakkındaki yayın ve polemik yazılarının bibliyografyası verilmiştir. Burada gösterilen ve Evdokia hakkında birer monografya olduğunu sandığımız şu iki çalışmayı ise bulup görmemiz mümkün olmamıştır: R. Hercher, *Eudocia*, "*Philologus*" IX (1854), s. 591; H. Flach, *Die Kaiserin Eudocia Makrembolitissa, Eine Skizze aus dem byzantinischen Gelehrten-Leben des XI. Jahrhunderts*, Tübingen 1876, bu sonuncusu, Stuttgart'da verilmiş bir konferansdır.

⁸ Gelzer, *Abriss*, s. 1007; Diehl-Marçais, *Monde oriental*, s. 556 vd.

⁹ M. Gedeon, *Patriarkhikoi pinakes* (rumca), Istanbul (tz. 1890 ?) s. 322-327; G. Every, *The byzantine Patriarchate 451-1204*, London 1947, s. 153-157, 170-172. Kerullarios'un katolik görüşüne göre tutumu hakkında bk. J. Bousquet, *L'Unité de l'Eglise et le Schisme grec*, Paris 1913, s. 173-188; L. Bréhier, *Le Schisme oriental du XIe ème siècle*, Paris 1999; M. Jugie, *Le schisme de Michel Cérulaire*, "*Echos d'Orient*" XXXV (1937), s. 440-478.

¹⁰ Gedeon, *Patriarkhikoi pinakes*, s. 328-333; K. G. Bones, *Ioannes Xyphilinos*, "*Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie*", XXIV (1938).

¹¹ Muralt, *Chronographie*, II, s. 13.

¹² Bu şahıs hakkında bk. B. Leib, *Jean Doukas, Césear et moine, son jeu politique à Byzance de 1067 à 1081*, "*Analecta Bollandiana*" LXVII-LXVIII (*Mélanges Peeters*), Bruxelles II, s. 163-180.

¹³ A. Rambaud, *Michel Psellos, philosophe et homme d'état byzantin au XIe siècle*, "*Revue historique*" III (1877), s. 241-282, aynı yazı şu kitapda da tekrarlanmıştır: *Etudes sur l'histoire byzantine* (3. baskı), Paris 1922, s. 111-171; J. Dräseke, *Zu Michael Psellos*, "*Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie*" XXXI. (1889),

s. 303-330; K. Dietrich, *Byzantinische Charakterköpfe*, Leipzig 1909, s. 63-80; Ch. Zervos, *Un philosophe Néo-platonicien du XIe siècle: Michel Psellos*, Paris 1920; Ch. Diehl, *Une famille de bourgeoisie à Byzance au XIe siècle*, şu eserde: *Figures byzantines*, Paris 1925, I, s. 291-316. Tarihçi olarak Psellos hakkında bk. aşağıda not 91.

¹⁴ Mathieu, *Une source négligée*, s. 90. X. yüzyılda esasî gerçek bir şahısdan gelen Digenis Akritas destanında bu Bizans kahramanın adı ise *duo-genis*'den geliyor ve iki ayrı asıldan indiğini belli ediyordu. Digenis Akritas'ın babası bir müslüman Arap emîri, annesi ise bir sınır kalesi tekfurunun kızı idi, E. Legrand, *Les exploits de Digenis Acrilas*, Paris 1875, s. 68-69. Bu ilk baskıdan sonra Akritas destanı, ile kahramanının şahsiyeti, yaşadığı yerler, hattâ mezarı hakkında pek çok araştırma yapıldığı gibi ayrıca destanın metni de yeniden ve daha doğru olarak yayınlanmıştır.

¹⁵ G. Schlumberger, *Epopée byzantine*, II, s. 423, III, s. 62, 101-103; Hertzberg, *Byzant. und Osmanen*, s. 214, 246.

¹⁶ Lebeau, *Bas-Empire*, XIV, s. 469-470; Laurent, *Byzance et les Turcs*, s. 46, 55.

¹⁷ F. Dirimtekin, *Malazgirt meydan muharebesi*, "101 sayılı *Askerî Mecmua ilâvesi*", İstanbul 1936, arkasındaki krokilerde 1068 den itibaren Romanos'un bütün hareketlerinin şemaları verilmiştir.

¹⁸ J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis Basile I^e jusqu'à la prise de Bari par les Normands 867-1071*, Paris 1909 (reprint New York 1960); A. Chalandon, *Histoire de la domination Normande en Italie et en Sicile*, 2 cilt, Paris 1907.

¹⁹ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha 1908, I, s. 74.

²⁰ M. Halil Yınanç, *Türkiye tarihi, Selçuklular devri I, Anadolu'nun feihi*, İstanbul 1944, s. 68; F. Dirimtekin, *Malazgirt meydan muharebesi* (yukarıda not 17 deki kitabın 2. baskısı), İstanbul 1943, s. 41.

²¹ J. Laurent, *Byzance et l'origine du Sultanat de Roum*, *Mélanges Ch. Diehl*, Paris 1930, I, s. 178; Urfa'lı Mateos *Vekayinâmesi* için bk. Andreasyan tercümesi, Ankara 1962, böl. CI, s. 137.

²² Malazgirt savaşı hakkında F. Dirimtekin'in yukarıda not 17'deki kitabından başka; İ. Kafesoğlu, *Malazgirt muharebesi* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 242-248; M. Halil Yınanç, *Anadolunun fethi*, s. 70-80; C. Cahen, *La première pénétration turque en Asie Mineure*, "Byzantion" XVIII (1946-1948) s. 5-67; Gülçin Çandarlıoğlu, *Malazgirt meydan muharebesi*, "Türk Kültürü", sayı 34 (1965) s. 647-652; M. A. Köymen, *Türk meydan muharebeleri ve bunlar arasında Malazgirt meydan muharebesinin yeri*, "Türk Kültürü", 46 (1966) s. 851-853, Malazgirt savaşı ile ilgili Doğu ve İslâm kaynakları ayrıca derlenmiştir, bk. C. Cahen, *La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes*, "Byzantion" IX (1934) s. 613-642, Malazgirt savaşı hakkında en etraflı inceleme, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı tarafından hazırlatılarak yayınlamıştır, bk. E. Gl. Salâhattin Karatamu, *Malazgirt meydan muharebesi (26 Ağustos 1071)*, [Türk Silâhlı kuvvetleri Tarihi, II nci cilt eki] Ankara 1970, İslâm kaynaklarına göre savaşın bölümleri, Alp Arslan'ın hazırlık ve çarpışmaya katılışı için bk. Ali Sevim, *Malazgirt meydan savaşı*, Ankara 1971 (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, XX. seri, sayı 1).

²³ *Basilika thermae* denilen bu yerin bugün neresi olduğu kesinlikle anlaşılmamaktadır. Genellikle burası, Yozgat-Bogazlayan-Akdağmadeni üçgeninin hemen hemen ortasındaki Terzili (doğrusu Terazili) hamam denilen yer olarak teşhis edilir, kşl. Ramsay, *Historical geography*, s. 265, türkçesi, s. 292, 296. Gerçekten burada Roma devrine ait muhteşem bir ılıcanın kalıntıları vardır, bk. E. Chantre, *Mission en Cappadoce 1893-1894*, Paris 1898, s. 118-119. Vaktiyle bir metropolitlik merkezi olduğuna göre bir şehir olması gereken bu yerde böyle bir iz görülmemiştir. Orta Anadolu'nun bu bölgesinde, bilhassa Kırşehir çevresinde ılıcaların çokluğu, teşhis işini daha da zorlaştırır. K. Bittel, *Kleinasiatische Studien*, İstanbul 1942, s. 16 ve 21-25, lev. 7-8, de *Basilika thermae*'nin Terzili hamam olabileceğini pek kabul etmemektedir.

²⁴ M. Hamidullah, *The map of the battle of Malazgird on basis of historical description of the battle*, "Islamic Culture" XIX (1945)'deki yazıyı göremedik. Romanos ile Selçukluların 1068-1072

yılları arasında Anadolu'daki harekâtının kaynaklardaki bilgilerin yeniden incelenmesi ile haritalar üzerinde gösterilmesi çok faydalı bir çalışma olacaktır.

²⁵ G. Schlumberger, *Deux chefs Normands des armées byzantines au onzième siècle*, "Revue historique" de, 1881 de yayınlanan bu yazı sonra şu kitapda tekrar basılmıştır : *Récits de Byzance et des Croisades*, Paris 1922 (8. baskı), II, s. 65-91; ayrıca bk. R. Janin, *Les Francs au service des byzantins*, "Echos d'Orient" XXIX (1930), s. 61-72.

²⁶ Bizans hizmetindeki Türk ırkından kuvvetler ile ilgili olarak kaynaklar için bk. G. Moravcsik, *Byzantioturcica II*, Berlin 1958 (2. baskı), s. 327-328, zaman zaman Bizans hizmetine giren ve bazen Hristiyanlığı da kabul eden bu ücretli askerler hakkında bk. Cami, *Osmanlı ülkesi içinde Hristiyan Türkler*, İstanbul 1932 (2. baskı) s. 108 vd.; H. Namık Orkun, *Peçenekler*, İstanbul 1933, s. 22, 47; H. Namık Orkun, *Oğuzlara dair*, Ankara 1935, s. 65; A. Nimet Kurat, *Peçenekler tarihi*, Ankara 1937, s. 136-138, 153, 157 ve diğer yerler.

²⁷ Lebeau, *Bas-Empire*, XIV, s. 496; Romanos'a Halife adına gelen İbnü'l-Mahleban başkanlığındaki bir elçilik heyeti bir uzlaştırma çaresi teklif etmiş, fakat İmparatorun çok küstahça sözleri ile karşılaşmıştı, elçinin ona verdiği zarif cevap meşhurdur, kşl. Cahen, *Sources musulmanes*, s. 631; Ali Sevim, *Malazgirt meydan savaşı*, Ankara 1971, s. 68-69.

²⁸ Genellikle eski yayınlarda, Batıda, Lebeau, *Bas-Empire*, XIV, s. 497 de yazıldığı gibi savaş tarihi olarak 26 Ağustos kabul edilir, kşl. Muralt, *Chronographie*, II, s. 20; eserini İslâm kaynaklarının yardımı ile yazan G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, 1851 (yeni baskı : Osnabrück 1967) III, s. 115 de aynı tarihi kabul etmiştir. Laurent, *Byzance et les Turcs*, s. 43 de bunu 19 Ağustos'a çevirmiş, sonra bir makalesinde de aynı tarih üzerinde ısrar etmiştir, kşl. J. Laurent, *Des Grecs aux Croisés—Etude sur l'histoire d'Edesse entre 1071-1098*, "Byzantion" I (1924) s. 370, not 1, sonraları bu tarih başkalarının da benimsenmiştir, kşl. Ch. Diehl — G. Marçais, *Le monde Oriental de 395 à 1081*, Paris 1944 (2. baskı), s.

561, 574; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1952, (2. baskı), s. 274; St. Runciman, *Geschichte der Kreuzzüge*, München 1957, I, s. 62-63; halbuki L. Bréhier, *Le monde byzantin I, Vie et mort de Byzance*, Paris 1948, s. 281 de 26 Ağustos'da ısrar etmiştir. Laurent'ın bu tarih hususunda tek kaynağı olan al-Makin, 1205-1273 tarihleri arasında yaşamış ve *Kitab al-Magmu'al-mubarek* başlıklı bir eser yazmıştır, kşl. C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, I, s. 348 (425) ve *Supplementband*, I, s. 590. Halbuki Al-Makin'in, karşılığı 26 Ağustos olan 27 Zilkade'yi verdiği, sadece Paris'deki Anonim *Selçuknâme*'de 19 Ağustos karşılığı olan 20 Zilkade tarihinin görüldüğü belirtilmiştir. Çeşitli iddiaların kritiği ve 26 Ağustos tarihinin doğruluğu hakkında kşl. M. Halil Yımanç, *Anadolu'nun fethi*, İstanbul 1944, s. 79 not; ve İ. Kafesoğlu, *Malazgirt muharebesi*, mad. *İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 245. Bütün bunların karşısında yeni bir makalede tekrar 19 Ağustos tarihi ısrarla ortaya atılmıştır, kşl. D. I. Polemis, *Notes on eleventh-century chronology 1059-1081*, "Byzantinische Zeitschrift" LVIII (1965), s. 63.

²⁹ Ordu mevcudu hakkında kşl. Cahen, *Sources musulmanes*, s. 630; S. Karatamu, *Malazgirt meydan muharebesi*, Ankara 1970, s. 130.

³⁰ F. Dirimtekin, *Malazgirt meydan muharebesi*, İstanbul 1943 (2. baskı), s. 56, not 2. Bu vesile ile şuna da işaret edelim ki, vaktiyle A. Fr. Gfrörer, *Byzantinische Geschichten*, Graz 1872-74 III, de bu savaşı kalenin adı ile değil, ovanın adı ile anmanın daha doğru olacağını teklif etmiştir, kşl. Neumann, *not 69 daki yerde*, almanca, s. 110, not 2, fransızca, s. 162, not 2.

³¹ Mathieu, *Source négligée*, s. 91, 99-100.

³² Végèce, *Institutions militaires* (Bibliothèque militaire), Paris 1839, böl. III, XIX, s. 372.

³³ Végèce, *Institutions militaires*, böl. III, VII, s. 361.

³⁴ Malazgirt savaşının kazanılması gibi Anadolu'nun fet-hinde de Türk okçuluğunun büyük payı olduğu belirtilmektedir, W. E. Kaegi, *The contribution of archery to the turkish conquest of Anatolia*, "Speculum" XXXIX (1964), ayrıca bk. G. Çandarlıoğlu, *yukarıda not 22'deki yerde*, s. 651.

³⁵ Savaş metodları hakkında kşl. C. Oman, *History of the art of war*, London, 1898 s. 217-219; F. Lot, *L'art militaire et les armées au Moyen Age*, Paris 1946, I, s. 71-72, bu kitaplarda Malazgirt savaşı yeterli sayılamıyacak surette incelenmiştir. Türk topluluklarının savaş usulleri ile ilgili olarak bk. A. von Pawlikowski-Cholewa, *Die Heere des Morgenlandes, Militaerische Beitrage zur Geschichte des nahen und fernen Ostens*, Berlin 1940, s. 186 vd. 257 vd.; Şerif Baştav, *Eski Türklerde Harp taktiği*, "Türk Kültürü" sayı 22 (1964) s. 39-48; Bizans'ın Turan savaş taktiğinden öğrendikleri hakkında ise kşl. J. Darko, *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des grecs, des romaines et des byzantines*, "Byzantion" X (1935), s. 443-469, XII (1937), s. 119-147.

³⁶ Bizans yazarlarından Skylitzes'in bir anonim tarafından kaleme alınan zeylinde (Bonn bask. s. 842) ve onu tekrarlayan Manasses'de, Romanos'un yenilgisinin belirtilmesi için, Alp Arslan'ın önünde yere kapanmağa zorlandığı ve hattâ onun ayağı ile İmparatora dokunduğu yolunda bir kayıt var ise de, buna ne dereceye kadar güvenilebileceği sorulabilir. Çeşitli kaynakların ve tarihlerin tahlili için bk. Cahen, *Sources musulmanes*, s. 635-637. Bu hususta Bizans kaynaklarında hiçbir bilgi olmaması, yalnız bir Bizans tarihinde bir kayıt bulunması, çok daha geç olan Doğu ve İslâm tarihlerinin herbirinde değişik bir rivayetin anlatılması, bu olayın sonraları, yazarlar tarafından nasıl olması isteniyorsa ona göre uydurulduğunu belli etmektedir. Zaten Sultan Alp Arslan'ın İmparatora karşı tutumu, böyle bir davranışla tamamen zıd düşer. Hristiyanlık gayretini tarihçilik haysiyetinin üstünde tutan yazarlara misal olmak üzere, eskilerden Comte de Ségur, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1836 (5. baskı), III, s. 219, küçük baskısı, Paris 1857, II, s. 178; daha yenilerden G. Schlumberger, *Les îles des Princes*, Paris 1884 (yeni bask. 1925), s. 56, gösterilebilir. Fakat bu yazarlar da, Alp Arslan'ın bunu zaferinin bir işareti olarak yaptığını, derhal arkasından Romanos'a bir İmparator muamelesi yaparak onu yanına oturtup, ağırladığını bildirmek zorunda kalmışlardır. Çok daha medenî denilen devirlerde yenilmiş kumandanlara yapılan muameleler hatırlanacak olursa,

karanlık denilen Ortaçağ'da velevki olsa bile bir iki tokat veya bir yere kapanma herhalde fazla görülmemelidir.

³⁷ Sadreddin Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsır ibn Ali el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet-i is-Selçukiyye* (çev. Necati Lügal), Ankara 1943, s. 44.

³⁸ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s. 143.

³⁹ Aksarayî, *Müsameret'ül-ahbar* (çev. N. Gençosman - F. N. Uzlu), Ankara 1943, s. 111-112.

⁴⁰ E. Gibbon, *History of the decline and the fall of Roman Empire*, [yeni bask.] New York tz., III, s. 403; fransızcası, *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire Romain* (çev. Guizot), Paris 1819, XI, s. 232.

⁴¹ R. Guiland, *Le droit divin à Byzance, Etudes Byzantines*, Paris 1959, s. 226-227.

⁴² F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, I, 2 München-Berlin, 1925, s. 16-17, no. 972. Bu andlaşmanın bazı maddelerini derlemiştir.

⁴³ Cahen, *Sources musulmanes*, s. 638, yazar, makalesinde geniş ölçüde Sıbt'den faydalanmıştır. Bu önemli Arap tarihinin, Selçuklular ile ilgili kısmı Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları arasında basılmıştır, bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-zeman fi tarihi'l-âyan* (yay. Ali Sevim), Ankara 1968.

⁴⁴ Bar Hebraeus - Abu'l-Farac, *Tarih* (çev. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1945, I, 323 (bu yazar Malatyalıdır ve 1225/26-1286 yılları arasında yaşamıştır), bu uğurlama hayli etraflı olarak anlatılmıştır, kşl. M. Altay Köymen, *Alp Arslan zamanı Selçuklu Saray teşkilâtı ve hayatı*; "A. Ü. D. T. C. Fakültesi Tarih Araştırmaları dergisi" IV (1966, baskı 1968), s. 91-92.

⁴⁵ Dölger, *Regesten*, I, 2, s. 17, no. 983.

⁴⁶ R. Guiland, *Les empereurs de Byzance et l'attrait du monastère, Etudes byzantines*, Paris 1959, s. 39-40.

⁴⁷ W. Ramsay, *Historical geography of Asia Minor*, London 1890, s. 267; türkçesi, *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 295.

⁴⁸ Ramsay, *ay. esr.* s. 267, 321, türkçesi, s. 355; Hertzberg, *Byzant. und Osmanen*, s. 251.

⁴⁹ H. Grégoire, *Découvertes géographiques en Asie Mineure par MM. P. Wittek, E. Honigmann et P. Orgels: Dazimon = Dazmana, Dokeia = Tokat, Sampson = Priène*, "Bulletin de l'Acad. Royale de Belgique - Cl. des Lettres" V. (1935), s. 43-48.

⁵⁰ Romanos'un Adana'da teslim edilmesinde de rolü olan bu Robert Crépin, Grimaldi'lerden, Monaco prenslerinin bir koluna mensuptur. Bu kol Normandiya'da yerleşmişti. Lebeau'nun yazdığına göre Seigneur du Bec-Crépin, Baron de Bourri ve marquis de Vardes aynı ailedendir.

⁵¹ Ramsay, *ay. esr.* 141, 355-356; türkçesi, s. 394.

⁵² H. Grégoire, *Notes de géographie byzantine: Les forteresses cappadociennes d'Antigu-Nighdê et de Tyropoion-Trypia*, "Byzantion" X (1935), s. 251-256.

⁵³ Khoutatarios-Haçadur hakkında bk. Laurent, *Byzance et les Turcs*, s. 41, not 3; ayrıca J. Laurent, *Le duc d'Antioche Khatchatour (1068-1072)*, "Byzantinische Zeitschrift" XXX (1929-30), s. 405 vd.; H. Grégoire, *Héros épiques méconnus*, "Annuaire de l'Inst. de Philologie et d'histoire Orientales" II (1934) = *Mélanges Bidez* I, s. 451-463, Grégoire'a göre, Seyyid Battal Gazi destanındaki Bizans İmparatoru Asator'un bu Haçadur ile aynı olması kuvvetle muhtemeldir. Zamanla halk ağzında Bizans İmparatoru ve Haçadur, tek ad ve tek kişi halinde birleşmiş olmalıdır, ayrıca bk. R. Goossens, "Byzantion" IX (1934), s. 428.

⁵⁴ Dölger, *Regesten*, 1, 2, s. 17, no. 984-985.

⁵⁵ Ch. Diehl, *Anne Dalassene, Figures Byzantines*, Paris 1930 (11. baskı), I, s. 322-326.

⁵⁶ Lebeau, *Bas-Empire*, XIV, s. 509.

⁵⁷ Dölger, *Regesten*, I, 2, s. 18, no. 991. Laurent ise, *Byzance et les Turcs*, s. 61, not 2 de, 1072 sonlarında kör edilmiş az sonra da ölmüş olabileceğini ileri sürmüştür.

⁵⁸ Polemis, *Notes*, s. 65, not 35.

⁵⁹ Dölger, *Regesten*, 1, 2, s. 18, not. 992; G. Rouillard, *La vie rurale dans l'empire byzantin*, Paris 1953, s. 129-133, yazar

bu arazi ve çiftliğin Ioannes'in oğlu Andronikos'a değil, VII. Mikhael'in kardeşi Andronikos'a bağışlandığını sanmıştır, ayrıca kşl. Polemis, *ay. makale*, s. 66, not 37.

⁶⁰ R. Guiland, *La destinée des empereurs de Byzance, Etudes byzantines*, Paris 1959, s. 30.

⁶¹ Polemis, *aynı makale*, s. 65-66, not 35.

⁶² Polemis, *aynı makale*, zeyil kısmı, s. 76. Alp Arslan 1072 sonbaharında şehid edildiğine ve Romanos'un başına gelenlerden haberi olduğuna göre, İmparator 1072 yazında kör edilerek ölmüş olmalıdır.

⁶³ G. Schlumberger, *Les îles des Princes*, Paris 1925 (yeni baskı), s. 51-63, türkçesi, *İstanbul adaları* (çev. N. Yüngül) İstanbul 1937, s. 29-37; E. Mamboury, *Les îles des Princes-Banlieue maritime d'Istanbul*, İstanbul 1943, s. 21; A. L. Boudoures, *H nisos Prote kai ta monasteria avtes* (rumca), İstanbul 1950, s. 46 vd. Patrik Konstantios'a göre geçen yüzyılın başlarında Romanos'un manastırının temelleri buradaki Metamorphosis kilisesinin etrafında hâlâ görülebiliyordu, kşl. (Konstantios), *Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne*, İstanbul 1846, s. 198.

^{63a} Anne Comnène, *Alexiade*, böl. II,8,4, Leib bask. I, s. 90; Dr. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, s. 18; R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, s. 137 ve 406.

⁶⁴ A. Ellissen, *Analekten der Mittel-und Neugriechischen Literatur*, Leipzig 1860, IV, s. 41-186; Krumbacher, *Literatur*, s. 467-468; H. Tode, *De Timarione dialogo byzantino* (Dissertation) Greifswald 1912; K. Dietrich, *Byzantinische Charakterköpfe*. Leipzig 1909, s. 10-109 (bu hikâye alınmamıştır); J. Lindsay, *Byzantium into Europe*, London 1952, s. 377-378; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin 1958, I, s. 550-551.

⁶⁵ Romanos'un oğulları hakkında başlıca bilgiler, Anna Komnena'nın *Alexiad*'ın da bulunmaktadır, kşl. Anne Comnene, *Alexiade* (çev. B. Leib) Paris 1937-1945, bk. indeks : Diogene (pseudo) ve Leon, Nicéphore, Romain Diogene.

⁶⁶ R. Guiland, *Les empereurs de Byzance et l'attrait du monastère, Etudes Byzantines*, Paris 1959, s. 36-37.

⁶⁷ R. Guiland, *Les nocces plurales à Byzance, Etudes byzantines*, Paris 1959, s. 257-258. Maria'nın evlenmesi, eski kocası sağ olduğu için hoş karşılanmamıştı, Botaniates ve Mikhael'in eski karısı Maria hakkında mükemmel bir monografya olarak bk. B. Leib, *Nicéphore III Botaniates (1078-1081) et Marie d'Alanie, Actes du VIe Congrès International d'Etudes Byzantines - Paris 1948*, Paris 1950, I, s. 129-140, bu çiftin portreleri, Paris'deki bir elyazmada (Coislin, 79) mevcuttur, baskısı için bk. A. Grabar, *Miniatures byzantines de la Bibliothèque nationale*, Paris 1939, res. 41, 42.

⁶⁸ B. Leib, Jean Doukas, *César et moine, son jeu politique à Byzance de 1067 à 1081*, "Analecta Bollandiana", LXVIII (1950) = *Mélanges Peeters*, II, s. 163-179.

⁶⁹ Bizans İmparatorluğunun bu sıradaki durumu çok özölü bir şekilde C. Neumann tarafından bu benzeri bugüne kadar yapılmayan kısa, fakat mükemmel bir inceleme ile ortaya konulmuştur, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Leipzig 1894, fransızcası, *La situation mondiale de l'empire byzantin avant les Croisades*, "Revue de l'Orient Latin" X (1903-04), almancasında bilhassa s. 113 vd., fransızcasında s. 164 vd. son yıllarda bu önemli kitabın New York'da reprint'i yayınlanmıştır. Bu derecede mükemmel bir sentez incelemesi ortaya koyabilen C. Neumann sonraları bilinmez bir sebeble Bizans araştırmalarını bırakarak Avrupa sanatı üzerinde çalışmıştır.

⁷⁰ Bizans'da Mikhael devrinde ortaya çıkan buğday darlığının esası, İmparatorun çevresinde birdenbire parlayan Nikephoritzes adlı *logothetos*'un, aldığı bir tedbire dayanır; şehrin dışında Rhaidosto (= Tekirdağı)'nda bir zahire anbarı kurduran Nikephoritzes, köylünün kağnılarla getireceği buğdayı buraya teslim etmesini istemiş, aynı zamanda da yayınlanan bir fermanla (kış. Dölger, *Regesten*, I, 2, s. 18, no. 996), serbest satış yasaklanmıştır. Alış-veriş yalnız bu *devlet ofisi* aracılığı ile oluyor ve buradaki memurlar, formalite ve rüşumları o kadar arttırıyorlardı ki, tek *nomisma* (altın para) ile üç tane daha kazanmayı düşünüyorlardı.

Bu devletleştirme (!) buğday fiatlarının korkunç surette artmasına yol açmış, bu tekel ne üreticiyi ne de tüketiciyi memnun etmiş ve hepsi buğdaya bağlı olduğundan bütün fiatlar hızla yükselmiş, nihayet halk Rhaidosto silosunu tahrip ve yağma etmiştir. Bu ve bu devrin başka iktisat problemleri hakkında kşl. G. Ostrogorsky, *Löhne und Preise in Byzanz*, "Byzantinische Zeitschrift" XXXII (1932), s. 320 vd.; bilhassa, G. I. Bratianu, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris 1938, s. 141-157.

⁷¹ A. Nimet Kurat, *Çaka-Ortazamanda İzmir ve yakınındaki adaların Türk hâkimi*, İstanbul 1936; ikinci baskı 1945; üçüncü baskı, *İzmir ve civarındaki adaların ilk Türk beyi M.S. 1081-1096*, başlığı ile Ankara 1966.

⁷² N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, Bucarest 1934, II, s. 254.

⁷³ H. Gelzer, *Byzantinische Kulturgeschichte*, Tübingen 1909, s. 86-87.

⁷⁴ W. Miller, *Trebizond, the last Greek empire*, London 1926; E. Janssens, *Trebizonde en Cholchide*, Bruxelles 1969.

⁷⁵ J. de Morgan, *Histoire du peuple arménien*, Nancy-Paris-Strasbourg 1919, s. 161 vd.; N. Iorga, *Brève histoire de la Petite Arménie-L'Arménie cilicienne*, Paris 1930.

⁷⁶ Anadolu'da Türk ilerleyişini önlemek gayesiyle yapılan kaleler hak. bk. H. Glykatzi-Ahrweiler, *Les forteresses construites en Asie Mineure face à l'invasion Seldjoucide*, *Akten XIe. Inter. Byzantinisten Kongress München 1958*, München 1960, s. 182-189.

⁷⁷ Anadolu'lu arazi sahibi kumandanlardan olan Alexios Komnenos ailesinin kalesi Kastamonu idi. Bu ad da Komnenos kalesi anlamına gelen *Kastron-komneni*'den bozulmuş olmalıdır. Komnenos sülâlesinden gelen İmparatorlar hakkında A. Chalandon tarafından mükemmel monografyalar yazılmıştır: *Essai sur le règne d'Alexis Comnène*, Paris 1900, ay. yz. *Les Comnène II: Jean II et Manuel Comnène*, Paris 1912 (bu kitapların son yıllarda reprint'leri yayınlanmıştır).

⁷⁸ J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, [yeni baskı], Leipzig 1930, II, s. 167-170 (Evdokia), s. 170-173

(Romanos); W. Wroth, *Catalogue of the imperial byzantine coins in the British Museum*, London 1908, II, s. 523-528; H. Goodacre, *A Hand book of the coinage of the byzantine empire*, London 1960, s. 248-249 (Evdokia'nın oğulları ile sikkesi), s. 250-254 (Romanos-Evdokia beraber sikkeleri), s. 255 (Evdokia ve Mikhael). Bu sonuncu sikke sonderecede nadir olup, Romanos'un esir düştüğü haberinin gelmesi ile Evdokia'nın manastıra kapatılması arasında geçen bir kaç haftalık süre içinde basılmış olmalıdır.

⁷⁹ Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque nationale*, II, lev. XC deki sikkede bir tarafta Romanos diğer tarafta Evdokia tasvir edilmiştir. Bayan Morrisson'dan M. J. P. Sodini aracılığı ile öğrendiğimize göre, burada Romanos yaşlıca bir kimse olarak tasvir olunmuştur.

⁸⁰ S. P. Lambros, *Leukoma byzantinon autokratoron* (rumca), Atina 1930, lev. 59 da reproduksiyonları vardır.

⁸¹ Lambros, *ay. esr.* lev. 61 de renkli bir reproduksiyonu vardır.

⁸² Ch. Bayet, *L'art byzantin*, Paris 1921, s. 194, res. 64; ve Hertzberg, *Byzant. und Osmanen*, s. 247 deki res. bu çizgi-resim, serin gerçek hüviyetini vermez, daha iyi bir desen için bk. G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au Xe siècle*, Paris 1890, s. 369.

⁸³ A. Michel, *Histoire de l'art*, Paris 1905, I, lev. III (s. 270-271 arası) s. 268; O. M. Dalton, *Byzantine art and archeology*, Oxford 1911, s. 227 ve s. 228 de res. 139; L. Bréhier, *L'art byzantin*, Paris 1924, s. 141-142, res. 70; Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris 1925-26 (2. baskı), II, s. 660-662, res. 222 (yazar kesin bir dille serin 1068-1071 yılları arasında tarihlenebileceğini bildirir!); J. Ebersolt, *Les arts somptuaires de Byzance*, Paris 1923, s. 90, res. 41; Vasiliev, *Histoire*, I, s. 464-465 arasındaki lev. XV; türkçesi, s. 146; W. Sas-Zaloziecky, *Die byzantinische Kunst*, Frankfurt a. M. - Berlin 1963, res. 26 ve daha birçok yayında.

⁸⁴ G. Millet, bu hipotezini Paris'de Ecole des Hautes Etudes'deki derslerinde ortaya atmıştır.

⁸⁵ H. Peirce ve R. Tyler, *L'art byzantin*, Paris 1932, lev. 49; G. Duthuit F. Volbach ve G. Salles, *Art byzantin*, Paris 1933, s. 48, lev. 3 B; D. Talbot Rice, *Byzantine Art*, Oxford 1935, s.

156, lev. 33; A. Grabar, *L'art byzantin*, Paris 1938, res. 41; D. Talbot Rice, *Kunst aus Byzanz*, München 1959, s. 63, lev. 97; L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Paris 1936, s. 73-74, lev. XXX; Ch. Diehl'in şu kitaptaki makalesi: N. H. Baynes - H. S. L. Moss, *Byzantium, an introduction to East Roman civilisation*, Oxford 1948, s. 187, lev. 40.

⁸⁰ Muralt, *Chronographie*, I, s. 511, 515, 516, 519, 524; G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au dixième siècle Nicéphore Phocas*, Paris 1890, s. 5-6.

⁸⁷ Paris'deki Bizans sikkeleri hakkında etraflı bir katalog hazırlayan Bayan Morrison'a göre Fildişi levhadaki Romanos, sikkelerdeki IV. Romanos'a benzememekte ve ona nisbetle çok daha gençtir.

⁸⁸ Fransa'dan bu fotoğrafların getirilmesinde yardımcı olan J. P. Sordini ve Bayan Morrison'a şükranlarımı bildirmek isterim.

⁸⁹ S. Cirac Estopanan, *Skyllitzes Matritensis I, Reproducciones y miniaturas*, Barcelona-Madrid 1965.

⁹⁰ Dr. A. Mordtmann, *Sur les sceaux et plombs byzantins*, İstanbul 1873, s. 50-53.

⁹¹ Tarihçi olarak Psellos hak. bk. Krumbacher, *Literatur*, s. 433-444; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, s. 437-441; J. Hussey, *Michael Psellos the byzantine historian*, "Speculum" X (1935), s. 81-90.

⁹² Polemis, *Notes*, s. 73-75.

⁹³ Krumbacher, *Literatur*, s. 269-271; Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, s. 427-429; E. Th. Tsolakakis, *Aus dem Leben des Michael Attaleiates, seine Heimatstadt, sein Geburts- und Todesjahr*, "Byzantinische Zeitschrift", LVIII (1965), s. 3-10; ay.yz. *Das Geschichtswerk des Michael Attaleiates und die Zeit seiner Abfassung*, "Byzantina" II, (Selânik 1970), s. 253-268.

⁹⁴ Krumbacher, *Literatur*, s. 365-368; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, s. 335-340, zeyil kısmı, s. 340-341.

⁹⁵ Krumbacher, *Literatur*, s. 269-271; Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, s. 427-429; J. Seger, *Byzantinische Historiker des zehnten und elften Jahrhunderts I Nikephoros Bryennos*, München

1888; Suzanne Wittek – De Jongh, *Le César Nicéphore Bryennios, l'historien et ses ascendants*, "Byzantion" XXIII (1953), s. 463-468.

⁹⁶ Krumbacher, *Literatur*, s. 370-376; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 344-347.

⁹⁷ Krumbacher, *Literatur*, s. 468-470; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 430-431.

⁹⁸ Krumbacher, *Literatur*, s. 385-386; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, 348-349.

⁹⁹ Krumbacher, *Literatur*, s. 376-380; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 353-356. B. Filow, *Les miniatures de la Chronique de Manassès à la Bibliothèque du Vatican*, Sofia 1927; N. A. Bees, *Manassis, der Metropolit von Naupaktos ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manasis*, "Byzant. Neugri. Jahrbücher", VII (1928/29), s. 119-130; A. Heisenberg, *Über den Ursprung der illustrierten Chronik des Konstantinos Manasses*, "Münchener Jahrbuch f. bildenden Kunst" V (1928), s. 81-100.

¹⁰⁰ Krumbacher, *Literatur*, s. 636; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 402-404.

¹⁰¹ Krumbacher, *Literatur*, s. 268; Ch. Diehl, *La sagesse de Kekaumenos, şu eserde: Dans l'Orient byzantin*, Paris 1917, s. 149-166; Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, s. 350-352; G. Buckler, *Autorship of the Strategikon of Cecaumenos*, "Byzantinische Zeitschrift" XXXVI (1936), s. 7-26.

¹⁰² İyi bir özet ve Bizans yenilgisinin sebepleri şu eserde derlenmiştir, Çağatay Uluçay, *İlk müslüman Türk devletleri*, İstanbul 1965, s. 89 vd.

¹⁰³ Bu cümle aslında Gelzer, *Abriss*, s. 1010 da bulunmakla beraber, sonraları, Neumann, *Weltstellung*, s. 111 (almanca), s. 163 (fransızca)'da da tekrarlanmıştır.

¹⁰⁴ N. H. Baynes, *The Supernatural defenders of Constantinople*, "Analecta Bollendiana" LXVII – *Mélanges Peeters*, I (1949), s. 165-177.

¹⁰⁵ Onüçüncü Milletlerarası Bizans Araştırmaları Kongresi (Oxford 1966)'nde verilen ana tebliğlerden biri, Kafkasya tarihi bakımından Malazgirt savaşının önemi üzerindedir, kşl. C. Tou-

manoff, *The Background to Mantzikert, Main Papers XIII*, Oxford 1966, bunda (s. 16) Bizansın Malazgirt'de yenilmesi sebebi, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden az önce Ermenistan'ın Bizans tarafından ilhakında aranmaktadır. Malazgirt savaşından sonra, Bizans devleti çok milliyetli bir devlet olmaktan çıkmış, tamamen milli-grek bir devlet olmuştur. Bu görüşlerin ikisi de tartışılabilir. Malazgirt savaşının bazılarınca nasıl görüldüğü hakkında bir özet olarak kşl. Vasiliev, *Histoire*, I, s. 469-470, türkçesi, s. 451-452.

¹⁰⁰ I. Kafesoğlu, *Selçuklu tarihinin meseleleri*, "Belleten" XIX, sayı 76 (1955) s. 475-480; ay.yz. *Malazgirt muharebesi* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 247-248. Kafesoğlu'nun makalesinde, Malazgirt'in ve Anadolu'nun fethinin Türk medeniyetine kazandırdıkları özetlenmiştir. Bu konu ayrıca üzerinde durularak işlenmeğe değer.

¹⁰⁷ "XI. yüzyılın sonlarından itibaren artık Anadolu'nun büyük kısmı, bir Türk devleti değilse de bile en azından Türk yayılmasının serbest gelişme sahasıdır", bk. C. Cahen, *Le problème ethnique en Anatolie*, "Cahiers d'histoire mondiale" II, 2 (1954), s. 351.

NOTLARDAKİ KISALTMALAR

Cahen, *Sources musulmanes* = C. Cahen, *La bataille de Mantzikert d'après les sources musulmanes*, "Byzantion" IX (1934) s. 613-642.

Diehl-Marçais, *Monde Oriental* = Ch. Diehl ve G. Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081*, Paris 1944 (2. baskı).

Dölger, *Regesten* = F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, München 1925, I, 2, (1025-1204).

Gelzer, *Abriss* = H. Gelzer, *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte* şu eserde, K. Kumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1897 (2. baskı), s. 911-1067.

Guilland, *Destinée* = R. Guilland, *La destinée des empereurs de Byzance*, şu eserde : *Etudes Byzantines*, Paris 1959, s. 1-32.

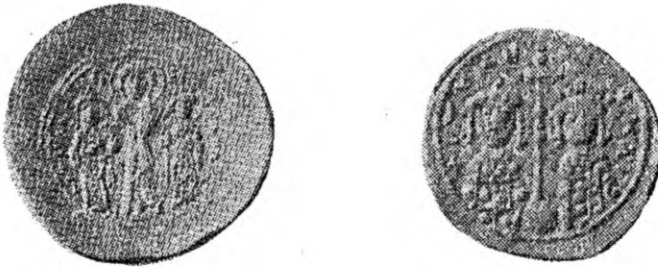
- Hertzberg, *Byzant. und Osmanen* = G. F. Hertzberg, *Geschichte der byzantiner und des osmanischen Reiches*, Berlin 1883.
- Krumbacher, *Literatur* = K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1897 (2. baskı).
- Laurent, *Byzance et les Turcs* = J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjucides dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081*, Paris-Nancy 1913.
- Lebeau, *Bas-Empire* = Ch. Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1833 (Saint Martin bask.), c. XIV.
- Mathieu, *Source négligée* = M. Mathieu, *Une source négligée de la bataille de Mantzikert: Les "Gesta Roberti Wiskardi" de Guillaume d'Apulie, "Byzantion"* XX (1950), s. 89-103.
- Moravcsik, *Byzantinoturcica* = G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin, 1958-59, 2 cilt (2. baskı).
- Muralt, *Chronographie* = E. de Muralt, *Essai de chronographie byzantine*, 2 cilt, Petersbourg 1855-1871 (Yeni baskı Amsterdam 1963-1965).
- Polemis, *Notes* = D. I. Polemis, *Notes on eleventh-century chronology (1059-1081)*, "Byzantinische Zeitschrift" LVIII (1965), s. 60-76.
- Ramsay, *Historical geography* = W. Ramsay, *Historical geography of Asia Minor*, London 1890, türkçesi, *Anadolunun tarihi coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960.
- Vasiliev, *Histoire* = A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, Paris 1932 (2 cilt), türkçesi: *Bizans İmparatorluğu tarihi*, (çev. A. Müfit Mansel), İstanbul 1940 (yalnız 1. cilt).

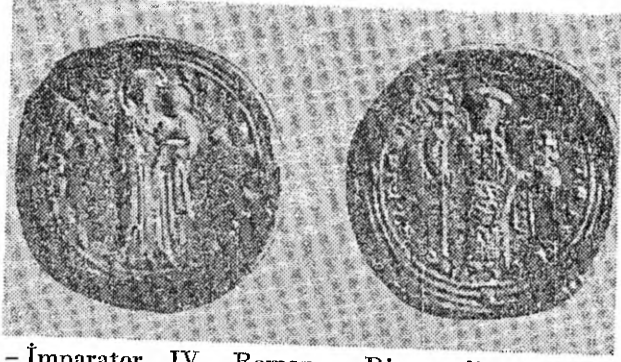
Res. 1 – Evdokia ile oğulları : Mikhael ve Konstantinos

Res. 2 – Romanos ve Evdokia'nın sikkesi (Sikkenin diğer yüzünde Meryem vardır).

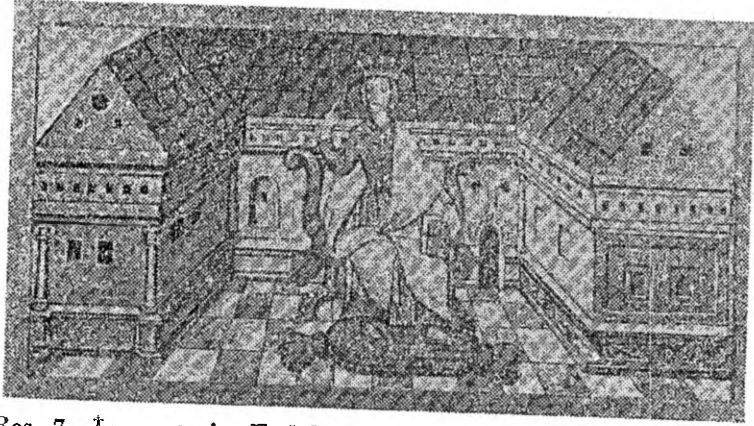
Res. 3 – Romanos ve Evdokia. Res. 4 – Romanos ve Evdokia.

Res. 5 – İmparator IV. Romanos Diogenes'in sikkesi (arka yüzünde kucığında İsa ile Meryem)

Res. 6 – İmparator VII. Mikhael Parapinakes'in sikkesi.

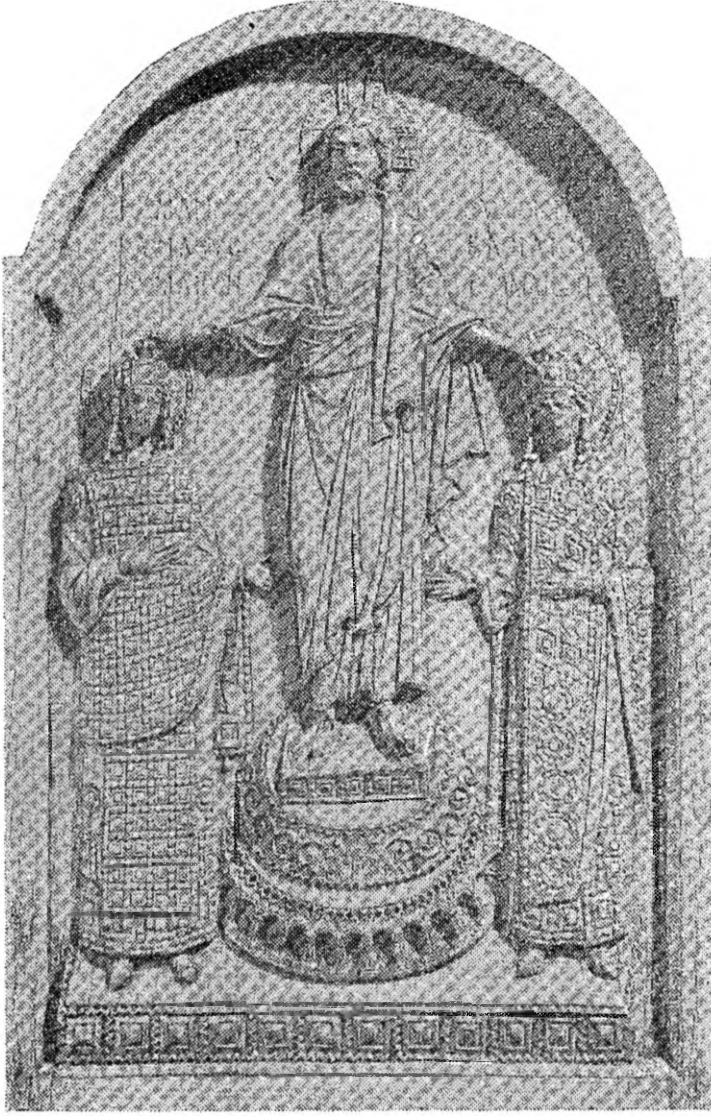
Res. 7 – İmparatoriçe Evdokia'yı tasvir ettiği söylenen Paris'deki minyatür (Lambros'dan).

Res. 8 – İmparator IV. Romanos'un Modena'daki Zonaras elyazmasındaki minyatürü.

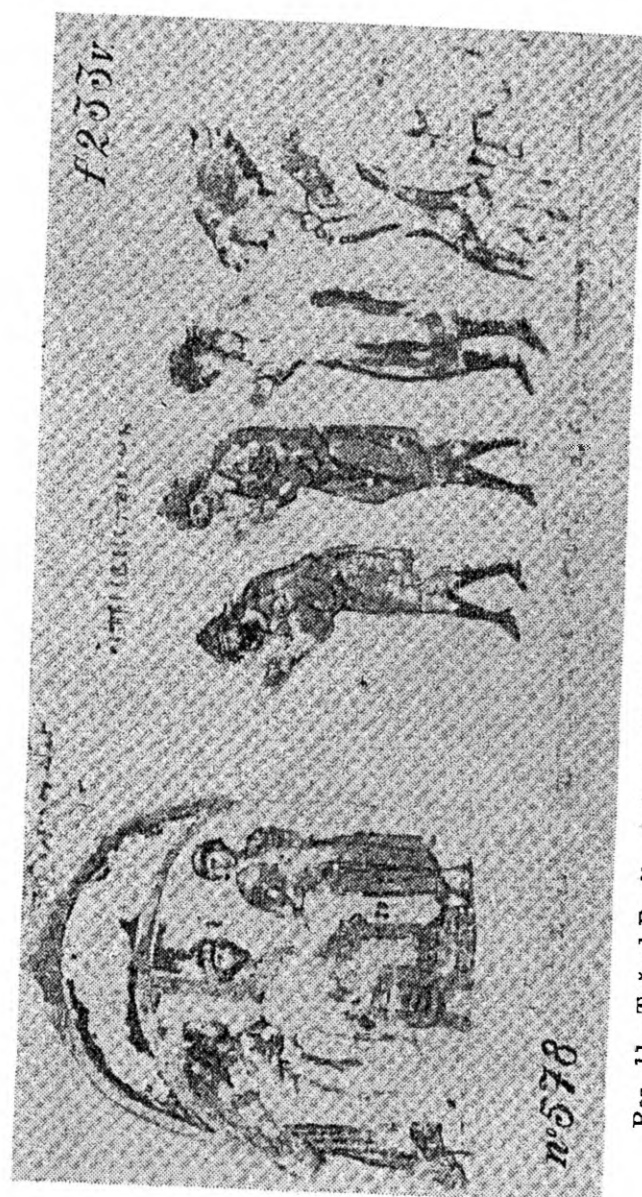

Res. 9 - İmparatoriçe Eudokia'nın Modena'da Zonaras elyazmasındaki minyatürü.

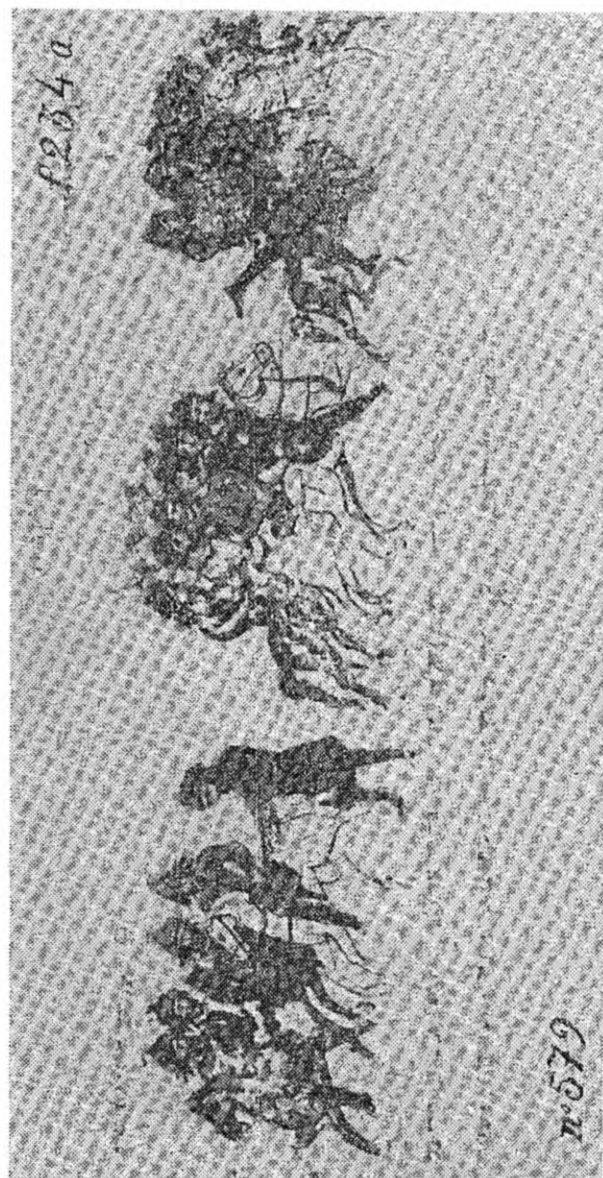

Res. 10 – Paris’deki fildişi levha üzerinde II. Romanos ile nikâhlısı Bertha-Evdokia.

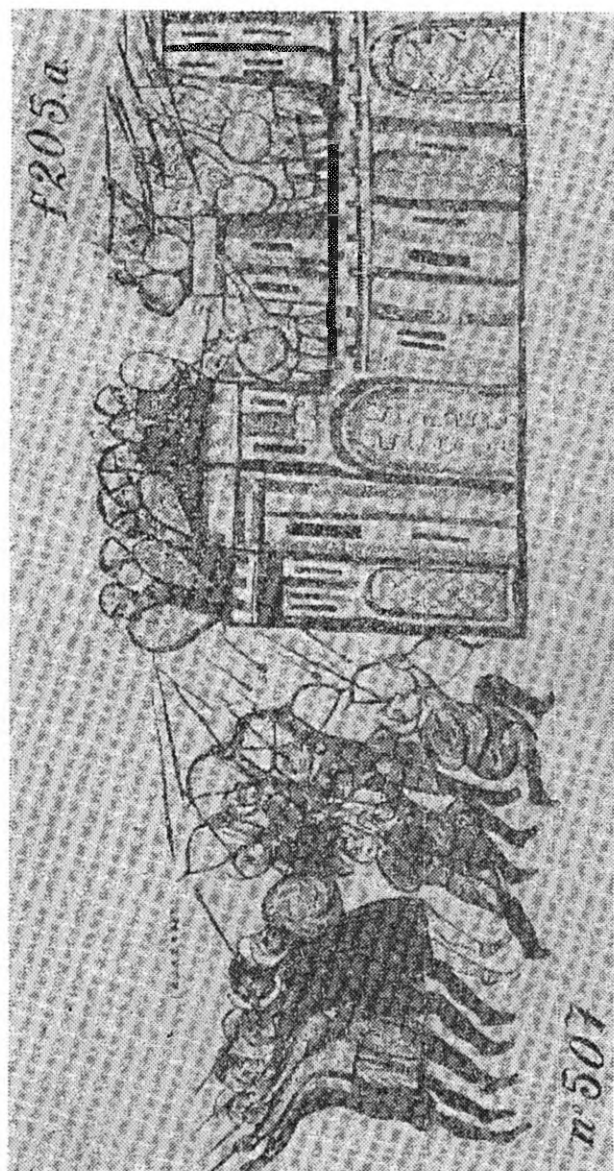
(Pek çok yayında IV. Romanos ve Evdokia olarak gösterilir).

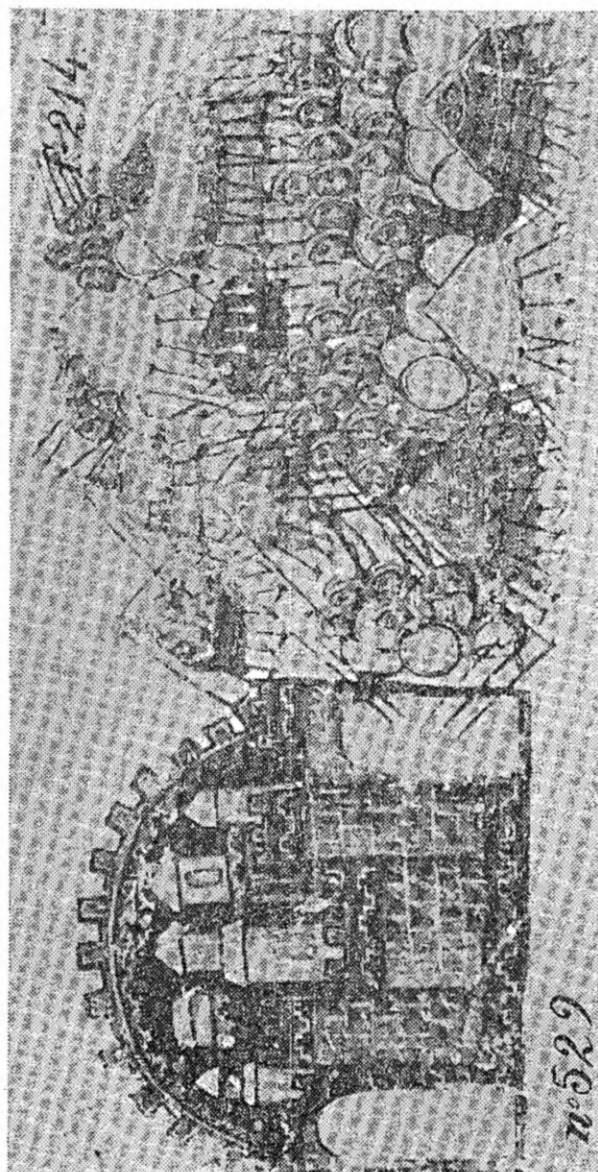
Res. 11 - Tuğrul Bey'in elçileri - Madrid'teki Skylitzes elyazması minyatürlerinden.

Res. 12 – Türk suvarilerinin hücumu. Madrid'teki Skylitzes elyazması minyatürlerinden.

Res. 13 – Urfa kalesi önünde bir çarpışma. Madrid'teki Skylitzes elyazması minyatürlerinden.

Res. 14 -- Katalon Kekaueos'un Mesina'daki kuşatması. Madrid'teki Skylitzes elyazması minyatürlerinden.

(Res. 13 ve 14 Türkler ile ilgili olamamakla beraber, XI. yüzyılın ikinci yarısındaki savaş ve kale kuşatmalarını tasvir ettiği için burada kullanıldı).